

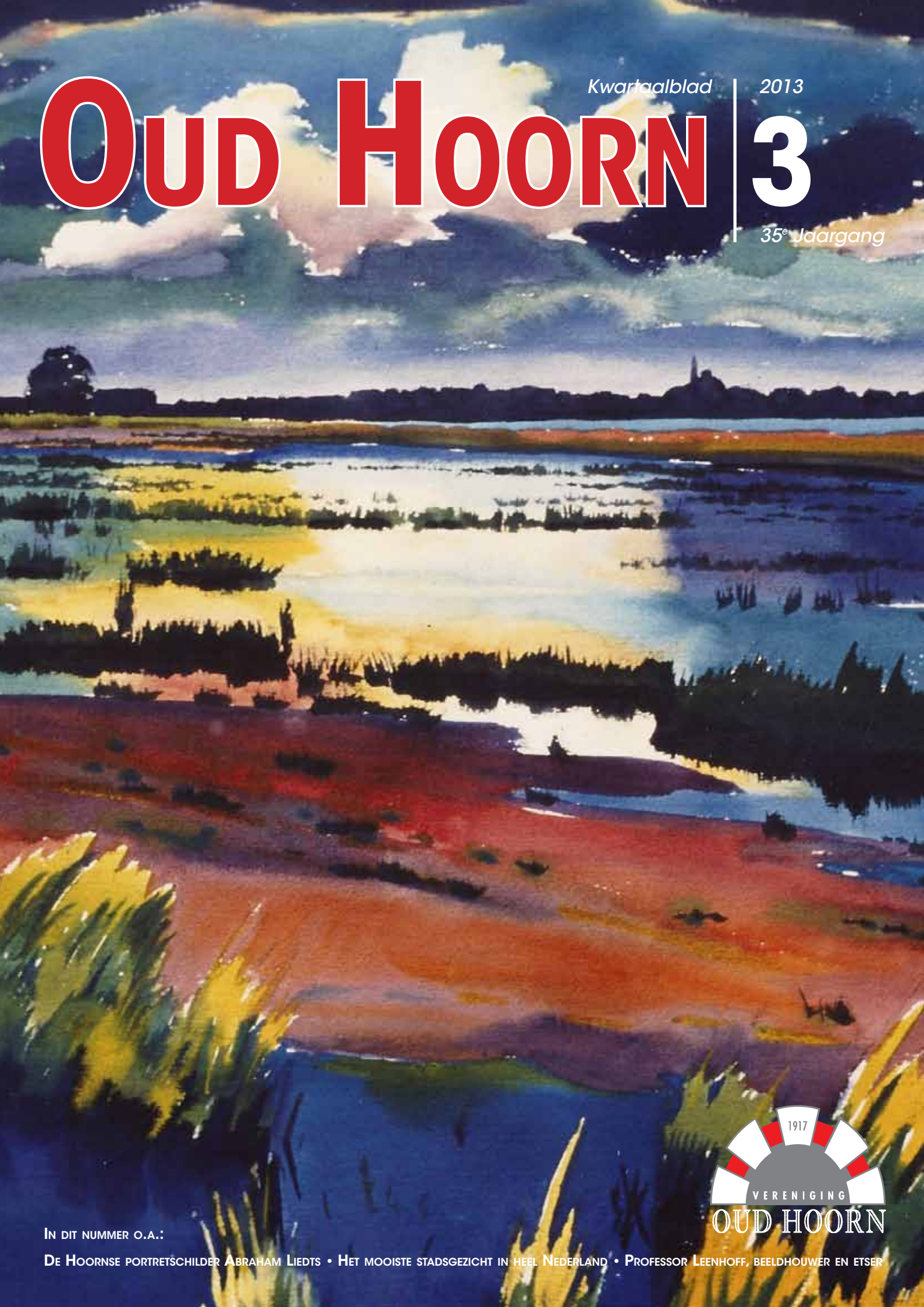
OUD HOORN

Kwartaalblad

2013

3

35^e Jaargang

IN DIT NUMMER O.A.:

DE HOORNSE PORTRETSCHILDER ABRAHAM LIEDTS • HET MOOISTE STADSGEZICHT IN HEEL NEDERLAND • PROFESSOR LEENHOFF, BEELDHOUWER EN ETSER

V O O R W O O R D

Meer moderne monumenten

Het weekend dat dit Kwartaalblad uitkomt, staat in het teken van Open Monumentendag. Als altijd staat ons roemrijke verleden centraal. Begrijpelijk. Er is veel bewaard en te zien. Als tegenhanger op deze plek een pleidooi voor de jongere monumenten.

De monumentenzorg richtte zich tot voor kort op gebouwen uit de 17e tot de 19e eeuw, later aangevuld met bouwwerken uit het interbellum van de vorige eeuw. De Monumentenwet kende namelijk als cesuur de oorlog. De tijd schoof op, de Monumentenwet niet. Her en der in ons land verdwenen schitterende staaltjes van Hollandse bouwkunst, zoals een aantal wederopbouwkerken. Minister Plasterk verklaarde in 2007 honderd naoorlogse gebouwen uit de periode tot 1958 tot rijksmonument. Minister Bussemaker volgde dit jaar met 89 potentiële nieuwe rijksmonumenten, uit de periode 1959-1965.

Hoorn is de derde monumentenstad van Noord-Holland. We zijn rijk gezegend met monumenten uit de Gouden Eeuw. Niet voor niets vormen onze zeventiende eeuwse monumenten één van de belangrijkste pijlers onder het toeristisch beleid van onze stad. Naoorlogse monumenten uit de wederopbouwperiode zijn in Hoorn spaarzaam gezaaid. De bouwproductie in Hoorn ontwikkelde zich pas vanaf de jaren zeventig stormachtig als onderdeel van het overloopbeleid.

Bij de presentatie van de nieuwste lijst zei de minister over die gebouwen: 'Als stille getuigen houden deze rijksmonumenten de herinnering aan de Nederlandse geschiedenis levend en zorgen ze ervoor dat de verhalen worden doorverteld en herverteld door vele generaties na ons.' Geen Hoornse gebouwen uit de periode tot 1965 zijn tot de twee lijsten doorgedrongen. Gelukkig bestaat er een subtop: de gemeentelijke erelijst. De afgelopen jaren zijn daar drie naoorlogse bouwwerken op terecht gekomen. De Technische School Hoorn aan de Johannes Poststraat en de Liornestraat, met de zaagtandlokalen, een voorbeeld van het Nieuwe Bouwen in Hoorn, de ook in functionalistische stijl gebouwde Engelbewaarderskerk aan de Johannes Poststraat, geïnspireerd door Le Corbusier, en de Sterflats in de Grote Waal, waar het totaal van woonomgeving, verkaveling en wisselende bouwhoogtes de kwaliteit maakt.

Indachtig de woorden van minister Bussemaker bepleit Oud Hoorn om twee naoorlogse gebouwen aan de gemeentelijke monumentenlijst toe te voegen. Allereerst het uit 1954

stammende Werenfridusschoolgebouw, uitgevoerd in een bijzondere mix van twee architectuurstijlen. Aan bouwmassa en kap is de invloed van de Delftse school af te lezen, terwijl het Nieuwe Bouwen zich uit in de ruime lichttoetreding in lokalen en trappenhuizen en de toepassing van stalen ramen en van kunst. Het ontwerp is van de Hoornse architect H.J. Hermans, bekend ook van het roodbakstenen winkelpand De Arend aan het Grote Noord. Het behouden meer dan waard! Een tweede gebouw waarvoor wij aandacht vragen is de busseloods naast het stationsgebouw, neergezet in 1953. Het is een industrieel vormgegeven gebouw, een typerend element in het stadsgezicht dat de juiste dimensies in relatie tot het stationsgebouw bezit, dat al rijksmonument is.

Egbert Ottens

Museum van de Twintigste Eeuw

Krententuin 24 (Oostereiland)

1621 DG Hoorn

tel. 0229 - 214 001

Geopend:

maandag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur

zaterdag-zondag: 12.00 - 17.00 uur

Westfries Museum

Roode Steen 1, Hoorn

tel. 0229 - 280 022

Geopend: 1 april t/m 31 oktober,

maandag t/m vrijdag, 11.00-17.00 uur.

Geopend: 1 november t/m 31 maart,

dinsdag t/m vrijdag, 11.00-17.00 uur.

Het gehele jaar: zaterdag en zondag,

13.00-17.00 uur.

Westfries Archief

Blauwe Berg 5c, Hoorn

tel. 0229 - 282 500

Studiezaal open:

dinsdag t/m vrijdag, 9.00-17.00 uur

Avondopenstelling:

elke 2^e en 4^e donderdag van de maand van 18.30-21.30 uur.

Vereniging Oud Hoorn

Onder de Boompjes 22

1621 GG Hoorn

tel. 0229 - 27 35 70

Email.: info@oudhoorn.nl

www.oudhoorn.nl

Geopend: dinsdag en donderdag:

10.00-16.00 uur

zaterdag: 10.00-14.00 uur

Bij de voorplaat

Komende vanaf de dijk richting Hoorn heeft u vanaf de Galgenbocht een mooi vergezicht over het water! Wat u ziet is het silhouet van de Hoornse binnenstad met de watervlakte van het

Hoornse Hop ervoor. Iets dergelijks ziet u ook op de voorplaat van dit tijdschrift, alleen is voor of in het water een moerasgebied afgebeeld. Heel romantisch! Het dempen van het Hop komt zo nu en dan weer ter sprake. Meestal als de politiek het nut van de watervlakte niet inzielt en er een parkeerruimte van wil maken. Ik woon in de Geldersesteeg en ik zie uit het bovenraam van mijn woning hoeveel mensen elke dag al wandelend gebruik maken van de dijk. Soms alleen, maar ook heel vaak in gesprek. Er staan ook bankjes en menigeen gaat daarop zitten om te genieten van het uitzicht over het water richting Edam! Ik bedoel maar: het dijke en het Hop hebben zeker ook een sociale functie! De voorplaat laat een gedeelte van een aquarel zien, die gemaakt is door de Hoornse kunstenaar Peter de Rijcke.

I N D I T N U M M E R

DE HOORNSE PORTRETSCHILDER ABRAHAM LIEDTS

Carla van de Puttelaar
PAGINA 104

DE GLAZEN VAN DE OOSTERKERK

John Lamers
PAGINA 110

BOEKAANKONDIGING
Van de West naar het Oosten gezien
Bouwgeschiedenis en de historie van de Westindische Compagnie en de Vrijmetselarij
PAGINA 115

OPGRAVING VAN EEN STOLP AAN DE BANGERT

Dieuwertje Duijn
PAGINA 116

HET MOOISTE STADSGEZICHT IN HEEL NEDERLAND

Egbert Ottens
PAGINA 120

DE BODEBUS VAN DE GEMEENTE HOORN

Jos Bakker
PAGINA 130

KAAN'S KAASHANDEL HONDERD JAAR

Peter Tack
PAGINA 133

LEZERS SCHRIJVEN PAGINA 137

BOSBOOM EN DE NOORDERKERK

Jos Biegstraaten
PAGINA 137

STADSBEELD, RESTAURATIES, WIJZIGINGEN EN VERVAL PAGINA 138

BESTUURSMEEDEDELINGEN
Egbert Ottens
pagina 139

PROFESSOR LEENHOFF, BEELDHOUWER EN ETSER

Karin Wester

PAGINA 140

HET DOCUMENTATIECENTRUM VAN OUD HOORN

Christ Stoffelen

PAGINA 146

OVERZICHT LEZINGEN

seizoen 2013-2014

PAGINA 149

VERSLAG LEDENVERGADERING VER. OUD HOORN PAGINA 150

HOE HOORN VERANDERDE

Frans Zack

PAGINA 152

**VOOR NOTEN EN BIJSCHRIFTEN VAN
EEN AANTAL ARTIKELN WORDT NAAR DE
WEBSITE VAN OUD HOORN VERWEZEN.**

COLOFON

Kwartaalblad Vereniging Oud Hoorn

Tel. 0229 273570

Losse nummers:

leden: €4,50

niet-leden: €6,00

Bestuur:

Egbert Ottens, voorzitter,
Rita Lodde, secretaris,
Piet van Iersel, penningmeester,
Eddy Boom, Jaap Bronkhorst,
Coen Droog, Jan Floris,
Hieke Stapel.

Lidmaatschap:

Minimaal €22,50 per jaar,
incl. Kwartaalblad.

Gezinslid: €12,00 per jaar.

Lid voor het leven:

Indien ouder dan 45 jaar:

eenmalig €630,00

Indien ouder dan 55 jaar:

eenmalig €450,00

ledenadministratie:

NL 92INGB0000722954

Het lidmaatschap geldt voor een heel kalenderjaar.

Lidmaatschap uiterlijk één maand voor einde kalenderjaar schriftelijk opzeggen.

Foto's/illustraties:

Archeologische Dienst Hoorn

Jos Bakker

Chrysler Museum of Art, Norfolk,

Hessisches Landesmuseum, Darmstadt

Frans van Iersel

Familie Kaan

Nieuw Land Erfgoedcentrum, Lelystad

Stichting Oosterkerk

Beeldbeheer Oud Hoorn

Carla van de Puttelaar

Peter de Rijcke

Rijksmuseum Amsterdam

Streekarchief Bommelerwaard

Peter Tak

Westfries Archief en Museum

Frans Zack

ISSN: 2213-7009

DE HOORNSE PORTRETSCHILDER

CARLA VAN DE PUTTELAAR¹

Aan Abraham Liedts werd voor het eerst aandacht besteed door de van oorsprong Hoornse kunsthistoricus Bernard Renckens in *Kunsthistorische mededelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie* in 1948.¹ Hij merkte daarin op dat deze tot dan toe door de biografen niet was opgemerkt en alleen in Arnold Houbrakens *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen* uit 1718 wordt genoemd als leermeester van Jan Claesz.

hij op dat er sinds 1948 geen werken meer aan diens oeuvre waren toegevoegd.⁴ Het totaal tot dan toe kwam dus op vier eigenhandige werken, twee mogelijk aan Liedts toe te schrijven werken en twee kopieën naar portretten van zijn hand. Echter, nu er weer enige tientallen jaren zijn verstreken, is Liedts' bekende oeuvre fors toegenomen tot twaalf eigenhandige en twee wellicht eigenhandige werken. Ook de informatie over de schilder zelf is beduidend aangevuld, al blijven er nog verschillende hiaten in zijn biografie en in zijn oeuvre.

Afb. 1 Abraham Liedts. *Schuttersstuk van het vendel van kapitein Dirck Claesz. Veen*, linksonder gesigneerd en gedateerd: 'A.Liedts fecit 1653', doek, 200 x 366 cm. Hoorn, Westfries Museum. Foto: Westfries Museum, Hoorn

Rietschoof (1651-1719).² Wanneer Renckens het in zijn artikel heeft over de kwaliteit van het werk van de twee Hoornse portretisten, Jan Albertsz. Rotius (1624-1666) en Abraham Liedts, is hij maar gematigd positief.³ Rotius noemt hij een verdienstelijk portrettist en Liedts vindt hij duidelijk de mindere van zijn stadgenoot. Renckens voerde in zijn bij het artikel gevoegde catalogus vijf schilderijen op, waarvan alleen de nummers 1, 3 en 4 nu nog als eigenhandige werken van Liedts kunnen worden aangemerkt. Zijn nummer 2 is een oude kopie naar nummer 3 en nummer 5 betreft ten minste drie schilderijen, waarvan er twee mogelijk wel door Liedts werden geschilderd en het derde een kopie is. Renckens verhaspelde de herkomsten van die schilderijen. Toen J.G. van Gelder in 1967 in het tijdschrift *Oud Holland* een tekening aan Liedts toeschreef, merkte

1. Carla van de Puttelaar (1967) is kunsthistoricus, kunstenaar en docent fotografie aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag.

Abraham Liedts

De portretschilder Abraham Liedts werd in Hoorn geboren als vermoedelijk derde en jongste (in 1619 nog levende) zoon van ene Jacob. In een akte van 19 oktober 1619 in het archief van de weeskamer verklaart diens oudste, reeds volwassen zoon Pouwel, die werkzaam was als *trapezierwercker* ofwel tapijtwerker, een schuld te hebben aan zijn jongere broers Jacob en Abraham. Die waren toen nog minderjarig en stonden onder voogdij van de weesmeesters Hendrick ter Beecke en Adriaen Jansz.⁵ De doopdatum van Abraham Liedts is niet gevonden in de registers van de gereformeerde kerk van Hoorn. Volgens een notariële akte die Liedts in 1668 ondertekende als getuige, was hij toen 63 jaar oud.⁶ Hij werd dus geboren in 1604 of 1605. Waar de naam Liedts (aangetroffen spellingsvarianten Liets, Lits en Lyts) vandaan komt, is niet duidelijk. Ook zijn oudere broer Pouwel voerde deze achternaam, wat erop duidt dat de naam aan de familie is gerelateerd

ABRAHAM LIEDTS*

en niet door Abraham Liedts zelf werd gekozen.⁷ Op zeker moment moet Abraham Liedts Hoorn verlaten hebben, want op 25 april 1636 wordt de weesmeester Hendrick ter Beecke nog als voogd over Liedts gedaagd door Maritgen Sybrantsdr., omdat in 1628 de toen nog minderjarige Liedts een bedrag van 100 gulden van haar had geleend, waarvan nog maar 50 gulden was terugbetaald.⁸ Uit het desbetreffende document blijkt dat Liedts zich op dat moment in Engeland bevond en dus waarschijnlijk al in 1628 of kort daarna was vertrokken, waardoor hij zijn voogden nog niet had kunnen verlossen van hun voogdijschap.⁹ Over zijn reilen en zeilen in de Engelse periode is niets bekend, maar op 19 december 1646 was Liedts in elk geval terug in Hoorn.¹⁰ Na zijn terugkeer zal hij er als schilder aan het werk zijn gegaan. Hoe lang hij in Engeland verbleef, is onbekend. Mogelijk heeft hij zich voordat hij naar Engeland ging in Hoorn of omgeving in het schildersvak bekwaamd, maar misschien pas daarna. Bij wie Liedts in de leer is geweest, is niet bekend. Twee mogelijke leermeesters zijn de in Alkmaar geboren Jacques Waben (ca. 1580 - ca. 1641), die zich in 1612 in Hoorn vestigde, en de Hoornse kunstschilder Ijsbrant Reijersz. Deijer (? - 1659).¹¹ Op 1 mei 1661 trouwde Liedts met Annetje Jans Eggert, de weduwe van Deijer, nadat hij bij haar een zoon, Jacobus, had verwekt.¹² Volgens het Hoornse trouwboek woonde Liedts ten tijde van de huwelijksinschrijving in de Appelsteeg en woonde Annetje Jans achter de Grote Kerk. Liedts is vervolgens vermoedelijk bij haar ingetrokken,

want bij de doop van hun zoon staat vermeld dat hij 'achter de Kerck' woonde. Liedts werd begraven op 12 december 1668 in de Grote Kerk van Hoorn.¹³

Ontwikkeling van het oeuvre en opdrachtgevers

Het vroegste nu bekende aan Liedts toegeschreven portret is dat van een 36-jarige vrouw, waarop linksonder een leeftijdsaanduiding en het jaartal 1651 staan.¹⁴ Het is duidelijk van de hand van een volleerd schilder die routine heeft in het maken van dergelijk werk, wat erop duidt dat Liedts al enige tijd als schilder van portretten actief moet zijn geweest. Niet lang na het vervaardigen van het portret uit 1651 moet hij de prestigieuze opdracht hebben gekregen om een schuttersstuk te schilderen van het vendel van kapitein Dirck Claesz. Veen van de Oude Doelen in Hoorn, dat hij zorgvuldig en zwierig ondertekende: 'A. Liedts Fecit 1653' (afb. 1). Hij ontving er een eerste betaling voor op 25 januari 1652.¹⁵ Deze opdracht zal er zeker toe hebben bijgedragen dat Liedts in de jaren daarop verschillende portretopdrachten ontving van de Hoornse elite. In 1655 schilderde hij in ieder geval de portretten van een vooralsnog niet geïdentificeerde 19-jarige jongeman en van twee meisjes, hoogstwaarschijnlijk zusjes, van 10 en 14 jaar oud (afb. 2, 3 en 4).¹⁶ Zowel het schuttersstuk als deze drie portretten bevinden zich in het Westfries Museum. Omstreeks dezelfde tijd moet Liedts ook vice-admiraal Pieter Florisz. (1600/1610-1658) hebben vereeuwigd, wiens portret we kennen middels een kopie en een vermoedelijk eigenhandige latere

Afb. 2: Abraham Liedts. Portret van een 19-jarige jongeman, inscriptie en datering linksmiddelen: ÆTATIS. 19 A° 1655, paneel, 92 x 73,5 cm. Hoorn, Westfries Museum. Foto: Westfries Museum, Hoorn

Afb. 3: Abraham Liedts. Portret van een 14-jarig meisje, inscriptie en datering linksonder: ÆTATIS. 14 A° 1655, paneel, 91,5 x 71 cm. Hoorn, Westfries Museum. Foto: Westfries Museum, Hoorn

Afb. 4: Abraham Liedts. Portret van een 10-jarig meisje, inscriptie en datering linksmiddelen: Ætatis sua 10 A° 1655, paneel, 91 x 70,5 cm. Hoorn, Westfries Museum. Foto: Westfries Museum, Hoorn

Afb. 5 Toegeschreven aan Abraham Liedts. Portret van Pieter Florisz., doek 102 x 82 cm (schilderij was groter). Hoorn, Westfries Museum. Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

versie, die waarschijnlijk dichtbij het verdwenen origineel staat (afb. 5).¹⁷ Dat het portret van Florisz. door Liedts werd geschilderd, wordt bevestigd door het bijschrift op een ernaar door Pieter Holsteyn II vervaardigde ets.¹⁸ Pieter Florisz. is afgebeeld in zijn hoedanigheid van vice-admiraal, welke status hij op 11 november 1653 verkreeg.¹⁹ Aangezien hij stierf in 1658, zal Liedts' primaire portret tussen januari 1654 (toen Florisz. zich in Hoorn vestigde) en 1658 zijn geschilderd, wat ook bevestigd wordt door zijn kleding, die de mode van die periode volgt, met name de kleine platte kraag met akertjes. Het wapenschild rechts toont zijn familiewapen, waarop vier zwanen en een schip staan, en linksonder is op beide bovengenoemde schilderijen een zeeslag afgebeeld. Daarnaast portretteerde Liedts omstreeks 1654 ook Pieter Florisz.' derde vrouw, Immetje (Emerentia) Jansdr. Groot (1619-1683), die op haar portret is afgebeeld met kostbare (trouw)handschoenen, diverse juwelen en kleding die past in het modebeeld van het midden van de jaren 1650 (afb. 6).²⁰ De schatrijke Immetje Groot, dochter van de Hoornse oud-burgemeester Jan Jansz. Groot en zijn vrouw Meijnu Pouwels, trouwde op 2 augustus 1654 als 'jongedochter' met de genoemde vice-admiraal.²¹ In 1659 leverde Liedts de portretten af van de Hoornse burgemeester Meijndert Merens (1622-1681) en zijn vrouw Brigitta de Groot (1638-1686) (afb. 7 en 8).²² Zij trouwden op 14 januari 1657 en deze portretten zijn hoogstwaarschijnlijk ter gelegenheid van hun huwelijk besteld. Het momenteel laatst bekende

werk van Liedts is het kinderportret van de vijfjarige Cornelis Backer (1662-1717), zoon van de koopman Cornelis Backer uit Medemblik, uit 1667 (afb. 9).²³

Kijkend naar het nu bekende oeuvre van Abraham Liedts, valt op dat een groot deel ervan in of omstreeks 1655 is geschilderd. De drie werken die een datering 1655 dragen, zijn de portretten van de eerder genoemde meisjes van 10 en 14 jaar oud en dat van de 19-jarige jongeman.²⁴ Die drie portretten zijn geschilderd op paneel, hebben nagenoeg dezelfde afmetingen en zijn afkomstig van de familie Merens in Hoorn, die was geparenteerd aan de familie Groot. De jongeman vertoont een aanzienlijke gelijkenis met de schutter Jacob Groot, die is geportretteerd op het schuttersstuk dat Liedts schilderde in 1653. Op 7 oktober 1635 werd er in Hoorn een Jacob Jacobsz. Groot gedoopt die in 1655 dus 19 jaar oud was, aangenomen dat hij toen nog leefde.²⁵ De kalligrafie van de inscriptie 'aetatis' op dit paneel vertoont grote overeenkomsten met die op het schilderij van Immetje Groot. Een ander overeenkomstig gekalligrafeerd 'aetatis' bevindt zich linksmidden op het schilderij van het bovengenoemde niet geïdentificeerde 14-jarige meisje dat in haar rechterhand een citroen houdt. De beide geportretteerde meisjes in het Westfries Museum zijn nagenoeg hetzelfde gekleed als Immetje en ook de juwelen, handschoenen en mutsjes vertonen grote overeenkomsten die verder lijken te gaan dan alleen de gangbare mode. In een brief van A.J.H. Merens

Afb. 6: Abraham Liedts. *Portret van Emerentia (Immetje) Groot*, inscriptie linksmidden: ÆTATIS. 35, paneel, 121,3 x 87,6 cm. Norfolk (Virginia), Chrysler Museum of Art. Foto: Chrysler Museum of Art, Norfolk (Virginia).

Afb. 7: Abraham Liedts. *Portret van Meijndert Merens*, doek, 121 x 95,7 cm. Hoorn, Westfries Museum. Foto: Westfries Museum, Hoorn

Afb. 8: Abraham Liedts. *Portret van Brigitta de Groot*, inscriptie in verso links: A° 1659 ALiets. (AL aanéén) en rechts: Ætatis 20. den 3 Januarij, doek, 120,5 x 92 cm. Hoorn, Westfries Museum. Foto: Westfries Museum, Hoorn

Afb. 9: Abraham Liedts. *Portret van Cornelis Backer*, linksmidden gesigneerd en gedateerd: ALiets A° 1667 (AL aanéén), doek, 131 x 98 cm. Hoorn, Westfries Museum. Foto: Westfries Museum, Hoorn

aan de conservator van het Westfries Museum werden de meisjes door hem geïdentificeerd als de zusjes Grietje en Lysbeth Veen.²⁶ Die identificatie is echter onjuist: er bestaan portretten van die zusjes door Jan Albertz. Rotius, eveneens in het Westfries Museum, waarvan de herkomst onomstotelijk de identificatie bevestigt. De meisjesportretten door Liedts vertonen er geen gelijkenis mee. Bovendien zijn de zusjes Veen beiden op 30 mei gedoopt, met een tussenpoos van vijf jaar, terwijl er op de portretten van Liedts een leeftijdsverschil van vier jaar wordt aangegeven.²⁷ Het is denkbaar dat de drie portretten in het bezit kwamen van de familie Merens via Joan Schagen, de zoon van Immetje. Die trouwde op 7 december 1687 met Antonetta Merens, de dochter van de al eerder genoemde Meijndert Merens en Brigitta de Groot.²⁸ Er zijn echter meer gegevens nodig om vast te kunnen stellen of ook deze drie jonge geportretteerden werkelijk tot de familie Groot behoorden of anderszins gerelateerd waren aan Immetje Groot.

Stilistische kenmerken

De stijl van Liedts sluit nauw aan bij de formele portretstijl die in zijn tijd gangbaar was en die aan het begin van de zeventiende eeuw werd ontwikkeld door schilders als Cornelis van der Voort, Michiel van Mierevelt en Nicolaes Eliasz. Pickenoy. Liedts' stijl vertoont bovendien grote verwantschap met die van de eveneens in Hoorn werkzame Jan Albertsz. Rotius. De geportretteerden staan gecentreerd in het vlak, iets gedraaid, maar toch voornamelijk frontaal naar de beschouwer gekeerd. De achtergrond is veelal eenvoudig gehouden, meestal egaal, soms met een draperie op de achtergrond. Slechts een enkele keer maakte Liedts meer werk van de achtergrond, zoals in het portret van Cornelis Backer waar hij de jongen bij de oever afbeeldt met het gezicht op het water en de stad Hoorn.

Hoewel Liedts zich conformeerde aan de gangbare portretconventies, is zijn werk heel herkenbaar en is het vrij eenvoudig te onderscheiden van de succesvollere en ogenschijnlijk veel productievere Rotius. Allereerst is zijn werk kleurrijker, zowel in de kleding, waarin felle kleuraccenten worden geplaatst,

alsook in de gezichten en handen die overgoten zijn met een oranje-roze gloed (afb. 10). Verder is de stofuitdrukking van de kleding op geheel eigen wijze overtuigend weergegeven, vooral de glimmende details. Zijde en brokaat zijn in een losse, levendige toets geschilderd met scherpe hoge lichten, waardoor het sprankelende effect ervan heel goed naar voren komt (afb. 11). Rotius was terughoudender en zijn werk mist iets van die sprankeling. Bij de bespreking van een portret uit de collectie van het ASU Art Museum in Tempe (VS), dat overigens tot op heden nog steeds door het museum aan Ferdinand Bol wordt toegeschreven, twijfelde Renckens over de toeschrijving: 'Te oordelen naar de reproductie, die mij ten dienste stond, schijnt mij de kwaliteit haast te goed voor Liedts; anderzijds ken ik van Rotius geen enkel portret, waarop de lichtglansen op de zijden onderrok zo scherp zijn weergegeven.'²⁹ Hierbij liet hij zich ten tweede male vrij streng uit over de kwaliteit van het werk van Liedts. Zijn opmerking over de onderrok echter, is treffend en het portret kon uiteindelijk met grote zekerheid aan het oeuvre van Abraham Liedts worden toegevoegd. Om de vergelijking met Rotius verder door te trekken, is het duidelijk dat Liedts qua menselijke anatomie de mindere was van zijn concurrent. Zijn figuren ogen stijver en hij was minder inventief in zijn composities dan Rotius. Verder koos hij voor een andere behandeling van het kant. Rotius schilderde het kant volledig uit en bracht extra details aan door krassend met de achterkant van zijn penseel accenten in het patroon aan te geven. Liedts schilderde eerst een egale lichte kleur waarover hij met grijs en zwart het patroon doeltreffend schematisch aangaf (afb. 12). Verder maakte hij in zijn composities nauwelijks gebruik van accessoires, terwijl Rotius wel regelmatig bijwerk toevoegde, zoals een Wan Li-schaal met vruchten, een pot met bloeiende bloemen of een dier.

Een uitzondering daarop vormt het al eerder genoemde schuttersstuk uit 1653 van het vendel van kapitein Dirck Claesz. Veen van de Oude Doelen in Hoorn. Liedts heeft hiervoor heel duidelijk het schuttersstuk *Schuttersmaaltijd ter viering van de Vrede van Munster* door Bartholomeus van der Helst als inspiratiebron gebruikt (afb. 13).³⁰ De eerder genoemde, enig

Van links naar rechts
Afb. 10: Abraham Liedts. Portret van een 10-jarig meisje, detail van afbeelding 4. Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

Afb. 11: Abraham Liedts. Portret van Brigitta de Groot, detail van afbeelding 8. Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

Afb. 12: Abraham Liedts. Portret van Brigitta de Groot, detail van afbeelding 8. Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

bekende tekening van Liedts in de collectie van het Hessisches Landesmuseum in Darmstadt, herkend en besproken door J.G. van Gelder in zijn artikel uit 1967, toont de voorbereiding voor het stuk en geeft door middel van nummers de plaatsen aan van de belangrijkste personen (afb. 14).³¹ Het is duidelijk dat Liedts Van der Helsts schuttersstuk gezien moet

mee ingenomen waren, is niet bekend. Een feit is wel dat Rotius in die jaren en ook daarna verschillende opdrachten kreeg voor schuttersstukken, maar dat Liedts er, voor zover bekend, verder geen heeft gemaakt.

Veel betreffende de loopbaan van Liedts blijft nog onduidelijk. Met name over zijn al eerder genoemde

Afb. 13: Bartholomeus van der Helst. Schuttersmaaltijd ter viering van de Vrede van Munster, gesigneerd en gedateerd: Bartholomeus Vander Helst, fecit A° 1648, doek, 232 cm x 547 cm. Amsterdam, Rijksmuseum. Foto: Rijksmuseum, Amsterdam

hebben. Mogelijk is hij een keer meegegaan met een afvaardiging van de Hoornse schutters naar Amsterdam. *Schuttersmaaltijd ter viering van de Vrede van Munster* van Van der Helst oogt ook heden ten dage nog steeds als een adembenemende *tour de force* en het is een topstuk in het Rijksmuseum. De impact destijds zal heel groot zijn geweest. Zeker in de tijd dat Liedts zijn opdracht kreeg, moet het stuk van Van der Helst nog heel vers in het geheugen hebben gelegen van het publiek. Voor de compositie leunt Liedts, die waarschijnlijk geen ervaring had in het maken van schutterstukken, zwaar op zijn talentvollere tijdgenoot. De globale indeling van de groep, de tafel in het midden, de vlag die als een wig schuin in het midden door het schilderij loopt, het op een gelijksoortige manier afbeelden van een trommel als decoratief element en de afwisseling van de zittende en staande mannen moet sterk geïnspireerd zijn door het Amsterdamse stuk. De handreiking op Liedts' schilderij, is bij Van der Helst al overgegaan in het schudden van de handen. Op zijn schilderij heeft dat een duidelijke functie in verband met de gesloten vrede, terwijl dat bij Liedts niet het geval is. Liedts hield zijn compositie wel een stuk eenvoudiger dan zijn Amsterdamse collega, al ging het natuurlijk ook om minder te vereeuwigen personen. Het resultaat is echter zeker de moeite waard en de schitterende signatuur linksonder toont aan dat Liedts fier achter het resultaat stond. Of de opdrachtgevers er eveneens

Afb. 14: Abraham Liedts. Voorstudie voor schuttersstuk van het vendel van kapitein Dirck Claesz. Veen, zwart krijt, 188 x 274 mm. Darmstadt, Hessisches Landesmuseum

Engelse tijd weten we niets. Opvallend is dat in zijn nu bekende oeuvre geen enkel spoor van Engelse invloeden aanwezig is, terwijl Anthony van Dyck juist in de tijd dat Liedts zich in Engeland bevond, voor een revolutie zorgde in de portretkunst aldaar. Als Liedts al in Engeland als portretschilder zou hebben gewerkt, is het moeilijk voor te stellen dat hij deze nieuw verworven nouveautés in het geheel niet in praktijk zou willen brengen voor een nieuwe clientèle.

Tussen zijn laatst bekende schilderij, het al genoemde portret van Cornelis Backer uit 1667 en de daaraan voorafgaande pendantportretten van Meijndert Merens en Brigitta de Groot uit 1659 zit een gat van acht jaar, waarin tot op heden

geen portretten van Liedts ingepast kunnen worden. Andere portretten van zijn hand zonder datering kunnen op basis van stijl en kostuum overtuigend vroeger in zijn oeuvre worden geplaatst. Interessant is dat er naast sterke stilistische overeenkomsten ook duidelijke verschillen zijn aan te geven tussen de bovengenoemde drie werken. De pendantportretten in 1659 zijn sterk verwant aan het werk van Rotius uit die tijd. Het portret van Meijndert Merens komt qua pose en kostuum vrijwel overeen met een gesigneerd en gedateerd portret van een vooralsnog niet geïdentificeerde man door Rotius uit 1659 (afb. 15).³² Op basis van de datering 3 januari 1659, op de achterkant van het portret van Brigitta de Groot, zouden we kunnen stellen dat het werk van Liedts net iets eerder moet zijn ontstaan dan dat van Rotius, maar hoogstwaarschijnlijk was Liedts toch de navolger en gebruikte Rotius de desbetreffende pose ook voor een wat eerder geschilderd werk. Liedts had, zoals we al opmerkten, duidelijk moeite met de anatomie en het geheel ziet er wat houterig uit. Ook de handen tonen een minder goed begrip van de botstructuur. Echter, door de kleurige details in het kostuum en de warmere tint, wint het portret van Liedts aan kracht. Het portret van Merens' vrouw heeft dezelfde kenmerken, al is het gezicht wat maskerachtig. Dit is bijvoorbeeld in groot

contrast met het portret van Cornelis Backer. De kinderfysionomie is goed getroffen en de verfstreek is los en bijna impressionistisch (afb. 16). De kleuren lijken nog uitbundiger en al heeft Liedts de formele portretstructuur gehandhaafd en staat de jongen vrij stijf in het midden van het doek, toch oogt het geheel speelser. Dit effect wordt nog verhoogd door de draperie en het zeegezicht met de stad op de achtergrond. Het schilderij werd eerder aan Rotius toegeschreven en is pas nadat de signatuur bij restauratie tevoorschijn kwam aan het oeuvre van

Liedts toegevoegd.

Het blijft gissen waarom er uit die latere jaren niet meer werken van zijn hand bekend zijn, al is het zeker niet uitgesloten dat er in de toekomst meer werk van Liedts tevoorschijn komt. Een verklaring voor het ontbreken van meer werk kan zijn dat hij ook ander werk maakte en zich bezighield met de meer decoratieve schilderkunst. Tevens kan het zijn dat hij voor een beperkt aantal families werkte en er door bijvoorbeeld een brand veel verloren is gegaan. Daarnaast zijn er in de loop der eeuwen veel portretten verdwenen, doordat ze veelal niet als kunstwerken werden beschouwd. Zeker niet de konterfeitsels die door de zogenaamde kleinere meesters waren geschilderd, waarvan het belang in sterke mate verbonden was met de identiteit van de voorgestelde. Stierf een familie uit en verdween daardoor de connectie met de afgebeelde persoon, dan werd een paneel bijvoorbeeld hergebruikt of werden de schilderijen slecht beschermd opgeslagen, waardoor ze soms werden blootgesteld aan vocht en ongedierte, met onherstelbare schade tot gevolg. Het kan echter ook zijn dat Liedts in zijn laatste jaren minder werk had als gevolg van het succes van Rotius. Hij was inmiddels ook op leeftijd en had wellicht fysieke klachten, zoals jicht en/of een vermindering van gezichtsvermogen, waardoor zijn productie afnam. Wel moet hij ook in zijn laatste jaren nog een actieve beroepspraktijk hebben gehad, omdat zijn enige bekende leerling, Jan Claesz. Rietschoof, alleen in de laatste jaren van Liedts' leven in zijn atelier gewerkt kan hebben, daar hij in 1652 geboren was en dus waarschijnlijk pas in het tweede helft van de jaren 1660 bij Liedts in de leer kwam. Dat Liedts de opdracht kreeg om het portret van Cornelis Backer te schilderen, kan heel goed te maken hebben gehad met het wegvallen van Rotius, die in 1666 was overleden. Het portret van de vijfjarige jongen toont wel aan dat Liedts tot op het laatst van zijn leven tot uitstekende prestaties in staat was en zichzelf zelfs op een paar punten overtrof. We kunnen dit schilderij zien als de laatste sprankeling die zijn werk kenmerkte, voordat hij in 1668 overleed.

*** Met dank aan Fred G. Meijer en Rudi Ekkart voor hun hulp en suggesties na lezing van (een) eerdere versie(s) van deze tekst.**

Voor de noten wordt u verwezen naar de website van Oud Hoorn www.oudhoorn.nl.

Afb. 15: A. Jan Albertsz. Rotius, Portret van een man, rechtsboven gesigneerd en gedateerd: 1659 J.A. Rotius fecit, doek, 119 x 88,5 cm. Hoorn, Westfries Museum. Foto: Westfries Museum, Hoorn

Afb. 16: Abraham Liedts Portret van Cornelis Backer, detail van afbeelding 9. Foto: Carla van de Puffelaar, Amsterdam

DE GLAZEN VAN DE OOSTERKERK

JOHN LAMERS

De eerste gebrandschilderde ramen

Oorspronkelijk was de Oosterkerk geheel voorzien van gebrandschilderde ramen. Van oudsher werden de kerkramen ook wel perken genoemd: het beeld van de bijbel. Zij immers laten Gods licht schijnen in ons hart. Mede daarom werden de glazen tijdens de beeldenstorm dikwijls gespaard. Vele ramen waren geschonken door de gilden. Ook vereerden steden elkaar door gebrandschilderde ramen te schenken die doorgaans geplaatst werden in kerken. In het schip van de Oosterkerk waren, na de instorting van 1603, rondboogvensters aangebracht. Dit is nog duidelijk te zien aan het dichtgemetselde exemplaar aan de westkant, naast het orgel. Het koor had en heeft nog steeds spitsboogvensters.

Met het instorten van de tweebeukige voorgevel op 13 april 1603 ten gevolge van een hevige storm gingen prachtige glazen verloren. Vermoedelijk ook de twee ramen die in 1569 op last van de vroedschap van Hoorn werden vervaardigd door de Haagse glazenier Adriaen Dircz.; kosten elf gulden. Over het lot van deze ramen is verder niets bekend. Naspeuringen van Jan Piet van der Knaap en mijzelf naar de afbeeldingen van deze glazen hebben tot nu toe niets opgeleverd.

Nieuw glas: Enkhuizer stedenmaagd

In 1617 luidde een resolutie van de vroedschap Enkhuizen: *dat men die van Hoorn in haar nieuwe opgemaecte kerck een glas van wegen dese stede zal vereren*. Die nieuw opgemaakte kerk was de Oosterkerk. Dit glas stelde de Enkhuizer stedenmaagd voor, het wapen van Enkhuizen met haar kenmerkende drie haringen, terzijde een visser met zijn vrouw; verder toepasselijk bijwerk met onderaan de tekst *Dominus Nobiscum quis contra nos 1619* (vertaling: als God met ons is, wie is dan tegen ons). De glazenier was Claes Albertz. Dit raam bevond zich in het schip van de kerk, vermoedelijk aan de oostzijde.

Het ordonnantieboek van de Hoornse thesaurier meldt op 5 april 1619: *een betaling ter cause van een glas van drie hondert vier en twintich voet, yder drie stuyver, compt 48 gulden, 12 stuivers, dat hij gemaect heeft in Synt Antonis kerck daer me(y) E. Heeren die voorsz. Kerck mede vereert hebben*. 'Hij' was de glazenmaker Claes Albertsz die het raam heeft geplaatst. 11 april 1619 komt Jan Piet van der Knaap in de stukken een betalingsopdracht tegen aan de Excysmeesters van *f 170 toecomende Jan Jansz Engelsman glasschrijver voor het glas dat hij voor*

Synt Antoniskerck geschreven heeft. Engelsman werkte o.a. in Alkmaar en Schermerhorn. De voorstelling van het raam Bossu is de slag op de Zuiderzee met op de achtergrond het silhouet van een Hoorn dat in het geheel niet lijkt op dat van Hoorn. Verder twee zeelieden met o.a. een Jacobsstaf. Bovenin het wapen van Hoorn. Het onderschrift luidt: *In het XVc drie en LXXste jaar/ Heeft Bossu den Strijt verloren, October den II.....dag Geschiede de slach / Bij (?).....voor Hooren*. De ontbrekende tekst is nimmer teruggevonden.

Andere schenkingen uit verschillende steden

Omstreeks die tijd schonk Alkmaar een glas aan de Anthoniskerk uit dankbaarheid voor de ondervonden hulp, bestaande uit het leveren van kanonnen tijdens het beleg van Alkmaar. Het glas stelt voor het wapen van Alkmaar (een kasteel), gehouden door twee leeuwen met menselijke gezichten met het opschrift: *Alcmaria Victrix anno 1573*. Bovenin het glas zien we de vrouwen van de belegerde stad gloeiend hete pek bereiden die vervolgens over de hoofden van de Spanjaarden werd gegoten.

De stad Haarlem schonk een glas voorstellende het beleg van die stad, zinnebeeldig voorgesteld door de slag bij Damiate, waarbij een schip de ketting stuk vaart die op de rivier was aangebracht. De schenking was het gevolg van een ruil waarin beloofd werd de verkoop van Haarlems bier te bevorderen (Resolutie van 1617).

In 1618 schonk het Rijnschippersgilde (Sint Geertrudis) een gebrandschilderd raam dat werd aangebracht in de voorgevel. De voorstelling is onbekend. Het glas ging verloren bij de ontploffing van de kruitmolen in 1703.

Gilden schenken geschilderde glazen

In 1618 en 1619 werd het koor van de Oosterkerk voorzien van geschilderde glazen geschonken door de gilden. Deze glazen waren (gaande van het oosten naar het westen): de smeden (Sint Eloy); timmerlieden (Sint Joseph); schoenmakers (Sint Crispijn en Sint Crispiniaan); vissers (Sint Pieter); wevers (Sint Severijn); kuipers (Sint Matthijs); voerlieden en slepers (Sint Christoffel en Sint Brandarius); kleermakers (Sint Vitus) en metselaars (Heilige vier Gekroonden). Als voorstelling werden de ambachtslieden zelf afgebeeld. Jan Piet van der Knaap vond inzake dit glas nog een aantekening in het gildeboek. Deze luidt: *'Wij foegden (voogden) van dat metselaarsgilde hebben gerekent met malcanderen die rekening van het glas in Sint Antonis kerck die som van 108 gu. – 14 st. – 12 p.'*

Afb. 1 Admiraliteitsraam 1620 origineel
Het wapen van West-Friesland, omgeven door wapens en voorstellingen alsmede de slag bij Gibraltar. Glas geschonken in 1620 door de Admiraliteit

Afb. 2 Gemeentewapenraam, ontwerp 1731
Raam, ontwerp 1731, niet uitgevoerd. In 1982 gebrandschilderd en voorzien van de wapens van 17 (deels voormalige) gemeenten in Oostelijk West-Friesland. Atflier Bogtman, Haarlem

De gilderamen beeldden de voorstellingen van het ambacht van de schenkers uit. Zo waren bijvoorbeeld op het raam van de smeden de blikslager, tinnegieter en slotenmaker afgebeeld en op dat van de timmerlieden de schrijnwerker, wielmaker, stoeldraaier en timmerman. Zij allen maakten deel uit van hun gilde, omdat ze vanzelfsprekend afzonderlijk geen vakgroep van betekenis konden vormen. Aan de westzijde van het transept bevond zich nog een gebrandschilderd raam. Nadere gegevens van dit glas ontbreken geheel. Ik weet niet wat de voorstelling was en waar die gebleven is.

Het glas Heemskerk

In 1620 schonk de admiraliteit van Holland en West-Friesland een groot glas, het raam Heemskerk. Het werd geplaatst in de oostzijde van het transept. Het stelt de slag bij Gibraltar voor. Het raam is hoog 9,4 meter, breed 3,60 meter. Men ziet het wapen van West-Friesland, gehouden door twee leeuwen en gedekt door een kroon, die door twee genieën ondersteund wordt. Boven de kroon bevindt zich een barok fronton, met attiek (versierde verhoging boven een kroonlijst of fronton) dat in het midden een voorstelling draagt: Neptunus, die zittend in zijn karos, twee zeepaarden ment. Verder zien we boven het fronton de portretten van prins Maurits en vermoedelijk Jacob van Heemskerk. Sommigen zijn van mening dat de laatste Frederik Hendrik voorstelt of misschien Jacob van Wassenaar. Beiden worden vergezeld door een knielende schildknaap met een helm in de hand. In het fronton is verder wat oorlogstuig te zien. Naast het wapen van West-Friesland zien we de kleinere wapens van Van Oranje, Van Wassenaar en de Zeven Provinciën. Onder het grote wapen is een barok schild door twee zeemeerminnen gehouden met daarin de tekst: *De heere gecomiteerd t admiraliteyt tot Staet en Stat vryndtschap genege hebben tot dees erkentlyckheit dit glas in dese kercke gegeve 1620.* Lager is de slag bij Gibraltar verbeeld met het onderschrift: de slag van Heemskerk. Daarnaast ziet men bakentonnen, paarden en scheepsgereedschap.¹

Dit glas is uiterst belangrijk omdat het tot stand kwam in een tijdperk waarin de glasschilderkunst een nieuwe fase intreedt, n.l. de tijd dat men hoe langer hoe meer de schildering met emailverf op glas ging toepassen waardoor de strenge loodcontouren niet meer nodig waren en het schilderen op vierkante rechte ruiten steeds meer ingang vond. Gaf de laatste wijze van schilderen meer gelegenheid tot zwieriger

lijnenspel en volkomen vrijheid in het weergeven van elk onderwerp, de veel minder sterke kleuren van het email misten het levendige en gloedvolle uit het voorgaande tijdperk. In het glas Heemskerk ziet men nog de volle rijkdom van de zestiende-eeuwse school. Maar ook is hier en daar de nieuwe techniek toegepast.

Voor de geschiedenis van de glasschilderkunst is dit glas uiterst belangrijk en welhaast uniek. Vaak hoor ik kijkers van dit glas zeggen: 'Dergelijke kleuren? Die zie je nergens meer'. En die dat zeggen, hebben gelijk. U weet nu, hoe dat komt.

Glas van Romeyn de Hooghe

In 1703 werd een tweede glas in de voorgevel aangebracht. Het werd geschonken door de gecommitteerde raden van West-Friesland en het Noorderkwartier. De ontwerper was de beroemde meester Romeyn de Hooghe. De voorstelling bevatte zogenaamde 'vele sprekende beelden' zoals een haan onder de klauw van een leeuw, de liliëvorst naakt en geboeid, enz. Hieromheen waren de namen aangebracht van de Heren gecommitteerden en hun secretarissen. 'Anno MDCCIII: Floris van Teylingen, Jacob Wybo, Van Wallendal, Reijnier Gerard van Ruytenburg en Jacob en Dirk van Foreest, secretarissen'. Dit glas diende ter vervanging van het oorspronkelijke glas dat verloren was gegaan door de ramp met het springen van de kruitmolen op 1 februari 1703.

Bij de aanvang van de restauratie in 1978 trof de Stichting Oosterkerk alleen nog het raam Heemskerk aan. Alle andere glazen waren verdwenen. En dan te bedenken dat de kerk vroeger rondom voorzien is geweest van gebrandschilderde ramen.

Glas verdwijnt door slecht onderhoud

In 1741 verdween het eerste gebrandschilderde raam uit de Oosterkerk. Dat was het glas van het Sint Gertrudisgilde van de Rijnschippers. Het eens zo zeer fraaie glas verkeerde in slechte staat en de magistraat verordonneerde het gilde het glas te herstellen. Dit mislukte omdat het Rijnschippersgilde voet bij stuk hield en weigerde te betalen. Het gebrandschilderde raam werd vervangen door blank glas. Het tweede glas dat verdween, was het raam aan de westzijde van het schip. Het moest wijken omdat het orgel teveel last had van de inwerking van vocht. Het raam, voorstelling onbekend, werd uitgenomen en de opening werd dichtgemetseld. De ramp met de glazen ging verder. Al in 1741 waren de kerkmeesters aan het bakkeleien met de gilden over de kosten van onderhoud van de door de gilden

Afb. 3 Gildenraam, detail
Oudtijds bezat de Oosterkerk er zeven. Overblijfselen ervan zijn in dit raam samengebracht en aangevuld. Geschonken door Assurantiekantoor W. A. van Duin & Zn, Hoorn. Atelier Bogtman, Haarlem

Afb. 4 Raam De Twaalf
Hoornse poortjes, 2007
Geschonken door de jubilerende Kerkmeijer-de Regt Stichting ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan (Bloem en Von Knetsch, Glazenmakers, Enkhuizen); (maker: Koos Bloem)

1 Arkel en Weissman deel I blz. 63-65)

geschonken glazen. De kerkmeesters hielden, wat het onderhoud betreft, er rare gedachten op na. De Heren, zo lees ik in een resolutie *'deden de voogden der voorsz gilden Compareren en Recommandeerden dezelve het weder in Staat brengen der geschonden Glazen.'* Hierop schreven de gilden een brief op poten aan de kerkmeesters *'Dat hun brave en vrome voorvaderen deze glasperken wel hadden geschonken, maar wel verwachtten dat er goed voor gezorgd zou*

Afb. 5 Bossuraam 1619
origineel. Slag op de
Zuiderzee, 1573. Het
schip van Bossu wordt
geënterd. Glas in 1619
door de stad Hoorn aan
de kerk geschonken

worden; en dat men dergelijke cierlijke donatiën dat ook van 's kerkmeesters wege beter had dienen te beschermen, al was het alleen maar uit piëteit.'

Kortom de gilden wilden niet meewerken en de kerkmeesters waren zwaar beledigd. Deze laatsten besloten de heren burgemeesters in te lichten. Vanzelfsprekend trokken de heren regenten partij voor hun oud-collega's. Zo betaalden de gilden knarsetandend de kosten. Waarom werden die gilden nu zo hard aangepakt? Allereerst was het een centenkwestie: er diende geld op tafel te komen om de reparaties te kunnen bekostigen. Maar er waren ook politieke redenen: de gilden waren van oudsher prinsgezind en dus de tegenstanders van de regenten, die nu eenmaal de dienst uitmaakten nu er geen stadhouder meer was.

Het laatste gebrandschilderd raam

In 1857 waren de glazen wederom aan onderhoud toe. Weer lagen de gilden dwars. De kerkmeesters waren intussen van mening dat het schip gemoderniseerd moest worden. De stijl zou neogotiek moeten zijn. De rondbogen werden vervangen door spitsbogen. Het sterk vervallen gebrandschilderd glas werd verkocht voor *f* 25.- per stuk en vervangen door blank glas. Dit glas werd aangebracht door aannemer C. v. d. Berg voor de prijs van *f* 1.401.-. Tevreden constateerde iedereen dat er opeens véél meer licht in de kerk was.... Het betekende ook dat de kerk beroofd was van al het gebrandschilderd glas op één na, het raam Heemskerk in de Oostzijde van het transept. Het zachte diffuse licht van de Oosterkerk had plaats gemaakt voor kil wit licht. Jan Piet van der Knaap schrijft in zijn boek *Oosterkerk, teken van tegenspraak*: *'verdwenen was een sfeer van wijding en meditatie die als vanzelf noodt tot gebed en overpeinzing.'*

Wat was de redding van het raam Heemskerk? In 1900 kwam er bij de commissarissen (kerkmeesters) van de Oosterkerk een brief uit Parijs binnen. Daarin stond dat een zekere heer Schaak meedeelde dat hij voor een Franse zakenrelatie via de handelaar in antiek, Reens, het gebrandschilderd raam van de Oosterkerk had gekocht. Omdat de helft van de koopprijs reeds voldaan was, vroeg hij wanneer levering kon plaatsvinden. Verbazing alom. Niemand wist ergens van. Later bleek dat Schaak bedrogen was door de louche antiquair Reens. Desondanks bood Schaak nog een flinke prijs, en wel *f* 3.000.- plus de kosten van een nieuw venster van blank glas. De commissarissen besloten de hulp in te roepen van een deskundige, de beroemde architect Cuypers. Deze kwam, keek en schreef terstond een zeer lovend rapport over dit raam. Zijn advies luidde: *nóóit* wegdoen, maar herstellen. De kerkmeesters twijfelden, ook al omdat Schaak zijn bod met *f* 1.000.- verhoogde. Uiteindelijk besloten zij het glas te behouden. Een jaar later werd de Commissie van Toezicht van het Westfries Museum benaderd met het verzoek het glas voor *f* 550.- te kopen alsmede de levering van blank glas hiervoor in de plaats. Onze welbekende J.C. Kerkmeijer had zitting in bedoelde commissie en hij zal ongetwijfeld tegen gestemd hebben. Toch bleven de kerkmeesters proberen het glas van de hand te doen. Nog in 1904 werd dezelfde Commissie van Toezicht benaderd, nu met het verzoek op haar kosten het glas over te brengen naar de Noorderkerk. De commissie onder leiding van burgemeester Zimmerman wees ook dit

voorstel van de hand.

Uiteindelijk werden de kosten van herstel, zijnde f 1.100.- betaald door de familie de Jonge-Lamme uit Nijmegen. Dit ter nagedachtenis van hun ouders, die gemeenteleden van de Oosterkerk waren geweest. In 1916 werd het glas gerestaureerd door het atelier van gebrand glas 't Princenhof, van Jan Schouten te Delft.

Glas terug in de kerk

Tijdens de restauratie van de Oosterkerk kwam glazenier Bogtmans uit Haarlem bij het actiecomité met de mededeling dat hij in het bezit was van een onderdeel van het glas Enkhuizen. Het betrof het vissersvrouwkje dat in het glas voorkomt. Zijn vader had dit vervaardigd. 'Had de Stichting Oosterkerk misschien belangstelling om dit stukje te kopen?' De kosten bedroegen f 2.500.-. Ja, belangstelling had het actiecomité wel. Maar wat moest een volledige kopie van het glas kosten? Het antwoord luidde: f 12.500. Het benodigde geld hiervoor was niet aanwezig. Toch lonkte vooral bij John Lamers het idee om meer gebrandschilderd glas in de kerk te krijgen. Als we nu eens inspelen op de ijdelheid van de mens? Zo gezegd, zo gedaan. Iedere donatie van f 100.- of meer krijgt een vermelding op een oorkonde. Deze oorkonde zou naast het gebrandschilderd glas aangebracht worden. De praktijk leerde dat ook donateurs met een kleinere gift hierop vermeld werden. Donateurs werden aangeschreven en terstond stroomden giften binnen met allerlei sympathieke aanmoedigingen. Binnen drie weken werd veertien duizend gulden bijeen gebracht.

Aangestoken door dit resultaat vatte bij het actiecomité het idee post om ook een kopie van het raam Alkmaar te laten vervaardigen. Het originele raam bevindt zich in het Rijksmuseum. De kosten van de kopie waren f 24.408.- Jan Piet van der Knaap schreef op zijn bekende en beproefde wijze een artikel in het bulletin waarin hij met de nodige schroom het voorstel op tafel legde. De donateurs reageerden zo mogelijk nog enthousiaster. Binnen vier weken stond f 30.000.- op de rekening en kon de aanbesteding gegund worden. Ook deze kopie werd door het atelier Bogtman vervaardigd.

Nieuwe gebrandschilderde ramen

Hierna was het assurantiëkantoor W. A. van Duin in Hoorn ons zeer ter wille. Directeur Wim van Duin jr. stond bekend als iemand die het monumentale van Hoorn ter harte ging. In 1980 bestond zijn bedrijf 50 jaar. Hij stemde in met de suggestie van het

actiecomité om zijn relaties te vragen een schenking in geld te doen, bestemd voor het maken van een gebrandschilderd glas. Het werd een glas met daarin verwerkt afbeeldingen van glazen die de gilden destijds geschonken hadden. Dit glas bevindt zich in het koor aan de Zuidzijde. De afbeeldingen in het midden van dit glas vormen als het ware de breedte- en lengteas van het raam. Deze vier glazen bevinden zich in de oude Bavo en het Frans Halsmuseum te Haarlem. De overige afbeeldingen zijn vervaardigd naar oude zegels zoals ze in de gildeboeken in het stadsarchief werden aangetroffen.

Het Rijksmuseum

Ondertussen herinnerde Jan Piet van der Knaap zich dat er in de kelders van het Rijksmuseum glazen van Hoorn moesten zijn. En wel een glas destijds geschonken door de stad Haarlem en een glas met voorstelling de slag op de Zuiderzee (Raam Bossu). Aan de hand van deze gegevens werd er een brief geschreven aan het Rijksmuseum, t.a.v. afdeling gebrandschilderd glas. Vele maanden later ontving de Stichting Oosterkerk antwoord. Het antwoord luidde dat zij geen glas van Hoorn in haar bezit had. Jan Piet wist echter beter; het door hem geschreven boek, *Oosterkerk, teken van tegenspraak*, vermeldt dat hij in het archief van het Rijksmuseum gegevens van dit glas was tegengekomen. Het actiecomité, in vergadering bijeen, was van mening dat een delegatie onaangekondigd een bezoek moest brengen aan het depot van het Rijksmuseum. En zo togen Jan Piet van der Knaap en John Lamers naar de kelders van het Rijksmuseum. Twee kistjes sigaren onder de arm. Achteraf zou jenever ook goed geweest zijn.

Aldaar aangekomen wist een medewerker van niets. Het eerste kistje sigaren verrichtte onmiddellijk wonderen. 'Dirk, kom eens hier'. En daar kwam Dirk aangesloft. Ook die wist van niets. Hup, het tweede kistje werd ingezet. 'Ja, ik herinner me vaag iets van een raam dat uit Hoorn afkomstig kan zijn'. Hij ging ons voor en we arriveerden bij een kist met het opschrift Zuiderkerk te Hoorn. Zuiderkerk? We hebben in Hoorn een Noorderkerk en Oosterkerk, maar geen Zuiderkerk. Zou het een glas van de Zuiderkerk te Enkhuizen zijn? Op ons verzoek werd de kist open gemaakt en bingo. Ons hart sloeg enkele malen over, immers Jan Piet en ik zagen de eenhoorn van Hoorn. Het Rijksmuseum had dus wel degelijk een raam afkomstig uit Hoorn in haar bezit. Vergenoegd keerden we huiswaarts en meteen werd er weer een brief geschreven ditmaal gericht aan de heer Levie, directeur van het Rijksmuseum. Maanden later ontving het bestuur van de Stichting

Afb. 6 Raam Enkhuizen
Het wapen van Enkhuizen, gehouden door de stedemaagd; visserman en -vrouw, alsmede toepasselijk bijwerk. Kopie van het glas, omstreeks 1619 door de stad Enkhuizen aan de Oosterkerk geschonken. Atelier Bogtman, Haarlem

Afb. 7 Raam Alkmaar
Het wapen van Alkmaar, alsmede voorstellingen, herinnerend aan het beleg van die stad. Kopie van een glas, in 1619 door deze stad aan de Oosterkerk geschonken. Atelier Bogtman, Haarlem

Afb. 8
Gemeentewapenraam,
1982
Geschonken door
bewoners en besturen,
voorstellende de
wapens van 13 (deels
voormalige) gemeenten
van Oostelijk West-
Friesland

Afb. 9 Raam Haarlem
Bij het beleg van Damiate
wordt de havenketting
stukgevoerd. Kopie van
een glas, door de stad
Haarlem geschonken
aan de kerk te Warder.
Een dergelijk glas heeft
zich ook in de Oosterkerk
bevonden. Atelier Bogtman,
Haarlem

Oosterkerk een schrijven waarin het Rijksmuseum bevestigde dat zij in bezit waren van een glas Alkmaar, dat onder nader te bepalen voorwaarden in bruikleen aan de Stichting Oosterkerk kon worden afgestaan. 'Hè, een glas Alkmaar? Dat was toch ingemetseld in het Rijksmuseum? Zouden ze nu zo gek zijn om dat glas uit te breken met het risico van onherstelbare schade?'

Jan Piet schreef nog maar eens een brief met het verzoek het glas uit de kelders op de snijtafel te leggen waarna wij daarvan kennis zouden kunnen nemen. Dat voorstel werd overgenomen en op een dag reisden wij naar Amsterdam. Het prachtige glas konden wij bewonderen, maar dat niet alleen. Ook enkele kistjes vol met stukken glas en splinters. Waarschijnlijk had men de kist met het raam Bossu uit de handen laten vallen. De dader lag natuurlijk op het kerkhof. Sinistere tongen beweerden destijds dat de scherven werden aangeleverd in de inmiddels lege sigarenkistjes...

Het Rijksmuseum, of liever gezegd de eigenares van het glas, het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, was bereid het glas af te staan op voorwaarde dat het museaal zou worden opgehangen. Dit betekende dat het glas niet in de sponningen wordt aangebracht maar aan de binnenzijde als losstaand paneel achter het bestaande glas. Het herstellen van het glas door glazenierbedrijf Bogtman kostte de Stichting f 7.500.-.

Het glas Haarlem

Van het glas Haarlem hebben Jan Piet en ik in de archieven niets meer kunnen vinden. Het enige wat we gevonden hebben was een resolutie van 1617 waarin in ruil beloofd werd dat de stede Hoorn de verkoop van Haarlems bier zou bevorderen. De voorstelling van het glas zal ongetwijfeld het beleg van de stad Damiate geweest zijn waarbij een schip de ketting, die voor de stad gespannen is, kapot vaart. In 1982 schonk de Stichting Carstijn's Capellerije een bedrag van f 10.000.- waarvoor glazenier Bogtmans het glas Haarlem vervaardigde. De voorstelling is het beleg van Damiate en de wapens van Haarlem en de provincie Noord-Holland. Bedoeld glas is aangebracht in de westzijde van het koor. Als voorbeeld diende een glas van Haarlem dat is aangebracht in de kerk van Warder.

Nieuwste gebrandschilderde ramen

Kor Korpershoek duikelde in het Westfries Museum een ontwerp op voor een gebrandschilderd glas met daarop lege cartouches. De oorspronkelijke opzet was om in deze cartouches de familiewapens

van de leden van de toenmalige magistraat aan te brengen. Het was de bedoeling dat dit raam in 1731 geschonken zou worden aan de Oosterkerk. Nu heeft U al eerder kunnen lezen dat hieraan vooraf in 1730 een fikse ruzie was ontstaan tussen de kerkmeesters, de magistraat en de gilden over het herstel van de ondertussen in zeer slechte staat van onderhoud verkerende glazen van de kerk, vele destijds geschonken door diverse gilden. Deze gilden weigerden de kosten voor hun rekening te nemen doch de kerkmeesters dwongen met behulp van de magistraat de gilden tot betaling. Zeer tegen hun zin voldeden de gilden hieraan doch de relatie met kerkmeesters en magistraat was voor jaren stuk. Alleen het gilde van de Rijnschippers weigerde ook maar een cent te betalen. In arren moede besloten de kerkmeesters het totaal verpauperde glas uit te nemen en te vervangen door blank glas.

Niet lang hierna, in 1731, was diezelfde magistraat voornemens om het eerder genoemde raam met familiewapens te laten vervaardigen. Bijtijds kwamen ze er achter dat dit geen slimme zet zou zijn, aangezien dezelfde magistraat een jaar tevoren geweigerd had het onderhoud van de glazen voor zijn rekening te nemen. Het ontwerp verdween in het archief. Dit was voor het actiecomité aanleiding om te trachten ook dit raam te laten maken en de familiewapens van de magistraat te vervangen door de wapens van de gemeenten in West-Friesland van vóór de gemeentelijke herindeling van 1 januari 1979. Bedoelde gemeenten werden aangeschreven om f 500.- over te maken. Om deelname te stimuleren, werden diverse leden van de gemeenteraad persoonlijk benaderd. Indien het gemeentebestuur niet bereid was om te betalen, namen veelal ingezetenen van die gemeente de betaling voor haar rekening. Zo deden alle gemeenten mee, behalve Wognum. Dit wapen zult U dan ook tevergeefs in dit raam zoeken. De totale kosten van dit raam bedroegen f 40.000.- Ook dit bedrag werd overtekend. Het restant van deze actie resulteerde in nog een raam met gemeentewapens. Deze keer met afbeeldingen van wapens van gemeenten die veel eerder waren opgeheven.

Alle gulle gevers van deze acties vonden een plaats op een oorkonde die jarenlang bij het betreffende raam heeft gehangen. Het is jammer dat het huidige bestuur van de Stichting Oosterkerk hieraan een einde heeft gemaakt. Ik krijg nog wel eens telefoontjes met de vraag of die oorkondes nog steeds in de kerk hangen. Nee dus! In 2006 schonk de Stichting Kerkmeijer-de Regt, ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan, een gebrandschilderd

raam met als voorstelling de gerestaureerde poortjes in Hoorn. Bedoelde restauraties werden bekostigd door genoemde Stichting en de gemeente Hoorn. Dit fraaie glas is aangebracht aan de oostzijde van het koor. Door de inspanningen van het actiecomité alsmede de schenking van Stichting Kerkmeijer-de Regt, beschikt de Oosterkerk nu over negen waarlijk zeer fraaie glazen en kreeg de voorgevel, inclusief het roosvenster, haar kenmerkende uiterlijk terug. En zo kan men weer op een zonnige dag genieten van het diffuse licht dat door de glazen naar binnen valt. Het genieten hiervan is mijn beloning voor de inspanningen die ik ten behoeve van de Oosterkerk heb verricht.

Geraadpleegde bronnen:

Oosterkerk, teken van tegenspraak van Jan Piet van der Knaap
Rijksarchief provincie Noord-Holland
Westfries archief
Archief gemeente Hoorn
Inventaris van het archief gemeente Hoorn door C. J. Gonnet
Dagblad voor West-Friesland
Noordhollands Dagblad
Archief Leo Hoogeveen
Archief Jan Piet van der Knaap
Archief Kor Korpershoek jr.
Archief John Lamers
Foto's Klaas Laan

BOEKAANKONDIGING

PIETER MEIJERS

Van de West naar het Oosten gezien

Aankondiging van een bijzonder boek

Aan de Binnenluidijk staat een groot en statig pand. In het timpaan in de top van de gevel bevindt zich het monogram van de Kamer Hoorn van de Verenigde West-Indische Compagnie (WIC) met daaronder het jaartal 1784. Achter deze achttiende-eeuwse gevel en het brede voorhuis gaan echter oudere panden schuil die hun oorsprong vinden in de eerste helft van de zeventiende eeuw.

Tot 1791 bevond zich hier het hoofdkwartier van de Hoornse bewindhebbers van de WIC, dichtbij de eertijds zo bedrijvige Hoornse havens. Na het faillissement van de Compagnie kwam het gebouw leeg te staan aan een stiller wordende dijk, waar veel panden en werven verdwenen en de havens dichtslibden. Het voornamelijk WIC-gebouw werd na de Franse Tijd gebruikt als ziekenboeg voor militairen en als tijdelijke opvang voor choleralijders. Het kreeg weer enige allure toen het als woonhuis werd ingericht voor de adellijke Cornelis Sypsteyn en zijn gezin. Vanaf het midden van de negentiende eeuw werd het pand ingericht als stadsziekenhuis voor met name patiënten met besmettelijke ziekten, ver weg van het stadscentrum aan een winderige dijk. Met enige regelmaat stond het pand leeg tot de vrijmetselaars van Loge West-Friesland het in 1872 aankochten en

inrichtten als tempel en vergaderruimte. Loge West-Friesland en de door leden van deze Loge opgerichte Loge De Eenhoorn bleken trouwe en zorgvuldige gebruikers van het pand aangezien zij het meerdere malen herstelden en restaureerden. Beide loges zijn via de Broeder Noot Stichting tot op heden eigenaar van Binnenluidijk 2.

In dit rijk geïllustreerde boek wordt het verleden van het voornamelijk Hoornse pand en zijn gebruikers geplaatst in de bredere context van de Nederlandse geschiedenis met ruime aandacht voor de bouwgeschiedenis en de historie van de West-Indische Compagnie en de Vrijmetselarij.

Het boek, geschreven door Laura Jonkhoff, Kees Klarhamer en Pieter Meijers, verschijnt als deel 17 in de Bouwhistorische Reeks Hoorn van de Publicatiestichting Bas Baltus. Het is mogelijk gemaakt door de bijdrage van Stichting Vaderlandsche Maatschappij-Hoorn en de gemeente Hoorn. Het telt ruim 200 bladzijden met veel niet eerder gepubliceerde afbeeldingen. Het boek kost €26,50. Bij voorintekening via de website www.oudhoorn.nl bedraagt de prijs €22,50 excl. verzendkosten (€5,-). Telefonisch bestellen via 0229 273570 van Ver. Oud Hoorn.

De voorintekening loopt tot 15 oktober 2013. Dan moet ook uw betaling binnen zijn bij de Publicatiestichting Bas Baltus, rek. nr. 3297.02.726 Rabo bank te Hoorn o.v.v. naam besteller en Binnenluidijk. Na de presentatie kunt u het boek afhalen bij Vereniging Oud Hoorn.

OPGRAVING VAN EEN STOLP AAN DE

DIEUWERTJE DUIJN - ARCHEOLOGIE HOORN

Op het perceel Bangert 61 in Zwaag zijn in april 2012 door Archeologie Hoorn de resten van een 17de-eeuwse stolpboerderij opgegraven. Deze boerderij is in de tweede helft van de 19de eeuw afgebroken, waarna hier een kleinere stolp is teruggebouwd. In 2012 is ook dit gebouw gesloopt en vervangen door nieuwbouw.¹ Het archeologisch onderzoek op deze locatie verschaft voor het eerst een inkijkje in een eenvoudig boerenhuishouden langs de Bangert. Daarnaast vormt het onderzoek een belangrijke aanvulling op de geschiedenis van de stolpboerderij, een onderzoeksthema waarop Archeologie Hoorn zich de laatste jaren speciaal richt.

Afb 1
Uitsnede uit de kaart
van Johannes Dou
uit 1651-1654. Bij de
pijl lag waarschijnlijk
de onderzochte
stolpboerderij

De Bangert

De Bangert was oorspronkelijk een smalle weg met aan weerszijden een brede sloot: de Grote Wijzend langs de noordzijde en de Kleine Wijzend langs de zuidzijde. De weg ligt tussen de dorpslinten van Zwaag en Westerblokker in en vormt, samen met de Koewijzend, de grens tussen de bannen (rechtsgebieden) van beide dorpen. Aanvankelijk was langs deze as geen bewoning aanwezig. Gedurende de Late Middeleeuwen zijn ten zuiden van de weg twee kloosters gesticht: klooster Nieuwlicht in 1392

Afb 2
Overzicht van de
overblijfselen van de
westelijke helft van de
stolpboerderij, gezien
richting het zuiden/de
Bangert

en klooster Bethlehem in 1475.² In de periode hierna zijn in de buurt van klooster Bethlehem enkele huizen gebouwd. Op de kaart van Johannes Dou uit 1651-1654 wordt het gebied rondom dit groepje huizen in de buurt van het inmiddels verdwenen klooster aangeduid met de naam Banjaerden (afb. 1). Deze naam is afgeleid van de boomgaarden (bangaarden) die hier vanaf de 15de eeuw werden aangeplant.³ Ten tijde van het maken van de kaart van Dou bestond de onderzochte stolpboerderij al. Waarschijnlijk is de stolp het meest westelijke blokje langs de noordzijde van de Bangert.

De bouw van de stolpboerderij

Uit het archeologisch onderzoek is gebleken dat voorafgaand aan de bouw van de boerderij grondverbetering plaatsvond door de venige ondergrond weg te graven en de bouwput op te vullen met klei. Tevens werd een sloot op de geplande locatie van de boerderij gedempt. Hierbij is veel afgedankte keramiek in de sloot gestort, vermoedelijk door omwonenden. De keramiek dateert uit de periode 1575-1615 en omvat met name het standaard rood- en witbakkend aardewerk, bijvoorbeeld koekenpannen, kookpotten, papkommen en borden. Het duurdere aardewerk, bijvoorbeeld beschilderde borden van witte klei (majolica) en steengoed uit Duitsland, is slechts in zeer beperkte mate aanwezig. Bijzondere stukken zijn onder meer een complete steengoedkan met baardmanmasker en het wapen van Friesland (afb. 4) en een klein potje uit het stroomgebied van de Weser in Noord-Duitsland (afb. 5). Uit de sloot komen verder enkele opvallende vondsten van metaal, namelijk drie miniatuurobjecten (afb. 3). De treeft (braadrooster), schuimspaan en stoel zijn door kinderen als speelgoed gebruikt.

De bouw van de stolpboerderij kan op basis van de keramiek uit de sloot rond 1615 worden geplaatst. Met name over de westelijke helft van de boerderij is veel informatie verkregen. Hier waren direct onder het maaiveld de resten van het gebouw nog geheel intact in de bodem aanwezig (afb. 2). De oostelijke helft van de stolp viel deels buiten het opgegraven gebied en de archeologische sporen zijn hier bovendien minder goed in de grond bewaard gebleven.

De fundering van de westelijke zijgevel van de boerderij was 15 meter lang en is in zijn geheel teruggevonden. Tevens was nog een deel van de fundering van de voor- en achtergevel aanwezig. De overige resten van de boerderij bestonden onder

BANGERT

meer uit de fundering van de schoorsteen, drie ondiepe kelders, funderingen van binnenmuren, een waterbak, twee waterputten en diverse poeren (een vierkant stuk metselwerk dat een houten stijl draagt).

Indeling

Op basis van de aangetroffen sporen kan de indeling van de boerderij worden gereconstrueerd (afb. 6). Tussen de vier stijlen van het vierkant, het houtskelet van de stolp, bevond zich zoals gebruikelijk de

Afb 3
Van links naar rechts: een treef, een schuimspaan en fragmenten van een stoel in miniatuurformaat uit de gedempte sloot

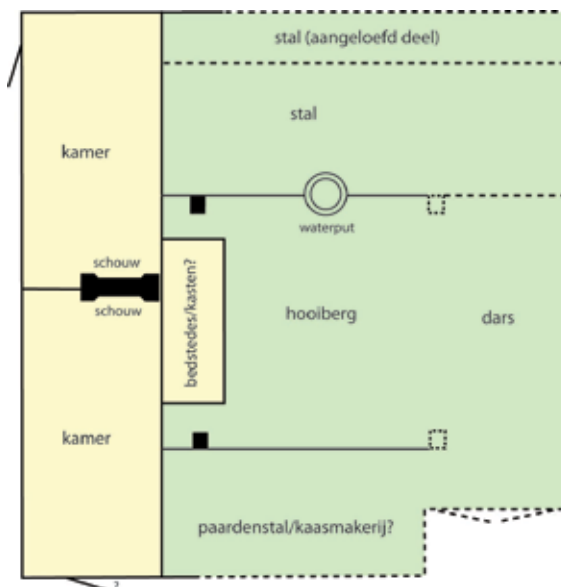
hooiberg. Langs de westelijke zijgevel lagen de woonvertrekken: twee rechthoekige kamers van ongeveer 7 meter lang en ruim 3 meter breed. Binnen de kamers lagen drie ondiepe voorraadkelders, die waarschijnlijk toegankelijk waren via luiken in de houten vloer (afb. 7). In de 18de eeuw is hiernaast een waterbak voor de opslag van regenwater in de achterste woonruimte gemaakt.

De kamers werden van elkaar gescheiden door een schoorsteen die waarschijnlijk aan weerszijden was voorzien van een schouw, zodat beide woonvertrekken konden worden verwarmd. In en rond de boerderij zijn fragmenten van wandtegels gevonden die afkomstig zijn van deze schouwen. Uit deze vondsten blijkt onder meer dat een van de schouwen in de 17de eeuw aan weerszijden was voorzien van een kleine nis waarin een kaars kon worden geplaatst. De vloertegels van deze nissen, herkenbaar aan het grote formaat en de beschilderde zijkant, zijn teruggevonden (afb. 9). Uit de eerste helft van de 19de eeuw dateren fragmenten van tegeltableaus met paarse beschildering. Twee kleine tableaus van een boer met een paard en

een boer met een koe vormen duidelijk een paar (afb. 8). In de buurt van de haard zijn verder aanwijzingen gevonden voor bedstedes of kasten tegen de woonvertrekken aan.

Langs de achtergevel lag de koeienstal. De stal was hier vergroot door middel van een aangeloeft deel: de daksparren werden aan de achterzijde van de stolp gedragen door een balk met daaronder stijlen, zodat de achtergevel meer naar buiten kon worden geplaatst. In de 17de eeuw kon water uit een waterput buiten de boerderij worden gehaald. (afb. 10). Rond 1700 is deze waterput gedempt en is een nieuwe waterput in de stal gemaakt. De dars bevond zich aan de oostzijde van de boerderij. Via de dars, vanaf de voorkant van de stolp toegankelijk door twee grote darsdeuren, werd het hooi in de hooiberg gebracht. Tot slot was nog een ruimte aanwezig aan de voorzijde van de stolp, tussen de dars en een woonvertrek in. Het is onduidelijk hoe deze ruimte heeft gefunctioneerd. Bij veel bestaande stolpboerderijen bevindt zich hier de opkamer. In de boerderij aan de Bangert zijn echter geen aanwijzingen voor een opkamer op deze locatie gevonden: er bevindt zich hier geen kelder en er was ook geen stookplaats aanwezig. Wellicht deed de ruimte dienst als kaasmakerij of paardenstal.

De indeling van de boerderij aan de Bangert toont veel overeenkomsten met die van de *Barmhartige Samaritaan*, een stolpboerderij uit 1659 aan het dorpslint van Westerblokker. Deze boerderij is een van de weinige voorbeelden van een 17de-eeuwse stolp waarbij de oorspronkelijke indeling en het

Afb 6
Reconstructie van de indeling van de 17de-eeuwse stolpboerderij aan de Bangert. De gestippelde lijnen zijn onzeker. In groen de bedrijfsruimtes, in geel de woonvertrekken. Het noorden is boven, de weg bevindt zich ten zuiden van de boerderij

Afb 4
Een complete baardmankruik met het wapen van Friesland uit de gedempte sloot. Hoogte: 16,5 cm

Afb 5
Een potje van Weser-aardewerk uit de gedempte sloot. Hoogte: 8,5 cm

Afb 7
Een van de ondiepe
voorraadkelders uit de
17de eeuw

interieur redelijk goed bewaard zijn gebleven (afb. 11). De westelijke zijgevel is 15 meter lang, net als bij de boerderij aan de Bangert. Ook in het geval van deze boerderij bevinden de woonvertrekken zich langs de westelijke zijgevel en worden twee woonvertrekken gescheiden door de schoorsteen met aan weerszijden een schouw. Langs de achtergevel ligt de stal met aangeleefd deel en een waterput en de dars bevindt zich langs de oostelijke gevel. Naast de dars is langs de voorgevel een vierde woonvertrek aanwezig.⁴ Deze kamer is voorzien van een haard, zodat de boerderij twee schoorstenen bezit. Het is mogelijk dat de tweede schoorsteen pas in de 18de of 19de eeuw aan de boerderij is toegevoegd en het vertrek hiervoor een andere functie heeft gehad.

Afb 8
Een fragment van een
paars tegeltabelau met
boer en paard uit de
19de eeuw

Fundering

De funderingen van de gevels van de boerderij aan de Bangert waren vrij licht uitgevoerd: de bakstenen fundering was ondiep en niet verstevigd door middel van funderingshout, bijvoorbeeld palen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat op de locatie van de gedempte sloot de westgevel behoorlijk was verzakt. De lichte fundering maakt het waarschijnlijk dat de buitengevels van de boerderij bestonden uit houten wanden op een bakstenen plint. Ook de grote poeren waarop de stijlen van het vierkant rustten, waren ondiep gefundeerd en stonden niet op palen of planken.

Afb 9
Een van de vloertegels
van een kaarsennis uit
de 17de eeuw. Breedte:
18,5 cm

Voor de bouw van de buitengevels, de poeren van het vierkant en de schoorsteenfundering is rond 1615 gebruik gemaakt van opvallend grote bakstenen, namelijk rode bakstenen met afmetingen van 25x12x5 cm tot 22x10x4 cm. Deze bakstenen kunnen op basis van het formaat in de 15de eeuw worden gedateerd. Zij zijn dus veel ouder dan de 17de-eeuwse boerderij en het moet daarom om hergebruikte bakstenen gaan. Het is waarschijnlijk dat de bakstenen afkomstig zijn van de ruïnes van klooster Bethlehem of Nieuwlicht. De kloosters zijn bij het begin van de Opstand in 1572 verlaten en grotendeels afgebroken. De fundamente van de kloostergebouwen waren echter nog eeuwenlang zichtbaar. Kroniekschrijver Velius vermeldt dat in 1573 de bouwmaterialen van klooster Nieuwlicht door omwonenden werden weggehaald.⁵ Ongetwijfeld zijn fundamente van de gesloopte kloosters ook daarna nog als 'steengroeve' gebruikt.

Materiële cultuur van de bewoners

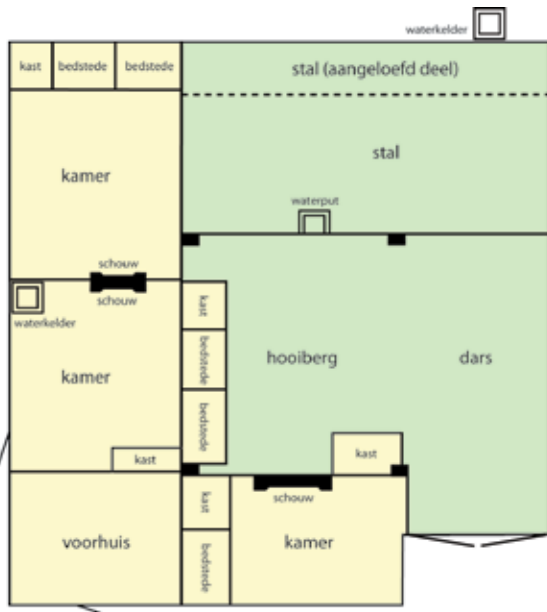
Rond de boerderij zijn enkele afvalkuilen gevonden uit de 17de en 18de eeuw met afval van de bewoners van de boerderij (afb. 12 en 14). Het aardewerk kan als zeer eenvoudig worden gekarakteriseerd. Het duurdere Chinese porselein of keramiek uit het Mediterrane gebied is bijvoorbeeld nauwelijks aanwezig, terwijl deze keramiek in West-Friesland over het algemeen in relatief grote hoeveelheden wordt aangetroffen. Diverse stukken eenvoudig rood- of witbakkend aardewerk zijn na beschadiging, bijvoorbeeld het afbreken van oor of steel, nog gebruikt. In de scherf van een bord van Delfts blauw uit de 18de eeuw is bovendien een kramgat aanwezig. Het bord is dus ooit gebroken geweest en vervolgens hersteld met metalen krammen. De bewoners vonden het blijkbaar de moeite waard om een dergelijk stuk te herstellen. Het is de vraag of het eenvoudige aardewerk wijst op armoede, of dat hier eerder sprake is van Westfriese eenvoud en zuinigheid.

Tussen het afval van de bewoners van de boerderij zijn vier kaasvormen van roodbakkend aardewerk gevonden (afb. 13). Bij diverse opgravingen in West-Friesland zijn identieke kaasvormen aangetroffen, zowel in de dorpen als steden. De vormen lijken alleen in de 17de eeuw te zijn gebruikt voor de productie van kaas. In de periode hierna werden de houten kaasvormen (kaaskoppen) waarschijnlijk algemeen toegepast. De houten kaasvormen waren sterk genoeg om onder een pers te worden geplaatst. Bij de aardewerken kaasvormen is dit niet het geval:

Afb 10
De 17de eeuwse
waterput buiten de
boerderij

zij zullen breken onder de grote druk van de kaaspers. Het is daarom aannemelijk dat de aardewerken kaasvormen niet zijn gebruikt in combinatie met een pers. Vermoedelijk werd de wrongel in de vorm gedaan en vervolgens simpelweg een plank op de vorm gelegd, met daarop bijvoorbeeld bakstenen. Deze manier van het maken van kaas is weinig efficiënt en de kwaliteit van de kaas is mogelijk ook minder goed. Daarom kan worden gesteld dat de aardewerken kaasvormen alleen zijn gebruikt voor het maken van kaas op kleine schaal, wellicht zelfs alleen voor eigen consumptie. Dit hangt samen met het kleine aantal koeien dat de meeste boeren in de 17de eeuw bezaten. In de 18de, maar vooral in de 19de eeuw, was sprake van een toename van het aantal koeien per boerderij en tegelijkertijd nam

Afb 11
Vereenvoudigde weergave van de indeling van de Barmhartige Samaritaan in Westerblokker. In groen de bedrijfsruimtes, in geel de woonvertrekken. Het noorden is boven, de weg bevindt zich ten zuiden van de boerderij

Afb 12
Een bord van majolica met Chinees decor uit de 17de eeuw. Diameter: 33 cm

de productie van kaas in West-Friesland een grote vlucht.⁶ De kaasmarkt van Hoorn was na Alkmaar de grootste in Noord-Holland. De kaas uit de dorpen in de omgeving van Hoorn zal dan ook zeker op deze markt zijn verhandeld.

Slot

De boerderij die in 2012 langs de Bangert is opgegraven, is een van de eerste stolpen die door middel van archeologisch onderzoek is onderzocht. Het onderzoek heeft inzicht verschaft in de datering, indeling, maatvoering, constructie en zelfs de aankleding van deze stolpboerderij. De boerderij is na de bouw rond 1615 nauwelijks aangepast: in de 18de en 19de eeuw zijn alleen enkele kelders aan de stolp toegevoegd en de bestaande waterput is vervangen voor een nieuw exemplaar. In de tweede helft van de 19de eeuw is de boerderij gesloopt en verdwenen de ondergrondse resten als tijds capsule onder de grond.

In West-Friesland staan waarschijnlijk nog tientallen, misschien zelfs honderden, stolpboerderijen die uit de 17de eeuw dateren. Vrijwel altijd hebben deze boerderijen in de 19de of 20ste eeuw ingrijpende verbouwingen ondergaan. Hierbij is de oorspronkelijke indeling vaak verdwenen en zijn de buitengevels meestal volledig vernieuwd. Alleen het vierkant, het imposante houtskelet met zijn dikke balken, dateert in deze gevallen nog van de bouw van de stolp. Bij de opgegraven boerderij aan de Bangert heeft een dergelijk grote verbouwing nooit plaatsgevonden, waardoor het mogelijk was om een 'zuivere' stolp uit het begin van de 17de eeuw te onderzoeken. De resultaten van het archeologisch onderzoek vormen op deze manier een zeer belangrijke aanvulling op onze nog beperkte kennis van de geschiedenis van de stolpboerderij.⁷

Voor de noten en bijschriften wordt naar de website van Oud Hoorn verwezen.

Afb 13
Een kaasvorm van roodbakkerd aardewerk uit de 17de eeuw. Diameter: 18,5 cm

Afb 14
Een rinkelbel (een soort rammelaar) van messing uit de 17de eeuw. Aan het langwerpige messing object hingen kleine bellen en de achterzijde functioneerde als 'bijtring'. Lengte: 10 cm

HET MOOISTE STADSGEZICHT

EGBERT OTTENS

Het is dit jaar honderd jaar geleden dat koningin Wilhelmina in de troonrede uitsprak dat zij 'den tijd gekomen [achtte] om de afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee te ondernemen. Verbetering van den waterstaatkundigen toestand der omliggende provinciën, uitbreiding van grondgebied en blijvende vermeerdering van arbeidsgelegenheid zullen daarvan het gevolg zijn.' Ingenieur Cornelis Lely heeft haar ongetwijfeld deze tekst aangeleverd. Hij had de drooglegging van de Zuiderzeepolders als voorwaarde gesteld voor zijn derde ministerschap (1913-1918), in het kabinet Cort van der Linden. In 1918 loodste Lely de Zuiderzeewet door het parlement, waarmee de afsluiting van de Zuiderzee en de toekomstige droogleggingen werden geregeld. 8 mei 1932 werd de Afsluitdijk gedicht en was de Zuiderzee getemd.

Jac. P. Thijssse

't Is wel het mooiste stadsgezicht in heel Nederland', schreef Jac. P. Thijssse in *Langs de Zuiderzee* (1914), toen hij vanuit De Nek naar het silhouet van Hoorn keek. Ergens tussen Scharwoude en de Hulk had hij zijn vogelstudie maar gestaakt om van het uitzicht te genieten, want 'de stad Hoorn ligt hier zoo mooi voor ons, dat we nergens anders

Afb. 1 en 2. Twee albumplaatjes uit *Langs de Zuiderzee* (1914) van Jac. P. Thijssse met aquarellen van L. W. R. Wenckebach, Edzard Koning en Jan Voerman jr.

oogen voor hebben.' Nog steeds is het aanzicht van Hoorn, waar Thijssse zijn vogelstudie voor liet rusten onaangetast. Dat mag gerust een wonder heten. Want eeuwenlang is nagedacht over het inpolderen van de Zuiderzee met inbegrip van het Hoornse Hop waarvan niet alleen Thijssse, maar ieder jaar opnieuw de inwoners van Hoorn en vele duizenden bezoekers, zowel vanaf het water als vanaf de dijk genieten.

Zeventiende eeuw

Al in de tweede helft van de zeventiende eeuw ontwikkelde Hendrik Stevin¹, zoon van de befaamde ingenieur en vestingbouwer Stevin – door Lely-

biograaf mr. K. Jansma de 'Zuiderzee-Jules Verne' genoemd –, in zijn *Wisconstich Filosofisch Bedrijf*, een plan voor het afsluiten van de Zuiderzee van de Noordzee door de aanleg van een stelsel van dijken vanaf de kop van Noord-Holland, via de Waddeneilanden, naar Friesland. Het ontbrak in zijn tijd, gelukkig maar, aan technische mogelijkheden om dat gedurfde plan uit te voeren. Daardoor is de unieke Waddenzee, sinds 2009 werelderfgoed, bewaard gebleven. Diezelfde Hendrik opperde ook al de gedachte van de aanleg van een kanaal van Amsterdam naar de Noordzee. Pas twee eeuwen later zou dat idee werkelijkheid worden. In 1876 werd het Noordzeekanaal in gebruik genomen, nadat een halve eeuw eerder het Noordhollands Kanaal gegraven was, dat enkele decennia later te klein, te lang en te bochtig bleek voor het toegenomen scheepvaartverkeer en de steeds grotere zeestoomschepen. Het is niet het laatste infrastructurele werk waarvan de aannames al na enkele tientallen jaren door de werkelijkheid zijn ingehaald.

Negentiende eeuw: veel plannen

Vanaf het midden van de negentiende eeuw werden verschillende plannen uitgewerkt om,

voortbordurend op de grote droogmakerijen, zoals de Beemster en de Schermer, die de initiatiefnemers rijkdom hadden gebracht, de Zuiderzee te 'temmen' en nieuwe landbouwgrond te creëren (zie afb. 3-5). Voor de luxe van mooie stadsgezichten had men in die tijd nauwelijks oog. Het was de tijd dat in onze stad Hoorn, eeuwenoude bouwwerken, zoals de oude Oosterpoort, de Noorderpoort, de Westerpoort en de Koepoort sneuvelden. Al die plannen hadden gemeen dat de Zuiderzee gedeeltelijk of volledig werd ingepolderd, terwijl er van randmeren, zoals rondom de huidige IJsselmeerpolders, geen sprake was. Het Hoornse Hop, de enige baai die ons land rijk is, verdween in al die plannen. Het nieuwe land

IN HEEL NEDERLAND

sloot aan op de Westerdijk, het Visserseiland en de Schellinkhouterdijk. Merkwaardig, want daarmee zou Hoorn volledig van een van zijn middelen van bestaan, de visserij, worden afgesneden. Ook dat telde kennelijk niet.

Opperdoes Alewijn heeft een eigen idee

Gelukkig maar dat geen van die plannen is doorgegaan. Saillant feit is dat onze Hoornse jonkheer Pieter Opperdoes Alewijn zich ook met de inpoldering van de Zuiderzee bemoeid heeft. Hij zette zich heftig af tegen een van die plannen, dat van waterstaatsingenieur Beijerinck.² Alewijn pleitte voor een noordelijker te leggen dijk dan in het plan van Beijerinck voorzien, dat globaal de loop van de huidige Houtribdijk volgde. Volgens Alewijn (afb. 6) moest er een dijk komen vanaf het te bedijken Wieringen naar Hindeloopen. Het zou goedkoper zijn (minder dijk aan te leggen en dus ook minder onderhoudskosten) en het zou veiliger zijn omdat meer gebied tegen overstromingen was beschermd. Maar ook Alewijn koesterde de mogelijkheid van landaanwinning. Daar kon geld mee worden gemaakt, schreef hij in een pamflet (afb. 7), zoals in de Gouden Eeuw met de drooglegging van de Beemster en de Purmer was gebleken. Het Hoornse Hop was ook bij hem niet veilig. Alewijns inpolderingsvoorstellen kwamen zo uit de tekendoos van een technisch tekenaar. Lange rechte of langs de gradenboog getrokken dijken. Hij had naast de landaanwinning nog een andere drijfveer. Vanaf de komst van de stoomtrein in ons land was Alewijn begeistert door de gedachte van een spoorlijn van Amsterdam naar Hoorn en vandaar naar Leeuwarden. Het spoor naar de Friese

hoofdstad zou dwars door West-Friesland naar Medemblik moeten lopen, vandaar over de dijk van zijn aan te leggen Wieringerpolder en vervolgens naar Hindeloopen. De komst van de trein naar Hoorn heeft Alewijn niet meegemaakt. Die kwam in 1884, negen jaar na zijn dood. Twee jaar voor zijn overlijden zette Alewijn zijn gedachten nog eens in een brochure op papier.³

Ingenieur Cornelis Lely lukt het

In 1877 dreigde een nieuw plan echter, bescheidener van omvang dan zijn voorgangers, wel tot uitvoering te komen. De regering had ir. W.F. Leemans⁴ opdracht gegeven om een plan uit te werken voor de drooglegging van de Zuiderzee en diende het wetsvoorstel daarvoor in. Het daaropvolgende kabinet nam het voorstel weer terug. Zes jaar later vroeg het Friese Tweede Kamerlid Buma in een wetsvoorstel om toch weer onderzoek te doen naar de drooglegging van de gehele Zuiderzee. In de meeste plannen die tot dan waren opgesteld, bood de drooglegging van de Zuiderzee alleen bescherming tegen het water van de Zuiderzee aan de zuidelijke provincies rondom de zee. Het lukte hem niet een meerderheid achter zijn voorstel te krijgen. Daarop richtte hij, samen met de zoon van één van de eerdere plannenmakers, P.J.G. van Diggelen, de Zuiderzeevereniging op. De belangrijkste taak die de vereniging zich stelde was het onderzoek naar de mogelijkheid om de gehele Zuiderzee droog te leggen. De opdracht ging naar de nog jonge ir. Cornelis Lely, die na zijn studie aan de TH in Delft bij het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid in dienst was getreden en speciaal voor het onderzoek aan de Zuiderzeevereniging werd

Afb. 3 t/m 6. Vier negentiende eeuwse voorstellen voor het afsluiten en (deels) inpolderen van de Zuiderzee. Van links naar rechts: Plan Kloppenburg en Faddegon (1848), Plan Van Diggelen (1849), Beide bron: Nieuw Land Erfgoed Lelystad. Plan Beijerinck (1866). Plan jhr. Opperdoes Alewijn (1866-1873). Beide bron: mr Jansma, Lely. Hierboven: Schutblad van Pamflet van Opperdoes Alewijn

Afb 3

Afb 4

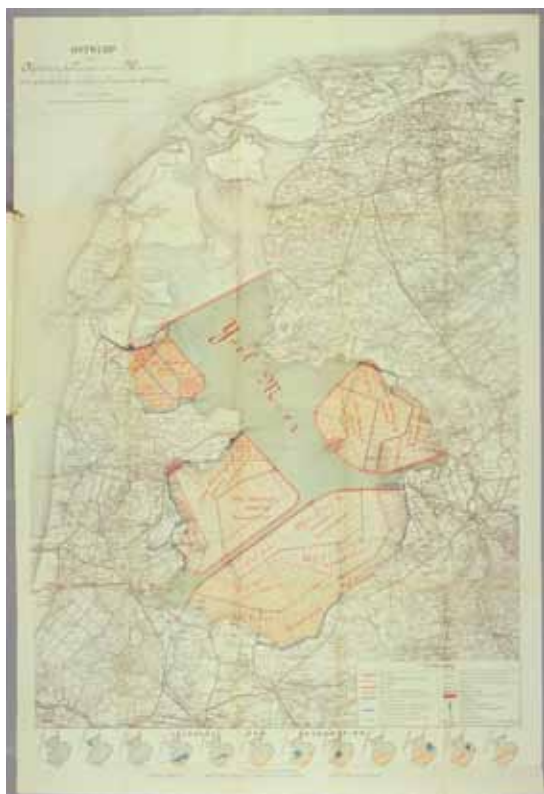
Afb 5

Afb 6

Afb. 7. De afsluiting Noord-Holland - Wieringen - Friesland en de droogmaking van het gedeelte der Zuiderzee binnen die afsluiting. Onderzoek omtrent de afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee, de Wadden en de Lauwerszee. Nota no. 7 (Leiden 1891)

toegevoegd. Voor zijn plan van 1891 kreeg ook hij de handen niet op elkaar. Ook niet toen hij als minister van Waterstaat (resp. van 1891 tot 1894 en van 1897 tot 1901) het voorstel opnieuw trachtte te agenderen. Pas tijdens zijn derde ministerschap (1913-1918) lukte het hem in 1918 zijn plannen door het parlement te loodsen. Twee rampen waren ervoor nodig om de meningen over de afsluiting en de drooglegging van een deel van de

Zuiderzee te doen kantelen. Allereerst de Eerste Wereldoorlog. Daardoor was een groot tekort aan voedsel ontstaan en voelde men de noodzaak van de ontwikkeling van nieuwe landbouwgronden. Daarnaast werd het land in 1916 door een grote watersnood getroffen, die vooral grote schade rond de zuidelijke Zuiderzee veroorzaakte. Op tientallen plaatsen braken de dijken door. Het eiland Marken verdween bijna geheel in zee. Zestien mensen verdronken er. Bij de inpoldering van de Zuiderzee (Wieringermeer, Noordoostpolder en Flevoland; oorspronkelijk Zuidoostpolder genoemd) zijn de ideeën van Lely en de Zuiderzeevereniging in grote lijnen uitgevoerd. Alleen de Hoornsche Polder, zoals die in de plannen van Lely voorkwam, in latere stukken Zuidwestpolder genoemd en nu Markerwaard, is tot geluk van Hoorn en de andere Noord-Hollandse historische steden langs het IJsselmeer en de watersporters niet meer tot uitvoering gebracht.

Vijf polders in de Zuiderzee

De ambtenaren van het Ministerie van Waterstaat zetten zich aan de ontwikkeling van het huzarenstuk dat de Zuiderzeewet van 1918 mogelijk maakte. Vijf nieuwe polders zouden achtereenvolgens volgens plan worden gecreëerd: de Wieringermeer, waarmee onder meer het eiland Wieringen aan de provincie zou worden gesmeed, de Noordoostpolder, de Flevopolder die volgens de toenmalige plannen nog uit twee polders zou bestaan en de Zuidwestpolder. Begonnen werd met de aanleg van de Afsluitdijk en de drooglegging van de Wieringermeerpolder. Manfred Bock trekt in de Inleiding op *Het landschap van de IJsselmeerpolders*⁵

Afb. 8. Het gezicht op Hoorn vanaf het Hoornse Hop is door de eeuwen heen een bron van inspiratie geweest voor talloze schilders. Het meest bekende schilderij is wellicht dat van Hendrik Cornelisz. Vroom 'Gezicht op Hoorn'

de vergelijking met de grote waterstaatkundige werken die elders in de wereld, in India, Egypte en Noord-Amerika tot ontwikkeling kwamen. Het werk van de ingenieurs van Waterstaat ontmoette de eerste decennia weinig kritiek. Maar toen de plannen voor de Wieringermeer in bredere kringen bekend werden, begonnen natuurbeschermers en stedenbouwkundigen zich te roeren. De opgave van het maken van nieuwe polders was slechts vanuit één invalshoek benaderd, de technische. Die aanpak zou tot een agrarische monocultuur leiden. Aan het belang van natuur, landschap en de inrichting van de polders was nauwelijks aandacht besteed. Zo raakte ook de ver buiten de landsgrenzen vermaarde Amsterdamse architect en stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren bij de plannen voor de nieuwe polders betrokken, een rol die hij meer dan twintig jaar met verve zou vervullen. Voor Lelystad ontwierp hij het basisplan volgens het principe van de functionele stad (zie kader). Al snel verwierf Van Eesteren een bemiddelende en sturende rol in het proces. Hij schreefde het ambitieniveau voor de inrichting van de polders op en stelde de 17^e en 18^e eeuwse droogmakerijen ten voorbeeld, de bloeitijd van de tuinkunst. Niet dat Van Eesteren daarnaar terug wilde, het was een kwalitatieve norm, een culturele verplichting, aldus Manfred Bock.

Cornelis van Eesteren

Vanaf 1927 gaf Cornelis van Eesteren (1897-1988) in Amsterdam als hoofd en ontwerper bij de nieuwe afdeling Stadsontwikkeling van de Dienst Publieke Werken op visionaire wijze leiding aan het uitwerken van het Algemeen Uitbreidingsplan, dat de basis moest worden voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van de hoofdstad tot het jaar 2000. Nieuw in de Amsterdamse aanpak was de input van wetenschappelijke informatie en prognoses die onder leiding van stedenbouwkundig onderzoeker Van Lohuizen was verzameld. Het AUP dat in 1935 door de Amsterdamse gemeenteraad werd vastgesteld, vormde gedurende vele tientallen jaren het richtsnoer voor de naoorlogse uitleg van de stad. De Tweede Wereldoorlog verhinderde eerdere uitvoering. Met de bouw van de Amsterdamse tuinsteden, te beginnen in 1950 met Slotermeer, werden de ideeën van Van Eesteren in praktijk gebracht. Van Eesteren, die tot de stroming van het *Nieuwe Bouwen* gerekend kan worden, werkte volgens het principe van de functionele stad. Daarin zijn de functies wonen, werken, verkeer, recreëren en natuur strikt van elkaar gescheiden.

Afb. 9. Lodovico Guicciardini, Gezicht op Hoorn, ingekleurde gravure, 1613

In het AUP verwoordde Van Eesteren ook zijn visie op de taak van de stedenbouwkundige. Het landschapsschoon noemde hij een programmapunt van primaire betekenis. Van 1930-1947 was hij voorzitter van de internationale beweging van architecten en stedenbouwkundigen, het CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne).

Eindelijk aandacht voor de oude kustlijn

Toen Van Eesteren eind jaren dertig van de vorige eeuw zijn voet over de drempel bij de Zuiderzeewerken zette, was de eerste drooglegging, de Wieringermeer, in uitvoering. De dijken voor de tweede, de Noordoostpolder, waren gelegd. Met de voorbereidingen voor de derde polder, de Zuidwestelijke, wat de Markerwaard moest worden, was men net begonnen. De oorlog gooide roet in het eten. Alle werkzaamheden werden in opdracht van de bezetter stil gelegd. Het lange, rechte stuk dijk dat aan de noordkant van het eiland Marken richting Volendam het water insteekt, is nog een vreemd relik van die derde uiteindelijk niet gerealiseerde polder. De *time out* bood gelegenheid om diepgaander over de inrichting van het nieuwe land en de landschappelijke aansluiting van de nieuwe polders op het oude land en het randwater na te denken. Vooral het besef dat de oude kustlijn een bijzondere waarde had, groeide. Een moeizaam proces overigens, waarin Van Eesteren een sleutelrol vervulde en de Dienst der Zuiderzeewerken zich tot het laatst toe verzette tegen een meer stedenbouwkundige aanpak van zijn taak. In de discussies over de toekomst van het Hoornse Hop kwamen de tegenstrijdige opvattingen samen. De rol van Van Eesteren bij de ontwikkeling van het uiteindelijke plan voor het Hoornse Hop is daarbij cruciaal geweest.⁶

Hoorn preludeert op de Zuidwestpolder

Van Eesteren was, evenals Thijsse, gecharmeerd van het Hoornse Hop en het schitterende silhouet van de stad, zowel vanuit het zuiden als het oosten. Daar moest met grote omzichtigheid mee worden omgesprongen. Het Hoornse gemeentebestuur was

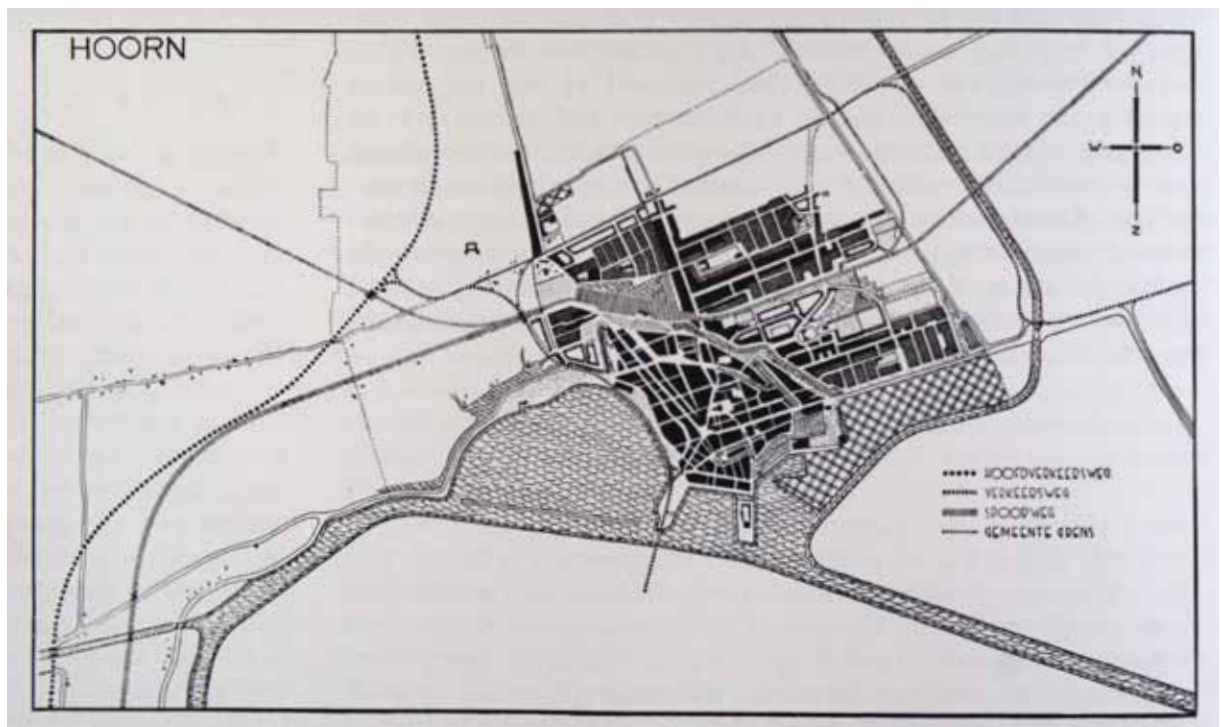
Afb. 10. Hendrick Cornelisz. Poff, **Gezicht op Hoorn.** Gravure van Clemens de Jonghe, ca 1650

zich daar minder van bewust. Het had in de jaren dertig de architect en stedenbouwkundige Wieger Bruin (zie website) opdracht gegeven een uitbreidingsplan voor de stad op te stellen. Bruin conformeerde zich aan de tekeningen die onder de Waterstaatingenieurs de ronde deden, zonder dat die nog definitief vastgesteld waren. Daarin was het Hoornse Hop vrijwel verdwenen, wat aansloot bij de plannen om de nieuwe polder vanaf Edam tot Schardam aan de dijk te kluisteren, zonder zelfs een afwateringskanaal over te houden. Vanaf de Galgenbocht, bij de huidige sterflats, zou volgens de plannen van Bruin een rechte dijk rakelings

langs het Visserseiland en het Oostereiland worden gelegd tot aan het Julianapark. Achter die dijk zou de toekomstige Zuidwestpolder komen. Vanaf de toen nog smalle rijksweg van Amsterdam naar Den Oever takte de Provinciale Weg af die de verbinding met het nieuwe polderland zou verzorgen. Een ruime autoweg over het Keern, langs de Vale Hen, de Westerdijk en over het Visserseiland. Daar ligt wellicht de inspiratie van PvdA-wethouder Wiese, die in de geest van zijn tijd, de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, grootse plannen met de Hoornse binnenstad had met een grote ringweg door Hoorn. Ook toen leek de eeuwenoude structuur van de stad niet heilig, kon bijna alles op de schop.

Het Uitbreidingsplan Hoorn, 1933

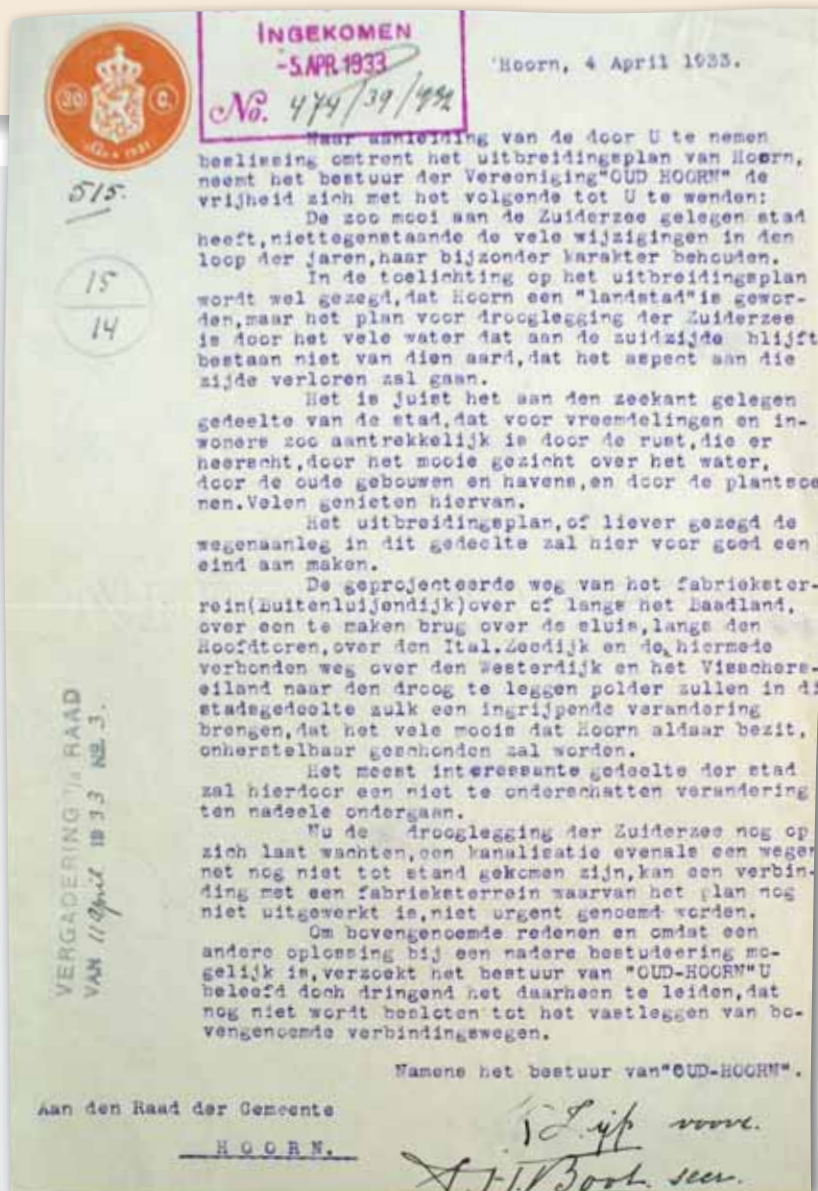
April 1933 wordt het door Wieger Bruin in opdracht van de gemeente Hoorn opgestelde Uitbreidingsplan voor Hoorn vastgesteld. Het plan komt in de plaats van dat uit 1916 dat niet meer was dan 'een niet-begrensd weinig gunstig stratenplan' en dat niet meer aan de eisen van de tijd voldeed. Hoewel de bevolkingstoename in dertig jaar slechts duizend zielen betrof – Hoorn telt dan ruim 12.000 inwoners –, verwachtte het college een ruimere bevolkingsaanwas door de aanleg van de nieuwe polder. Het vast te stellen plan moet de groei met negenduizend inwoners mogelijk maken en de

Afb. 11. Tekening behorende bij **Uitbreidingsplan Hoorn 1933**, Wieger Bruin, met de aansluiting op de Zuidwestpolder langs de Westerdijk en over het Visserseiland

basis vormen voor de economische ontwikkeling van de stad. Er is een tekort aan recreatief groen en sportterreinen, waarin het college met een beperkte parkaanleg en sportvelden hoopt te voorzien. Gunstig noemt het college in zijn aanbiedingsbrief de open ligging van de stad aan het water, die echter door de inpoldering verloren zal gaan. Er blijft dan een kom over die echter 'verhoedt dat onze stad (.....) als een visch op het droge zou worden.' Buiten het bieden van de voorwaarden voor nieuwe woningbouw draait het in het plan om de verbinding van de rijksweg met de aan te leggen Zuidwestpolder waarvoor volgens het plan 'instemming van de betrokken autoriteiten' is verkregen. Die weg is deels in het water van de Westerdijk geprojecteerd om het Westerplantsoen te sparen. Via het Visserseiland bereikt de weg de nieuwe polder. Het Breed en het West worden op de nieuwe polder aangesloten en doorbraken in het havengebied moeten voor verbinding met de Italiaanse Zeedijk zorgen zodat het te ontwikkelen handels- en industriegebied ten zuiden van de Binnenluiendijk en het ABC bereikt kan worden. Curieus is dat in de plannen van 1933 al een viaduct ten westen van het Keern over het spoor aan de westzijde van de stad was voorzien, waar kennelijk de autoriteiten het ook mee eens waren. Al meer dan tachtig jaar wordt dus over deze ontsluiting gesproken! Een belangrijke aanname waar het plan van Bruin om draaide vormt het Kanalenplan. Volgens dat plan zouden er kanalen gegraven worden van Medemblik naar Hoorn, van Alkmaar naar Hoorn, van Hoorn naar Enkhuizen en van Hoorn naar Purmerend.

Een week voor het ontwerp in de raad wordt behandeld tekent het bestuur van Oud Hoorn bezwaar aan. Voorzitter Zijp gelooft weinig van de mooie praatjes van het college. Het uitbreidingsplan maakt, vindt Oud Hoorn, voorgoed een eind aan het bijzondere aanzicht van Hoorn en het water 'dat voor vreemdelingen en inwoners zo aantrekkelijk is. (...) Veel moois zal onherstelbaar geschonden worden. Het meest interessante deel van de stad zal hierdoor een niet te onderschatten verandering ten nadeele ondergaan.' Omdat de drooglegging van de Zuidwestpolder volgens Oud Hoorn nog lang op zich zal laten wachten en het aan te leggen wegennet rondom Hoorn en de kanalisatie nog niet gerealiseerd zullen worden, lijkt het Oud Hoorn verstandig om pas op de plaats te maken met dat deel van de plannen waarbij een deel van het havengebied op de schop gaat en waarbij het stadsschoon aan de havenzijde voor altijd

De brief 'op zegel' van Oud Hoorn van april 1933

zal verdwijnen. Ook de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg laat van zich horen. Maar beide worden niet ontvankelijk verklaard omdat hun bezwaarschriften te laat ingediend zijn. Wanneer het door de raad vastgestelde plan aan Gedeputeerde Staten ter bekrachtiging wordt voorgelegd maken Oud Hoorn en Monumentenzorg hun bezwaren ook in Haarlem kenbaar. GS vraagt Hoorn om raad en advies. Het college van burgemeester en wethouders op zijn beurt gaat bij Bruin te rade. De door Wieger Bruin aangeleverde teksten worden ongewijzigd door het college overgenomen in zijn reactie aan het provinciebestuur, waarbij er met nadruk op wordt gewezen dat beide instanties niet ontvankelijk waren. GS wordt geadviseerd er verder geen nota van te nemen. Misschien dat het college vermoedt dat hij er zonder argumentatie niet zo makkelijk mee weg kan komen. 'Ontegenzeggelijk zal de buitenkant van Hoorn aan pittoreske schoonheid en gemoedelikheden inboeten', schrijven burgemeester

en wethouders. Maar volgens Bruin en het college weegt dat onvoldoende op tegen de winst van de aanleg van de nieuwe weg naar de polder en het te ontwikkelen handels- en industrieterrein. Die aantrekkelijkheid is overigens 'geboren als gevolg van het verval als zeehandelsstad.' Een gotspe. Voor de zekerheid adviseert Bruin het college om de bestemming sportterreinen aan de bestemmingen handel en industrie toe te voegen.

Bovendien, schrijft Bruin, maakt de nieuwe weg het onmogelijk dat in de toekomst die kant van Hoorn langs de Westerdijk ooit nog eens gebruikt kan worden voor handels- of industriedoeleinden!

Zuiderzeewerken vaart eigen koers

Inmiddels, het is oorlogstijd, gingen de ingenieurs van de Dienst der Zuiderzeewerken onverdroten voort met het uitwerken van hun plannen en lagen de eerste tekeningen voor de Zuidwestpolder op de tekentafels. In het Algemeen Plan van 1941 was

Voorstel van de commissies en Van Eesteren voor het Hoornse Hop en de aansluiting op de Zuidwestpolder, 1947

het randwaterstelsel rondom de polder nog verder ingekrompen vergeleken bij eerdere ontwerpen. Alleen de scheepvaart op Hoorn en de afwatering verdienden aandacht volgens de ingenieurs. Tussen Edam en Schardam was het randwater geheel verdwenen, tussen Hoorn en Enkhuizen was een afwateringskanaal overgebleven. Even hadden de ingenieurs van Zuiderzeewerken nog de mogelijkheid onderzocht om de nieuwe polder zonder dat afwateringskanaal op het oude land van West-Friesland aan te sluiten, waarvoor een nieuw kanaal om Hoorn gegraven moest worden. Maar die gedachte was vanwege de vele bruggen die daarvoor nodig waren, schielijk in de prullenbak verzeild geraakt. 'Het randkanaal' – meer resteerde er niet van het Hop – 'zal dus voor Hoorn langs gevoerd moeten worden, waardoor tevens het fraaie waterfront van die stad behouden zal blijven',

schreef Zuiderzeewerken in het Algemeen Plan, en memoreerde zelvend dat de ideeën aansloten bij het Hoornse Structuurplan van 1933 van Wieger Bruin. Bruin betoogde in het Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw (1933) dat de weg vanaf de Provinciale Weg naar de nieuwe polder de kern van zijn plan vormde. Zef Hemel⁷ noemt de suggestie van het behoud van het waterfront 'op zijn zachtst gezegd misleidend.'

De gevolgen van de vooruitgang

Van Eesteren was middels een tweetal commissies bij het werk van de Dienst Zuiderzeewerken betrokken. Hij was lid van de Werkgroep Contact-Commissie en lid van de Zuiderzeecommissie van het Verband van Nederlandse Watersportverenigingen. Vanuit beide commissies trachtte Van Eesteren de top van de Dienst der Zuiderzeewerken ervan te overtuigen dat ook andere dan zuiver waterstaatkundige belangen een rol dienden te spelen in het ontwerpproces voor de toekomstige polders, zoals die door belanghebbende partijen, natuurbescherming, recreatie en landschapsinrichting naar voren waren gebracht. De leiding van de Dienst der Zuiderzeewerken zag zijn taak echter vooral als een technische opgave. Om meer inzicht in deze belangen te verkrijgen werd op voorstel van Van Eesteren afgesproken dat de betrokken partijen zich bij wijze van oefening zouden buigen over het Hoornse Hop, omdat daar alle aspecten op een bijzondere stedebouwkundige en historische plek samenkwamen. Daarmee was de tegenstelling nog niet uit de wereld. De ingenieurs van de Zuiderzeewerken bleven het door Wieger Bruin opgestelde uitbreidingsplan omarmen, waarin nauwelijks water voor de kust van Hoorn resteerde. Bruins plan leidde immers tot meer nieuw land in de polder en een kortere en dus goedkopere verbindingsweg vanaf het oude land naar de nieuwe polder, weliswaar deels door de stad. De teloorgang van het schitterende silhouet van de stad aan het Hop was helaas *collateral damage* van de vooruitgang. Daar hadden de ingenieurs weinig boodschap aan. Landwinning was hun devies. De nieuwe weg had zelfs al een naam: de IJsselmeerweg. Zef Hemel doet in zijn studie *Het landschap van de IJsselmeerpolders* nauwgezet verslag van de hardnekkigheid en stroperigheid van het proces. Vooral in 1943 bestookte men elkaar met steeds nieuwe tekentafelexercities van het beoogde dijkbeloop tussen Schardam en Hoorn. Uiteindelijk leek er overeenstemming over behoud

van het Hoornse Hop en de aanleg van een weg oostelijk van Hoorn naar de toekomstige polder. Toen gooide de Noord-Hollandse Vaste Commissie voor Uitbreidingsplannen roet in het eten.

Van Eesteren zet de zaak op scherp

De commissie weigerde uit kostenoverweging met de langere weg in te stemmen waarvan de kosten voor rekening van de provincie en de gemeente zouden komen. De Dienst Zuiderzeewerken merkte nog wel op dat het toekomstig polderbestuur ook zou moeten meebetalen, maar sloot zich bij de afwijzing aan. De financiële situatie van Hoorn was, als vaker, penibel en liet de eigenmachtige aanleg van een dergelijke weg niet toe. Zelfs Van Eesterens betoog dat het schrappen van deze weg een ernstige stedenbouwkundige fout betekende, hielp niet. De weg, herhaalde hij nogmaals, diende oostelijk van Hoorn te komen, tenminste langs de dijk richting Schellinkhout, beter zelfs nog verder naar het oosten om bij de Nek op de nieuwe polder aan te sluiten. De beide commissies lieten zich door de tegenwerking van Zuiderzeewerken niet van de wijs brengen en studeerden voort op hun ideeën voor een verantwoorde stedenbouwkundige oplossing voor Hoorn en het Hop, waarin het unieke silhouet en een groot deel van het water ten behoeve van de waterrecreatie gespaard bleven. In een gecombineerde vergadering van de commissies en de Dienst Zuiderzeewerken zette Van Eesteren de zaak op scherp door de aanwezigen op de man af te vragen wat zij als de essentie van het begrip 'behoud' beschouwden.⁸ In Nederland, betoogde hij, bestonden geen steden die aan een meer gelegen waren, wel aan een rivier. Alleen enkele steden in Zeeland, waar de rivierarmen voldoende breed waren, kwamen voor vergelijking in aanmerking. Willemstad aan het Hollands Diep, noemde hij als voorbeeld. 'Wanneer men zich die voor Hoorn denkt, dan heeft men de werking die men zich voorstelt.' Een deskundige van de Zuiderzeewerken wierp tegen dat men Willemstad voorbijvaart. Hoorn daarentegen was in de plannen van Zuiderzeewerken het sluitstuk aan de korte zijde van een langgerekt kanaal (naar Enkhuizen), en leek eerder op Vlissingen en Veere, steden waar men op aan vaart. 'Daarop vergeleek Van Eesteren Hoorn met Konstanz, aan de Bodensee. Doordat de Rijn door het meer stroomt passeert alle scheepvaartverkeer op die rivier tevens haar waterfront. Daarom wenste hij ook een meer dat in de breedte voor Hoorn ligt.⁹ Om optimaal van het zicht op de stad te kunnen genieten oordeelde Van

Eesteren, was een afstand van drie kilometer tussen de stad en de dijk rond het nieuwe land vereist. Die drie kilometer had Van Eesteren niet zomaar uit zijn duim gezogen. Op deze afstand, liet hij weten, 'is het nog niet mogelijk om alle details van het beeld van Hoorn te zien, zodat het silhouet van Hoorn als één geheel wordt aanschouwd en het wazige en daardoor verwachtingen opwekkende beeld van een stad, die aan de overzijde van een groot water oprijst, behouden blijft.' Bovendien moest bij het ontwerp van de dijk rekening worden gehouden met effect daarvan op de overzijde van het meer. De lange, liniaalrechte uitwerking in de plannen van de Dienst Zuiderzeewerken gaf geen pas. In hun enthousiasme kwamen de beide commissies ook met suggesties voor de inrichting van de nieuwe dijk tegenover Hoorn met een sluis, een kleine dorpsachtige nederzetting, een strook bos en een pontverbinding voor fietsers en voetgangers. Slechts één adviseur van de Zuiderzeewerken, Verhagen, liet zich door de nieuwe ideeën overtuigen, die onder leiding van Van Eesteren tot stand waren gekomen. De twee andere adviseurs, Bijhouwer en Granpré Molière, schaarden zich achter de directeur van de dienst, die mordicus tegen bleef. Zij bleven zich verschuilen achter het feit dat met beide commissies zou zijn afgesproken dat die zich niet in de feitelijke belangenafweging zouden mengen. Het monopolie op de planvorming lag immers bij de dienst. Toch leidden de aanhoudende bemoeienissen met de plannen van de Dienst Zuiderzeewerken tot belangrijke veranderingen. Maar daarvoor moest eerst een nieuwe garde ingenieurs aantreden onder leiding van een nieuwe directeur: J.F.R. van de Wall.

De omslag in het denken

De omslag bij de Dienst der Zuiderzeewerken kan worden gemarkeerd door een zomers boottochtje van Enkhuizen naar Hoorn en vandaar richting Volendam en Marken en weer terug. Verhagen had voor nieuwe tekeningen gezorgd waarin ook het alternatief van de commissies een plek had gekregen. Voor de terugweg was gezorgd voor boeien die het door Zuiderzeewerken beoogde dijkbeloop aangaven. Ook landelijk begon men zich met de kwestie van het Hoornse Hop te bemoeien. De directeur van de Rijksdienst voor het Nationale Plan, de latere Rijksplanologische dienst, koos stelling met zijn standpunt dat een landschappelijk ontwerp zonder stedenbouwkundige achtergrond een onmogelijkheid was. Koren op de molen van de beide commissies en van Van Eesteren. Bovendien

had de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen de Rijkscommissie van Advies voor het Behoud van het Stads- en Dorpsbeeld advies gevraagd over de mogelijkheid om het Hoornse stadsgezicht te behouden. Later in 1947 schaarde ook de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zich achter de optie van een groot randmeer voor Hoorn. Aan boord was men het er al snel over eens geworden dat er tussen de nieuwe polder en het oude land tussen Edam en Schardam een waterloop over moest blijven onder andere voor de pleziervaart. En ook kon men zich vinden in de ideeën van de beide commissies voor een breed randmeer voor Hoorn en een ruim kanaal langs het oude West-Friese land. Volgens Zef Hemel toont het 'ontwerp van de twee commissies een ruimtelijke visie op het geheel van land en water, bezien vanuit de behoefte van wonen, werken en ontspanning.' De idealen van de CIAM, waar Van Eesteren lange tijd voorzitter van was geweest. Het voorstel van de commissies, het eerste stedenbouwkundige ontwerp tegen de plannen van Zuiderzeewerken in, bewerkstelligde daarmee belangrijke wijzigingen bij de dienst. Van Eesteren had aangetoond dat de ontwerpdiscipline een belangrijke rol hoorde te spelen bij de oplossing van gecompliceerde vraagstukken als dat van de polderinrichting, zonder dat daarbij de waterbouwkundige belangen werden veronachtzaamd. Zo werd de planvorming voor het Hoornse Hop, ook al kwam juist de Zuidwestpolder niet tot uitvoering, de *test case* voor de planuitwerking van de randmeren en de toekomstige landinrichting van de nieuwe IJsselmeerpolders en leidde zij tot de uitbreiding van de Dienst der Zuiderzeewerken met een stedenbouwkundige poot. De komst van een nieuwe generatie ingenieurs bij de dienst, die minder belast was met de erfenis van Lely deed, aldus Zef Hemel, de rest. Maar daarvoor was wel heel veel water door de Rijn gegaan.

Polder voor Hoorn voldongen feit

De eerste generaties naoorlogse stadsbestuurders in Hoorn ondergingen alle perikelen over de inpoldering van de Markerwaard en de dreigende aantasting van het schitterende zicht vanaf het Hop op de stad lijdzaam. Ze beschouwden de plannen als een nationale aangelegenheid en de Zuidwestpolder als een voldongen feit. Een groot deel van de gemeenteraad steunde de plannen vanwege de veronderstelde voordelen voor de economie. Wellicht dat men zelfs met enig leedwezen had gezien dat niet de Zuidwestpolder na de

Wieringermeer werd aangelegd, zoals gepland, maar de Noordoostpolder. In 1956 liet burgemeester Canneman de Voorbereidingscommissie voor de Zuiderzeewerken weten dat hij zich zorgen maakte over het cultureel erfgoed dat in de loop der eeuwen in de bodem van het Hoornse Hop was verzonken. Bij de drooglegging van de Wieringermeer was men gestuit op belangrijke relictten uit de middeleeuwen, maar er was niets mee gedaan. Ook voor de kust van Hoorn moesten resten liggen uit lang vervlogen tijd. Het eiland Dampden bijvoorbeeld, waarover Junius schrijft dat hij er bij laag water als kwajongen met zijn vrienden naar toe liep om er spullen te zoeken. Of de resten van de bij de Slag om de Zuiderzee verloren gegane schepen. In de jaren zestig van de vorige eeuw werd onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van scheepswrakken in het Hop. Met de resultaten is nooit iets gedaan.¹⁰ Volgens stadsarcheoloog Bartels is het Hoornse Hop nog het enige stukje West-Friesland waarvan de bodem geheel ongemoeid is gelaten.

Keerpunt Markerwaard

In de jaren zeventig begon een toenemend aantal inwoners van de stad zich te roeren tegen de Markerwaardplannen. Aanvankelijk wilde het college daar niets van weten en ook een raadsmeerderheid wenste het onderwerp niet op de agenda te plaatsen. Frans van Iersel schrijft in het Kwartaalblad 2010-3, dat de aanleg van de Markerwaard door maatschappelijke druk in de periode na 1970 is voorkomen.¹¹ Juni 1980 gaf het kabinet Van Agt middels de nota *De ontwikkeling van het Markerwaardgebied*, echter te kennen het Markermeer te zullen inpolderen. In de jaren zeventig was al een deel van de toekomstige polder bestemd tot filiaal van de luchthaven Schiphol. Het tweede kabinet Lubbers besloot zes jaar later het inpolderingsplan weer in de ijskast te zetten. Zoals vaker kwam ook in dit geval van uitstel afstel. Het Markermeer bleek onmisbaar als zoetwaterreservoir voor de drinkwatervoorziening en was een belangrijk foerageergebied voor watervogels. In 2003 volgde het definitieve besluit. Met name voor de plek van Lelystad had dat gevolgen. De stad zou, was ooit de bedoeling, als hoofdstad van de twaalfde provincie centraal in de IJsselmeerpolders komen te liggen. Met het wegvallen van de Markerwaard was daar geen sprake meer van.

Nieuwe bedreigingen

Het besluit de Markerwaard definitief ongemoeid te laten bleek opnieuw een wassen neus. Enkele

jaren geleden begon Rijkswaterstaat in het kader van Natura 2000 en de noodzaak van natuurcompensatie voor de woningbouw in Almere en Amsterdam in het IJ, met de ontwikkeling van het Toekomst Bestendige Ecologisch Systeem (TBES). Onderdeel vormt een proef met een twee kilometer lang, stalen luwtescherm voor de kust van Warder. Men hoopt daarmee de waterkwaliteit te verbeteren. Door de afsluiting met de Houtribdijk kan het slib uit het

overlast van de buitensporige plantengroei en mijden delen van het Markermeer. Met recht stelt de IJsselmeervereniging de vraag of de miljoenen verslindende maatregelen die het Ministerie van Infrastructuur en Milieu wil uitvoeren nog wel zinvol zijn. De aanleg van enkele eilandjes en vooroevers in het Markermeer, onder andere door de Hoornse wethouder Ronald Louwman bepleit, zou, volgens hem, ook in de benodigde natuurcompensatie en

Afb. 12.
Foto: Peter de Rijcke,
Gezicht op Hoorn
vanaf het Hoornse
Hop, maart 2013

Markermeer niet meer weg en bedekt het, als het slib bij windkracht 5 Beaufort of meer wordt opgewerveld, de bodem. Dat brengt de plantengroei in gevaar, waardoor de populatie van mosselen en spiering afneemt. En dat heeft weer tot gevolg dat het leefgebied van visetende vogels wordt bedreigd. Mocht het effect van het luwtescherm bij Warder positief zijn dan zou er volgens Rijkswaterstaat zelfs een luwtescherm van Warder tot aan Wijdenes kunnen komen, waardoor het Hoornse Hop opnieuw van het open water wordt afgesneden. Daartegen heeft een groot aantal partijen zich verzet. In de laatste Nieuwsbrief van de IJsselmeervereniging (juli 2013) wordt melding gemaakt van een zo overdadige plantengroei in het Hop als nooit te voren en wordt zelfs om maaien gevraagd. De pleitbezorgers namens het rijk zien het als een incidentele ervaring, de IJsselmeervereniging als het bewijs van de grote waterhelderheid en waterkwaliteit. Watersporters ondervinden in toenemende mate

waterkwaliteitsverbetering kunnen voorzien. Vorig jaar presenteerde Natuurmonumenten het plan de Marker Wadden, de aanleg van forse natuureilanden bij de Houtribdijk, moeraseilanden, rietlanden en wilgen. De verbetering van de waterkwaliteit die dat tot gevolg heeft staat los van de beoogde maatregelen in het Hop. Te ver van het mooiste stadsgezicht van Nederland dat Jac. P. Thijsse een eeuw geleden, Van Eesteren in de jaren veertig en de inwoners van en bezoekers aan onze stad telkens weer weet te bekoren. 'Ga nu de Zuiderzee zien, eer het te laat is', schreef Thijsse precies een eeuw terug in het Voorbericht van *Langs de Zuiderzee*. 'Want lang zal het niet meer duren of groene polders vervangen de kabbelende golfjes.' Zo ver zal het niet meer komen. Maar waakzaamheid blijft geboden om de enige echte baai die ons waterrijke land rijk is, en de enige stad aan een meer, waar men op een markant en uniek silhouet kan afstevenen, voor de toekomst te bewaren.

DE BODEBUS VAN DE GEMEENTE HOORN

JOS BAKKER

Onlangs nam de gemeente Hoorn afscheid van een medewerkster in de functie van *Bode/kamerbewaarder*. De vraag rijst of met dat afscheid tevens een einde is gekomen aan een oud en heel bijzonder gebruik: het dragen van de *bodebus*. Dat zou jammer zijn.

De (gemeente)bode

Welke bestuurder, ambtenaar of regelmatig bezoeker van het stadhuis kent hem niet: de bode. En welke gemeentebode kent niet alle raads- en collegeleden met naam en toenaam? Alleen al dat gegeven maakt, dat de bode een tamelijk unieke plek heeft in de gemeentelijke organisatie. Maar wat is of doet een bode precies? Een specifiek gemeentelijke functie is het zeker niet. Wie, bijvoorbeeld, een vergadering van de Tweede Kamer bijwoont of op tv ziet, krijgt altijd ook de zaalbode of Kamerbewaarder in beeld. De website van de Tweede Kamer laat weten: 'De Kamer is een organisatie met veel tradities. Bepaalde Kamerfuncties bestaan al een paar honderd jaar, zoals de bode. Vroeger reisden de bodes van de Staten Generaal door alle provincies om post rond te brengen, nu bezorgen Kamerbodes onder andere spoedpost in het pand. De bodes bewaren orde en rust bij vergaderingen...' Ook de traditierijke wereld van hoogheemraadschappen en waterschappen kent van oudsher de functie van bode. Het *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* (2008), webversie 2010, zegt: '... de (...) instructies maken ook duidelijk dat de bode de beambte was die het contact tussen het bestuur en de ingelanden onderhield en vaak ook nog de nodige politietaken vervulde. Daarom was het zaak dat hij gezag uitstraalde en duidelijk als ambtenaar in functie van het waterschap herkenbaar was.'

Elke gemeente heeft haar eigen beschrijving van de functie van gemeentebode, maar die beschrijvingen zullen in grote lijnen veel op elkaar lijken. Gemeentebodes hebben zich namelijk georganiseerd in regionale bodekringen; ze kennen elkaar en de inhoud van elkaars functie. De bodekring Oost-Nederland vermeldt op zijn website: 'De functie van gemeentebode is een voor iedereen vertrouwde functie binnen de gemeentelijke organisatie. Bestuur, medewerkers en bezoekers van het gemeente-, raad- of stadhuis komen onvermijdelijk met de gemeentebode in aanraking. De bode is het visitekaartje van uw gemeente.' Dat laatste zinnetje weerspiegelt de beroepstrots, die in relatie tot het onderwerp van dit artikel essentieel is.

Bode van de gemeente Hoorn

'Een dienend beroep, waarin nee niet bestaat'.

Bodes hadden ook in Hoorn een dienende, representatieve functie in uiteenlopende situaties: van serviceverlening tijdens raadsvergaderingen (stembriefjes ophalen, kopiëren en ronddelen van moties, hand- en spandiensten voor de voorzitter en secretaris) tot assistentie bij de lintjesregen; van het bezorgen van post bij raads- en collegeleden tot het assisteren van ambtenaren van de burgerlijke stand. Een uiterst gedetailleerde Hoornse functiebeschrijving van weleer noemt als hoofdtaken: postverzorging, expeditiewerkzaamheden, representatieve werkzaamheden en diversen. Een voorbeeld van de detaillering in die beschrijving: 'Serveren van koffie en thee, legen van asbakken e.d.'

Bodes kwamen nog eens ergens en ... ze hoorden nog eens wat! Vooral dat laatste stelde hoge eisen aan betrouwbaarheid en vertrouwelijkheid. Met andere woorden: ze hoorden en zagen van alles maar ze wisten (ogenschijnlijk) van niks!

Tijdens de jaarlijkse begrotingsvergaderingen werden in het bijzonder de bodes door de raadsleden bedankt: 'onze bodes stonden weer altijd, en steeds met een vriendelijk gezicht, voor ons klaar.' Dat was geen rituele dans, wel een oprechte uiting van dank en waardering.

'Een dienend beroep, waarin nee niet bestaat' is de kop van een interview uit 1993 met een van de bekendste Hoornse bodes uit de recente geschiedenis, de heer Berend Bosma; de heer Bosma was toen 75 jaar en al 14 jaar niet meer in actieve dienst. Wat in dat interview vooral doorklinkt is zijn beroepstrots. Daarin stond hij bepaald niet alleen. Vrijwel alle bodes waren (en zijn) trots op hun vak (misschien is het beter om te spreken van een ambt) en ze schroomden niet om daaraan op gepaste wijze uiting te geven. Een mooie manier om die trots letterlijk uit te dragen was het dragen van *de bodebus*.

Bodebus

De heer M. Agterberg was gemeentebode van Schipluiden. Op zijn naam staat een publicatie over bodebussen, een foto-inventarisatie in vijf delen onder de titel *De Bodebus in de Lage Landen*. Een van die delen betreft het in 1980 verschenen boekje *De Hollandsche Bodebus; inventarisatie van bodebussen van gemeenten en waterschappen in Noord- en Zuid-Holland*. De door de heer Agterberg geschreven inleiding is qua sfeer en inhoud zo mooi en informatief, dat integrale weergave daarvan op z'n plaats is.

DE BODEBUS

De bodebus was in vroeger tijden een onderscheidings- teken, dat gedragen werd door boden in dienst van Bestuurslichamen, zoals de Kamers der Staten Generaal, de Provinciale Staten, Gemeentebesturen, Hoogheemraadschappen, Waterschappen en Polders.

Sporadisch zijn er nog bodes, die trots hun waardig- heidsteken dragen.

De geschiedenis van de bodebus gaat terug tot in de vroegste middeleeuwen. Bodes, die berichten moesten overbrengen, droegen deze geschreven en met het zegel van de opdrachtgever voorziene stukken in een bus aan een gordel. (Bus is afgeleid van het Griekse „pyxis” – oorspronkelijk een palmhouten cilindrische doos – wat zoveel wil zeggen als „waar iets geborgen kan worden”).

Soms droeg zo'n bode een staf, wanneer hij op reis was. Amsterdam heeft nog zo'n bodestaf. Vroeger kon de bode, kenbaar aan zijn bodebus, gratis gebruik maken van het toenmalige openbaar vervoer, zoals trekschuit, veerpont of diligence.

Vanaf de vijftiende eeuw werd aan de bodebus een schildje toegevoegd met het wapen van de instantie, die

de bode vertegenwoordigde. Vanaf die tijd werd de uitvoering van de bodebus vaak erg kostbaar. Befaamde sierkunstenaars en zilversmeden ontwierpen waardevolle exemplaren, die vaak nog een pronkstuk vormen van musea.

Dit boek met afbeeldingen van bodebussen uit Noord- en Zuid-Holland kan niet bogen op volledigheid. Van veel bodebussen zijn de gegevens over ontstaan en makers verloren gegaan. Zilveren of verzilverde exemplaren dragen jaarmerken en meestertekens, waardoor althans het jaartal van ontstaan en vaak de maker konden worden nagegaan.

Ongetwijfeld zullen er veel bodebussen zijn, die nog ergens op zolders in gemeentehuizen verborgen zijn en vaak niet meer als bodebus herkend worden.

Misschien kan dit werkje er toe bijdragen, dat er nog vele opgespoord worden en dat de traditie van het dragen van de bodebus weer in ere hersteld wordt.

Graag zeg ik allen, die aan dit boek meewerkten, door het zoeken naar bodebussen, het opsporen van de gegevens ervan en het afstaan van de afbeeldingen, heel hartelijk dank.

M. Agterberg,
Gemeentebode Schipluiden

December 1980

3

De Hoornse bodebus

In de publicatie van Agterberg is een foto opgenomen van de bodebus van de gemeente Hoorn, maar helaas zonder beschrijvende toelichting. Gelukkig bestaat die beschrijving wel. Waar anders dan in het Westfries Museum is 'de' bus mét beschrijving te zien. En dan komt de verrassing: het museum beheert niet één, maar wel drie antieke Hoornse bodebussen, alle vervaardigd tussen 1730 en 1750! Dit zijn ze:

bodebus met inventarisnummer 18116

Objectbeschrijving: rood en zilverkleurig geweven lint, met hieraan bevestigd een gegoten houder (metaal); lint/band aan onderzijde voorzien van zilverkleurige franjes. Houder is gekroond, met

18116

18117

11296

aan de onderzijde drie peervormige ornamentjes.

Decoratie: in houder, achter venstertje, het wapen van Hoorn (pentekening, ingekleurd); aan bovenzijde houder een kroontje bevestigd.

Toestand: goed en compleet; kroontje echter licht beschadigd.

Materiaal: zilver, katoen, papier

Lengte: 46 cm; breedte: 5 cm

Techniek: geweven, gegoten.

bodebus met inventarisnummer 18117

Objectbeschrijving, decoratie en afmeting: identiek aan nummer 18116:

Toestand: matig (kroontje beschadigd) en incompleet (stadswapen en venster ontbreken).

Materiaal: messing, goud, katoen, papier

Techniek: geweven, gegoten, verguld.

bodebus met inventarisnummer 11296

Objectbeschrijving:

Gekroonde houder met aan onderzijde drie hangende peervormige ornamentjes; bevestigd op band met aan onderzijde franje.

Decoratie: houder: eenhoorn met het wapen van Hoorn, achter glas.

Toestand: goed; compleet

Materiaal: zilver, goud, glas, vezelmateriaal

Hoogte: ca 47 cm

Techniek: gegoten, gemonteerd, verguld, geweven.

De geschiedenis van bodebus 11296 kent een bijzondere fase.

Het hierboven aangehaalde interview met bode Berend Bosma vermeldt: 'Het zwarte pak en de jas die hij 25 jaar gedragen heeft zien er nog keurig uit, dank zij zijn vrouw die ook tweemaal daags voor een schoon overhemd zorgde. Hij draagt er de bodebus op, een ereteken dat al in de middeleeuwen bestond en vroeger een echte bus was. 'Toen ik wegging, zei

Detail van 11296

De huidige Hoornse bodebus, ontwerp John de Valk

de burgemeester: 'Neem die troep alsjeblieft mee.' De heer Bosma vond het vast geen troep; hij heeft de bodebus jarenlang als een goed huisvader bewaard. Medio jaren '90 groeide bij het gemeentebestuur de overtuiging dat het Westfries Museum de meest aangewezen plek is voor het bewaren en beheren van dit bijzondere kleinood. Immers, alleen daar zou niet alleen zorgvuldig beheer op lange termijn verzekerd zijn, maar ook en vooral de publieke toegankelijkheid van dit object als eigendom van de gemeente. Eind 1995 besloot het College van burgemeester en wethouders daarom deze bodebus in bruikleen aan het Westfries Museum te geven, met dien verstande dat de bus 'zo nodig aan de bode wordt uitgeleend.' Dat laatste heeft betrekking op het deelnemen door de heer Bosma aan jaarlijkse bodedagen, waar ook gepensioneerde bodes meestal in vol ornaat acte de présence gaven. In een goed gesprek tussen de toenmalige burgemeester Pierre Janssens en de heer Bosma (insigne dragende functionarissen onder elkaar, nietwaar?) is dit vervolgens geregeld. Ook als oud-bode gaf de heer Bosma dus blijk van een goed ontwikkeld besef van verantwoordelijkheid.

Jarenlang droegen de stadhuisbodes in Hoorn geen bodebus. De drie bodebussen van de gemeente Hoorn waren museumobjecten geworden en kwamen de kluis of de vitrine, behoudens een incidenteel gebruik door de oud-bode, niet meer uit. In de raadsperiode 1998–2002 heeft de toenmalige fractievoorzitter van Groen Links, de heer Paul Visser, het ontbreken van de bodebus 'op de agenda gezet.' Dat initiatief leidde tot een bijzonder moment tijdens de laatste raadsvergadering in die periode, namelijk op 12 maart 2002. Blijkens de notulen van die vergadering (gehouden in de middaguren) zei de voorzitter (Janssens), onder meer: 'De heer Visser stelde dat de bodes – sieraad van het stadhuis – weliswaar correct gekleed gingen maar niet meer de uitstraling van het gezag hadden en de eer die hen toekwam. De heer Visser miste een bodebus.' En verder: 'Toegezegd is toen dat het college daarover zou nadenken en een ontwerp zou laten maken voor een bodebus. Er was er een, maar dat was een vrouwonvriendelijke: zo historisch en zo onpraktisch dat die een verdiende plaats in het Westfries Museum heeft gekregen.' In opdracht van het college en met instemming van het seniorenconvent (de fractievoorzitters) heeft de plaatselijke edelsmid John de Valk een moderne bodebus ontworpen en vervaardigd. Voorzitter Janssens verzocht tijdens de raadsvergadering de op 12 maart 2002 dienst doende bode, mevrouw Joke Sikkens, naar voren te komen om haar voor het eerst

de nieuwe bodebus op te spelden. Dat gebeurde aan het einde van de middagvergadering opdat tijdens de bijzondere avondvergadering op diezelfde dag de bode met deze bodebus haar rol als ceremonieel gastvrouw zou kunnen vervullen. Aldus geschiedde die avond, bij het afscheid van een aantal leden van de gemeenteraad.

Objectbeschrijving (informatie van de heer De Valk): Het wapen van de gemeente Hoorn, bevestigd aan een horizontale en een verticale balk. Die balken verbeelden een uithangbord; bodes zijn als een uithangbord (representatiefunctie) van de gemeente. Het bovenste deel, waaraan de speld is bevestigd, geeft de vorm van het stadhuis weer. De handgemaakte schakels van de twee kettinkjes tussen het bovenste deel en de horizontale balk van het 'uithangbord' zijn in relatie tot het totale object tamelijk robuust. Die uitstraling verwijst naar ankerkettingen; Hoorn als ankerplaats.

Tenslotte

Nog even terug naar het *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* uit 2008:

'Bij veel gemeenten dragen de bodes hun bussen echter nog wel regelmatig. Hier wordt de oude traditie actief bevorderd en levend gehouden door de Nationale Kring van Gemeenteboden. Bovendien zijn er in diverse provincies provinciale kringen actief. Mede door het werk van de kringen lieten tientallen gemeenten recent replica's van antieke bodebussen of nieuw ontworpen bussen en ambtsinsignes voor dagelijks gebruik maken. Kortom, in de wereld van de gemeenten is een bode zonder bus eigenlijk nog steeds geen echte ambtenaar in functie.'

Tja, en wat als de functie van bode officieel in het formatieoverzicht niet meer voorkomt of in de praktijk niet meer wordt ingevuld?

De preciezen onder ons zullen dan wellicht zeggen: 'geen bode? dan ook geen bodebus!' Verondersteld mag echter worden dat bij het ontbreken van een bode in strikt formele zin de voorheen door 'echte' bodes verrichte werkzaamheden toch niet volledig zullen zijn verdwenen. De rekkelijken zullen daarom wel mogelijkheden zien om het dragen van de moderne bodebus bij bepaalde gelegenheden op een verantwoorde manier weer in praktijk te brengen.

Het laat zich raden tot welke categorie de schrijver van dit artikel behoort. Het in de moderne tijd continueren van een in de geschiedenis verankerde traditie past bij uitstek bij de moderne gemeente Hoorn met haar rijke historie.

KAAN'S KAASHANDEL HONDERD JAAR

Gewoon Hollandse kaas maar dan wel in zestig soorten

PETER TACK

Wie kent Kaan's Kaashandel niet? U weet wel, gevestigd in het bijzondere pandje aan de Gouw 22. Waar Edammer kazen op de steile trap uitgesteld liggen en er bij meer dan twee klanten zich al een rijtje op de stoep vormt.

Hier werkt nu al de vierde generatie van de familie Kaan. We volgen hieronder de tijdlijn van deze bijzondere zaak die dit jaar honderd jaar bestaat.

Winkelinterieur Jan Kaan en Ditta Kaan-De Jong

ruimte was daar beperkt. Ze verhuisden naar de Muntstraat waar in 1930 hun oudste zoon werd geboren. Moeder wilde hem 'Bob' noemen. Vader dacht daar anders over: 'Jij ligt op bed: ik ga naar de burgerlijke stand' en liet hem als 'Klaas' inschrijven. Moeder trok zich daar op haar beurt niets van aan en zo heet 'Klaas' tot op de dag van vandaag – hij is nu 83 jaar – nog altijd 'Bob'.

In het gezin volgden nog zoon Jan en dochter Tineke. Na de Muntstraat woonden ze nog in de Eikstraat, heel even aan het Breed en tenslotte aan het Julianaplein.

Klaas overleed in 1960, pas eenenzestig jaar oud; Gery overleed als eenenzeventigjarige in 1970.

De tweede generatie

Bob Kaan doorliep in Amsterdam de handels-HBS. Daarna werkte hij voor vast bij zijn vader in de zaak. Ook daarvoor al ging hij regelmatig met zijn vader en een handkar letterlijk de boer op. Dan moest hij in de touwen om de 'boterwagen' te trekken. Dat ging tot Hensbroek en Lutjewinkel toe en soms zelfs tot Durgerdam. Hij kon buiten wachten, wanneer vader bij een klant binnen 'een bakkie deed'.

In 1954 trouwde Bob met Jopie Hombroek, in 1927 geboren in Amsterdam. Hij had haar leren kennen tijdens een vakantie-reisje van de kerk. Ze gingen bij de winkel aan de Gouw wonen, waar Jopie ook aan het werk ging. Van huis uit was ze dat gewoon, want ze had al in de kruidenierszaak van haar moeder gestaan. Ze kregen vier kinderen: Gery, Klaas, Jan en Carolien. Kort na de geboorte van Jan, in 1959, zijn ze verhuisd naar een nieuwbouwhuis aan de Van Beijerenstraat. Daar wonen ze nu nog. Dat vader Klaas de baas van de familie was, werd toen weer eens duidelijk. Omdat ze niet teveel schuld wilden maken hadden ze gekozen voor een iets goedkopere tussenwoning, hoewel er nog een hoekwoning vrij was. Zodra vader Klaas dat hoorde, stuurde hij Bob

Kaan's Kaashandel 1913 - 2013

De eerste generatie

In 1913, pas vijftien jaar oud, ging Klaas Kaan van start als zelfstandig groothandelaar in boter en kaas aan Nieuwland 16. Hij was de enige zoon, tevens de jongste, van het gezin dat verder vijf meisjes telde. Zijn vader, boterhandelaar en ook Klaas geheten, was al kort na zijn geboorte overleden. Voordat Klaas jr. de lagere school kon afmaken moest hij aan het werk bij bakker Brouwer aan het Nieuwland. Maar de handelsgeest zat in hem en zo ging hij, naast zijn werk in de bakkerij, al snel die kant op. In 1918 trouwde hij met Gery Jongh Visscher uit Durgerdam. In 1920 opende hij een winkel in kaas, boter en eieren aan Gouw 20, in het herbouwde pand waar de textielzaak van J. Roda was afgebrand. Terwijl zijn vrouw de winkel dreef, deed Klaas de inkoop en de groothandel op de kaasmarkt in Hoorn, die tot 1949 heeft bestaan, maar ook elders. Zijn opslag had hij eerst in de Wisselstraat. Later had hij drie pakhuizen: Lindestraat 6 (pakhuys 'De Pelgrim'), Koornmarkt 10 (pakhuys 'De Hoop') en Bierkade 13 (pakhuys 'De Dageraad'). In 1930 nam Klaas in Alkmaar een kaaswinkel in de Koorstraat 11 erbij.

Klaas en Gery hebben een half jaar achter en boven de winkel aan de Gouw gewoond. Daar kregen ze hun oudste dochter, ook Gery genaamd, maar de

Bob Kaan en Jopie Kaan-Hombroek

terug naar de makelaar: 'Koop dat hoekhuis'. Daar hebben ze nooit spijt van gehad. De hiërarchische verhouding was ook op andere momenten duidelijk, bijvoorbeeld wanneer vader Bob of Jopie opdroeg nieuwe kleren te kopen in Amsterdam, uiteraard wel voor hun eigen rekening. En dat terwijl ze maar vijftien gulden in de week beurden. Later kregen ze een tientje opslag, maar dat extraatje moesten ze van vader op een spaarbankboekje zetten, want: 'Anders maak je het maar op.'

Na het overlijden van vader in 1960 werd Bob eigenaar van de zaak. Met twee winkels en drie pakhuizen was het zwaar werken. Hij voelde steeds meer dat de 'grossierderij' hem niet lag, vooral niet met alle zorgen die de kaasopslag met zich meebracht. Kaas die aan het rijpen is, een proces dat maanden tot enkele jaren kan duren, heeft een temperatuur tussen de twaalf en vijftien graden Celsius nodig. Ook de vochtigheidsgraad moet in de gaten worden gehouden. Afhankelijk van de wind en de buitentemperatuur moesten de ramen in de pakhuizen open of dicht worden gezet, ook midden in de nacht. Met zijn Dafje reed Bob dan in pyjama in het holst van de nacht rond om de nodige maatregelen te nemen. Daarbij is het een wonder dat hij in het stikdonker nooit in een van de vloeropeningen is gevallen. De pakhuizen hadden namelijk geen elektriciteit en dus geen verlichting. Die werd pas later aangelegd. Volgens voorschrift moest het systeem geaard zijn. Maar om kosten te

De winkel op Gouw 22

Klaas Kaan en Gery Kaan-Jongh Visscher

De tweede en de derde generatie: vader Bob Kaan en zoon Jan bij het kraampje op de oudhollandse markt op de Rode Steen, ca. 1963

drukken volstond de installateur ermee om een metertje stalen pijp de grond in te slaan en daar zout water bij te gieten. Zo doende kwam bij de controlemeting de installatie door de keuring.

Maar de zorgen om de kazen bleven. Ze dienden niet alleen op de juiste temperatuur te worden gehouden, maar ook regelmatig gekeurd. Echtgenote Jopie werd daarbij ingeschakeld. Verder moest eventuele schimmel van de kaas worden geschraapt en moest de korst met minerale olie bestreken. Dat alles om uitdroging en barsten van de kaas te voorkomen. Door onoplettendheid zou je in één nacht failliet kunnen gaan. Klaas moest bij wijze van spreken zijn bed in het pakhuis zetten. In elk geval maakte hij extreem lange werkdagen, soms van vier uur 's ochtends tot middernacht. Dat brak hem op den duur op. Hij stootte daarom de pakhuizen af op één na, in de Lindestraat, en beperkte zich tot het winkelbedrijf.

Klaas was overigens met hart en ziel ondernemer met het uitgangspunt: 'Beter kleine baas dan grote knecht'. En dat kon hij samen met zijn vrouw en in de winkels ten volle zijn. Het liep daar dan ook letterlijk goed. Op een gegeven moment was de drempel aan de Gouw zo gesletten dat die vernieuwd moest worden. Maar toen de ene na de andere klant struikelde over de nieuwe hoge drempel, heeft hij die maar weer in hoogte gehalveerd.

Het aantal winkels uitbreiden is nooit overwogen. Dan moet je met steeds meer zetbazen gaan werken en verlies je het overzicht. En ook het directe contact met de klanten. Ook na het terugtreden uit de zaak bleven Klaas en Jopie er nog bij betrokken. Zolang zijn gezondheid het nog toeliet sprong Klaas nog regelmatig bij, bijvoorbeeld wanneer een lading kaas bij aankomst het pakhuis in moest worden gebracht. Moeder Jopie, nu 86 jaar, doet nog altijd 'de kleine

administratie' voor de winkels in Hoorn en Alkmaar en maakt de salarissen over.

De derde generatie

Zoon Jan, geboren in 1959, kwam op zijn negentiende in de zaak en werd vennoot (mede-eigenaar). In 1987 trouwde hij met Ditta de Jong, even oud als hijzelf. Het succes van de twee winkels schrijft hij mede toe aan de keuze om de inrichting en het assortiment zoveel mogelijk ongewijzigd te laten, door de jaren heen. Het ironische spreekwoord: 'De eerste generatie verwerft, de tweede erft, de derde bederft' is zeker niet op Jan en Ditta van toepassing. Met het honderdjarig jubileum en de actie die ze daaromheen voeren merken ze eens te meer hoe goed de band met hun klanten is en de wederzijdse

Rijping van kaas

waardering die er bestaat. Dat alles is beslist ook te danken aan filiaalhouder Martijn IJzelenberg, samen met Dieteke IJzelenberg al jaren een grote steunpilaar.

De vierde generatie

De tijd staat niet stil. De kinderen: Jacob (1988), Klaas (1989), Arie (1992) en Wilma (1996) werken allen mee in de winkel, naast hun eigen opleiding en werk.

Komend najaar zal Klaas 'in de zaak komen' waarmee de vierde generatie ook formeel het familiebedrijf mee helpt voortzetten.

Of er in de toekomst veel zal veranderen? Vroeger bestond het assortiment in de winkel vooral uit Edammer kazen uit Noord-Holland en daarnaast Goudse, uit Zuid-Holland dus. Tegenwoordig is Beemsterkaas belangrijk in de verkoop. En naast de

'Melange' was een mengsel van roomboter en margarine dat door de firma Kaan zelf werd bereid. Aanvankelijk voelde grootvader Klaas Kaan er niet voor om die 'troep' te verkopen. Toen het eerste vat van vijftig kilo binnen een dag was uitverkocht, is het toch in het assortiment opgenomen. Er werd zelfs een promotieactie aan verbonden: 'Deze kaartjes geven recht op een Edammer kaas'

'gewone' kaas liggen er tientallen bijzondere smaken en varianten in winkel. En niet te vergeten: de speciaal ontwikkelde jubileumkaas. Vernieuwing is er dus. Maar het is te verwachten dat het vertrouwde concept gehandhaafd zal blijven: een oer-Hollands assortiment in een eenvoudige winkelopstelling.

Na honderd jaar

Naar aanleiding van het honderdjarig bestaan zou de familie Kaan voor hun bedrijf het predicaat 'Hofleverancier' kunnen aanvragen. Maar daar zien ze van af. Dat is een beetje vanwege het papieren gedoe wat daarmee is gemoeid. Maar meer nog vanuit hun vaste overtuiging dat er in ons kortstondig bestaan hogere zaken zijn dan mensenwerk en najagen van eigen roem.

Wat hun winkels betreft: het is voor de familie al genoeg te weten dat ze ruimschoots voldoen aan de eisen die het koninklijk predicaat stelt: '...tenminste honderd jaar bestaan, met een zeer goede reputatie in de regio en zich onderscheiden in kwaliteit, soliditeit en continuïteit'.

Namens de Vereniging Oud Hoorn feliciteren we de familie Kaan met hun jubileum en hopen we in Hoorn en omstreken nog lang plezier te mogen hebben van hun vakmanschap en toewijding.

Kaan's Kaashandel speelde in op de verzameltrend in de jaren '70. Van dit speldje zijn er 10.000 verspreid onder de klanten

Bronnen:

Boezaard, A. e.a. (1982) Hoorn, huizen, straten mensen. Momenten uit de geschiedenis van monumenten.

Eijk, Koen van, Noordhollands Dagblad (april 2013), Kaan na 100 jaar nog niet belegen.

Ridderikhoff, Joh. M., Kwartaalblad Vereniging Oud Hoorn 1984 nr. 3, Hart van Hoorn (3): Van Gouw tot Breed, pag. 89-100.

Over: hofleverancierschap, zie <http://www.hofleverancier.com> en www.hofleverancier.nu.

Idem: kaasbereiding en rijping van kaas, zie www.zuivelonline.nl.

Dit artikel kwam tot stand met medewerking van Bob Kaan, Jopie Kaan-Hombroek, Jan Kaan, Ditta Kaan-De Jong en Arie Kaan. Met dank aan Koen van Eijk voor een aantal specifieke gegevens, ontleend aan zijn artikel in het Noordhollands Dagblad.

LEZERS SCHRIJVEN

Geachte redactie,

Met belangstelling heb ik in de laatste editie van uw blad *Oud Hoorn* het artikel 'De Krententuin in 1946' gelezen. De auteur vertelt daarin over zijn jaren als 'politiek delinquent' net na de Tweede Wereldoorlog. Hij noemt specifiek pater Van Kilsdonk, aalmoezenier in Kamp Vught, waar hij enige tijd gevangen heeft gezeten. Een 'fantastische vent' aan wie hij 'belangrijke herinneringen' bewaart.

Zou u mij een plezier willen doen en de auteur, die, naar ik heb begrepen, anoniem wil blijven, attenderen op de memoires van pater Van Kilsdonk die onlangs zijn verschenen, *Pater Van Kilsdonk. Raadsman in delicate zaken* (uitgeverij Atlas Contact)? Ik heb deze memoires mogen boekstaven en heb daartoe lange gesprekken met de pater gevoerd in zijn laatste levensjaar. Het was opvallend met hoeveel liefde en mededogen Van Kilsdonk over deze delinquenten sprak. Hij vond dat je schuldige mensen niet tot inkeer bracht door ze te beschuldigen, maar door ze te eerbiedigen. Vergeving, daar kwam het op aan, zei hij, vergeven zoals ouders hun kinderen doen. Berisping was in zijn ogen onvruchtbaar. Die jongens wisten heus wel waarvoor ze vastzaten.

Een citaat:

Ik kan me herinneren dat de eerste echte dienst die ik daar deed, begon met een voorlezing uit Genesis 1. Alsof er niets aan de hand was. Geen uitleg, niks. Daarna Genesis 2, Genesis 3, Genesis 4... En ik kán voorlezen. En toen, zeg maar de vijfde keer, zei ik: 'Beste jongens, dit boek hebben wij van de Joden gekregen.' Ze wisten wel wat dat betekende. 'Van de Joden gekregen. Zij hebben het niet altijd gemakkelijk gehad...' Verder niets. Niet: jullie hebben de Joden... Nee.

Een tweede citaat:

Ik heb een behoefte, een stille hartstocht nabij te zijn aan mensen in nood. Dat zit er gewoon in. Dus voelde ik mij op mijn plaats als aalmoezenier in de kampen voor politieke delinquenten, voor eigenlijk iedereen die in de Tweede Wereldoorlog met collaboratie te maken had gehad en na de bevrijding, vaak zeer hardhandig, was opgepakt. Een vergeten werkelijkheid. Een wereld vol leed, een wereld die in onze burgermaatschappij van vandaag, met name ook pastoraal, onbekend is. Ik was nog geen dertig toen, maar had er feeling voor. Indrukwekkende jaren, een intense inleiding in mijn priesterlijk bestaan.

[...]

Die kampgevangenen waren volkomen weerloos en

werden algemeen veracht. De een had misschien meer op zijn geweten dan de ander, maar allen hadden minstens een slechte naam door de beplekking, de bezoedeling in de oorlog.

Ik stelde mij radicaal solidair met hen op. Niet dat ze daarover gingen filosoferen met elkaar, maar ze voelden het. Een voorbeeld. De gedetineerden die dat wilden, konden overdag werken in de Staatsmijnen, de jongens uit Kamp Valkenburg. Die van Vught konden bij Philips terecht. Al die jongens hadden hetzelfde probleem: hoe word ik weer menselijk gewaardeerd? En mijn ouders? Want meestal behoorden hun ouders al tot die wereld van de NSB en zaten ook zij ergens gevangen.

Als die mannen 's nachts om twee uur terugkeerden van hun werk, met de autobus, een gesloten bus, een vrachtwagen, stond ik ze op te wachten. Elke nacht. 'Dag Piet, hoe is het gegaan vandaag?' Daarna ging Piet naar bed en pas dan ging ik ook naar bed. Kwam Piet je de volgende ochtend weer tegen, dan ontstond er een vanzelfsprekend contact. Je hoorde erbij. En dat moet een pastor. Een pastor die er niet bij hoort, is niets, is een vertoning, en dan is het evangelie een abstractie.

Met vriendelijke dank en groeten,
Alex Verburg

Luchtwacht Hoorn

Ca. 1939-1940 bevond zich boven op de 'watertoren' aan de Geldelozeweg de 'luchtwacht'. Een groep vrijwilligers hield in wisseldiensten daar de wacht, d.w.z. met het blote oog en met verrekijkers tuurden zij in de verte of er vijandelijke vliegtuigen naderden. Indien dit het geval was moest d.m.v. primitieve plotborden en een kaart (rechts) bepaald worden uit welke richting de vliegtuigen kwamen. Waarschijnlijk moest deze waarneming dan direct doorgegeven worden aan een centrale commandopost die dan luchtafweergeschut in Amsterdam of noordelijker nog (waterlinie) kon inschakelen. Ook Nederlandse jachtvliegtuigen konden dan misschien wel ingezet worden via die centrale militaire post.

Toen de Duitsers Noord-Holland in mei 1940 daadwerkelijk aanvielen (bij Kornwerderzand - Afsluitdijk o.a.), werd niet lang daarna de 'wacht' verlaten en bleven de 'luchtwachters' lekker thuis. Voor zover bekend is er nooit een luchtwachter door de Duitsers 'krijgsgevangen' gemaakt.

Op de foto: 4e van linksboven De Greeuw (schoenmaker), 6e van linksboven Plukkel (café De 4 Winden) en helemaal rechts Roorda (werkte bij Gemeente Hoorn); onderste rij 3e van links Schuld (speelgoedwinkel), Peereboom (schoenmaker), Jan Hoogland (vishandel) en geheel rechts Jaap Mels (ook al schoenmaker). De man in militair veldtenu was ongetwijfeld de commandant. Voor de statiefoto hadden de luchtwachters zich blijkbaar in hun nette pak gestoken en hun dienstkleding afgelegd.

Verdere namen ken ik niet. Misschien bovenste rij

van linksaf: Veld, Van Gasteren, Van Diepen?

Ik ben zelf van december 1940 en vond deze foto in de geldkist van mijn vader na zijn overlijden. Er stond niks op de achterkant geschreven. Begin 1960 was ik in Den Helder gelegen voor mijn dienstplicht. Ik was waarnemer, plotter en radiotelegrafist en moest straaljagers signaleren en hun vliegrichting en type (Migs) doorgeven aan o.a. luchtafweerkanonnen die opgesteld stonden bij de Grote Keeten (Den Helder). Ik heb zelf alleen met zware mitrailleurs geschoten, al voerde ik wel de eretitel kanonnier en stond op mijn uniform de ere naam Kornwerderzand geborduurd.

Koos Mels

Aanvulling met andere namen wordt toegejuicht. KM

BOSBOOM EN DE NOORDERKERK

JOS BIEGSTRATEN

Johannes Bosboom (1817-1891) schilderde graag in Hoorn. In het Kwartaalblad van onze vereniging van 2011, nummer 3, heb ik daar uitvoerig over geschreven. In mijn artikel heb ik noodgedwongen veel kleine afbeeldingen in zwartwit opgenomen. Zo stonden ze nu eenmaal afgebeeld in de boeken waaruit ze kwamen. Dat was onder meer het geval bij afbeelding 22 op pagina 144. Het betrof een aquarel waarin Bosboom een kijkje biedt in de Noorderkerk. Een groepje gelovigen luistert naar een voorganger die onder de preekstoel staat. Het is een thema dat we vaak aantreffen in het werk van Bosboom.

Onlangs werd de originele aquarel aangeboden aan het Westfries Museum door de Amsterdamse kunsthistorica, mevr. Marina Aarts, die de collectie beheert waarvan de aquarel deel uitmaakt. Met haar instemming wordt deze in ons blad voor het eerst in kleur gepubliceerd.

De afmetingen van de aquarel zijn 50 x 41 cm. Hij is gesigneerd. De kwaliteit van het werk is bijzonder hoog. Het is duidelijk dat de eigenaren hem met grote zorg hebben bewaard. Bosboom schilderde graag in kerken en in het bijzonder in de Noorderkerk. Hij weet de ingetogen, intieme sfeer tijdens de lezing heel treffend weer te geven.

Het is goed mogelijk dat de aquarel werd vervaardigd in 1880, toen hij met zijn vrouw, de schrijfster

Geertruida Bosboom-Toussaint, enkele weken logeerde in het Doelenhotel aan de Achterstraat. (Met dank aan mevrouw Marina C.E. Aarts en aan Cees Bakker van het Westfries Museum, die mij op de aquarel attendeerde).

STADSBEELD

restauraties, wijzigingen en verval

EGBERT OTTENS

Achterom 17, Rijksmonument

De Commissie Monumenten en Welstand heeft geen bezwaar tegen het plaatsen van dakramen op de daken van het St. Jozefhuis, mits niet vanaf de binnenplaats en de straatzijde zichtbaar.

Achterom 36, Beschermd stadsgezicht

De Commissie Monumenten en Welstand staat positief tegen het voornemen om boven de berging een appartement te realiseren. De voorgestelde afgeplatte klokgevel komt in Hoorn niet voor, maar is voor de commissie geen probleem.

Bangert 56, Gemeentelijk monument

De monumentale tuinderswoning aan de Bangert wordt uitgebreid. De Commissie Monumenten en Welstand besprak de plannen en ging op hoofdlijnen akkoord.

Bontekoestraat 3, Rijksmonument

De vier jaar oude plannen voor de verbouwing van de voormalige HBS zijn weer opgepakt. Er komt onder meer een luchtbrug over de Bontekoestraat. De Commissie Monumenten en Welstand heeft zich ter plaatse georiënteerd. Men was tevreden dat de functie behouden bleef en stemde op hoofdlijnen met de voorstellen van schoolbestuur en architect in. Als alles meezit kunnen de bouwactiviteiten in 2015 worden afgerond.

Hoofd, Rijksmonument

Door de bouw van de nieuwe brug naar het Oostereiland is de histori-

sche kade van het Hoofd verzakt. De monumentale kademuur, een primaire waterkering, voldeed niet meer aan de veiligheidsnormen. De kademuur wordt vervangen.

Nieuwendam 24, Rijksmonument

De Commissie Monumenten en Welstand stemde in met de plannen voor de restauratie van de achtergevel van dit rijksmonument en delen van

het interieur. Waardevolle elementen blijven in de aanpak behouden. Geadviseerd werd het werk in overleg met Bureau Erfgoed uit te voeren.

Nieuwstraat 12, Gemeentelijk monument

Het pand wordt gerenoveerd. Boven de winkel komen twee appartementen. De voorgevel wijzigt niet. Extra aandacht is gevraagd voor het interieur en de ornamenten, welke zich nog merendeels in de oorspronkelijke staat bevinden. Ook hier werd overleg met Bureau Erfgoed geadviseerd.

Oostereiland, Rijksmonument

Tegen alle adviezen in, maar met instemming van het gemeentebestuur, heeft toch een doorsnijding van de dakvlakken op de monumentale gebouwen op het Oostereiland plaatsgevonden, teneinde meer lichtinval op de zolderverdiepingen te bereiken. Hoewel ook Oud Hoorn tegen was, kan worden geconstateerd dat de ingreep terughoudend is uitgevoerd en de aantasting van het aanzicht beperkt bleef.

BESTUURSMEDEDELINGEN

EGBERT OTTENS

Zomerwandelingen

De zomerwandelingen, waaronder de speciale kinderwandeling, waren opnieuw een groot succes. Negenhonderd deelnemers, tien procent meer dan vorig jaar, mede door het goede weer. Compliment aan de organisatoren en de gidsen.

Facebook

Vanaf augustus maakt de vereniging haar activiteiten en nieuwe publicaties ook bekend via Facebook. Hiermee wil Oud Hoorn aansluiting zoeken bij de communicatiekanalen waar vooral jongeren gebruik van maken. Jeugdactiviteiten van Oud Hoorn en schoolprojecten kunnen via Facebook worden ondersteund.

Nieuwe leden

Op weg naar 2017, het eeuwfeest van Oud Hoorn, kunnen er nog wel wat nieuwe leden bij. Vooral jongeren. Met het speciale jongerenabonnement en schoolprojecten richten we ons specifiek op hen. Kent u mensen in uw omgeving die in het werk van Oud Hoorn geïnteresseerd zijn, maak ze warm voor Oud Hoorn.

Incasso

Naar aanleiding van de laatste contributienota bereikte het bestuur het verzoek om de contributie automatisch te innen. Het bestuur heeft daar altijd van afgezien omdat er ook leden zijn die eigener beweging meer overmaken dan de jaarlijkse contributie. In december zal de mogelijkheid van het afgeven van een automatische incasso worden aangegeven. Een hoger incassobedrag kan uiteraard ook worden aangegeven.

Schenking, erfenis en legaat

Soms ontvangt de vereniging giften, legaten en schenkingen. Met het oog op het eeuwfeest van de vereniging in 2017 maakt het bestuur de leden hier nog eens extra op attent. Bij schenkingen geldt de mogelijkheid tot belastingaftrek. Oud Hoorn is een Algemeen Nut Beogende Instelling, sinds 2012 een 'culturele' ANBI. De fiscus verhoogt giften boven de 1-procentsdrempel automatisch met een kwart. Wie tenminste vijf jaar achtereenvolgend een 'vast' bedrag schenkt kan dat vanaf 2014 vastleggen in een schenkingsovereenkomst. In dat geval hanteert de fiscus geen drempel. Een notariële acte is dan niet meer nodig. Zodra de modelovereenkomst van de Belastingdienst beschikbaar is, zal die op de site van Oud Hoorn worden geplaatst.

U kunt Oud Hoorn ook in uw testament opnemen. Oud Hoorn is vrijgesteld van erf- en schenkbelasting over erfstellingen en legaten. Recent werden twee legaten voor specifieke doelen bestemd. Het legaat Groefsema is in-

gezet bij de restauratie en vernieuwde presentatie van de Maquette Hoorn 1650, het legaat Mol voor *Hij komt van Hoorn*. De erfenis De Flart wil het bestuur inzetten voor iets dat met de visserij op de voormalige Zuiderzee of het IJsselmeer te maken heeft. Uiteraard kan in overleg een bestemming worden gezocht.

Van de redactie

De redactie krijgt meer artikelen aangeboden dan het Kwartaalblad qua omvang aankan. Auteurs moeten soms teleurgesteld worden. Een artikel wordt niet geplaatst of plaatsing uitgesteld. Om ruimte te vinden besloot de redactie de vermelding van uitgebreide notenapparaten en/of bronvermeldingen naar de website te verplaatsen.

Via de 'wandelingen' hoorden we dat sommige lezers wat meer artikelen en foto's over Hoorn in de afgelopen eeuw zouden willen zien. Als u ideeën hebt – liefst met nadere informatie – houdt de redactie zich aanbevolen. In het decembernummer komen twee artikelen die op de vraag inspelen. Het eerste gaat in op de bodecentra die zich ooit op de Vale Hen bevonden. Wie nog mooie verhalen over dit helaas uitgestorven fenomeen kent, kan deze kwijt op het digitale adres van de redactie. Het tweede artikel gaat in op de sigarenfabriek die ooit aan het Keern stond, bij de spoorwegovergang.

Bureau Erfgoed

In de Commissie Monumenten en Welstand werd onlangs medegedeeld dat extern geworven gaat worden voor de vacature van hoofd Bureau Erfgoed. Het bestuur is ingenomen met dit besluit van b en w. Een goede vervulling van de vacature is van belang waar het erfgoed naast de culturele betekenis ook een belangrijke toeristische trekker is.

Ontwikkelingen in het winkelgebied

Ook in onze binnenstad zien we een langzame stijging van het aantal leegstaande winkels. Het eind van deze negatieve spiraal is nog niet in zicht. Het wordt hoog tijd dat de ondernemerskoepels in onze stad en de gemeente Hoorn de handen ineen slaan om de aantrekkelijkheid van onze binnenstad te waarborgen. Elders in ons land nemen gemeentebesturen interessante initiatieven.

Welstandsnota

Spoedige vaststelling van de nota is zeer gewenst. Geld wordt vooruitgelopen op het nieuwe, ruimere beleid. Zolang niets definitief is heerst er onduidelijkheid voor burgers en de toezichhouders. Zo wil Schouwburg Het Park ook een led-scherm. De Commissie Monumenten en Welstand kon niet anders dan de aanvraag op grond van het bestaande beleid afwijzen. Kaders zijn nodig om toekomstige aanvragen te toetsen.

PROFESSOR LEENHOFF, BEELDHOUWER

KARIN WESTER

In 2013 overziet Jan Pietersz. Coen vanaf zijn hoge sokkel al weer zo'n 120 jaar, met een kleine onderbreking in 2011, de stad Hoorn. Hij houdt vooral het winkelende publiek dat de moeite heeft genomen het Grote Noord of de Kerkstraat helemaal uit te lopen in de gaten. Gek genoeg heeft hij de havens zijn rug toegekeerd. Zou hij zich schamen

Prentbriefkaart,
ingekleurd, ca 1900,
van het standbeeld
van Jan Pietersz. Coen
(Coll. Oud Hoorn)

voor de gewelddadigheden die hij enkele honderden jaren eerder uit naam van de VOC heeft gepleegd, of hebben de opdrachtgevers voor het beeld het zo bedacht? Hoe dan ook, over Jan Pietersz. Coen zelf wil ik het hier niet hebben, ook al is hij al weer een paar jaar het onderwerp van discussie. *Er is maar 1 ding mooier dan een held / Dat is de mooie held geveld.* Misschien zijn deze regels uit de liedtekst *Voetstuk Staan* van Acda en de Munnik (maart 2012) wel geschreven met Coen in het achterhoofd.

'F. Leenhoff fec:'

Bij alle discussies over het standbeeld is de naam van de maker nauwelijks ter sprake gekomen. In zijn artikel 'Standbeeld Jan Pietersz Coen 100 jaar geleden 'op heilige grond' onthuld' vertelt Arie van Zoonen uitvoerig hoe het beeld tot stand kwam (1993). In dit artikel wordt de naam van de beeldhouwer niet vermeld. In 2011 schrijft Rick Otten zijn scriptie *Een held op sokkel? Jan Pieterszoon Coen 1587-2111*, waarin hij de naam van de beeldhouwer wel vermeldt en zelfs dat deze na de onthulling van het beeld geridderd werd, maar dat is alles. Het beeld is aan de westzijde op het voetstuk gesigeneerd: *F Leenhoff fec:.* In Hoorn staat hij bekend als professor Leenhoff, omdat hij les gaf aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam.

De titel professor roept het clichébeeld op van een deftige, misschien wat verstrooide heer. Mogelijk voldeed professor Leenhoff op latere leeftijd aan dit beeld, maar als jongeling deed hij dat zeker niet. Een belangrijk deel van zijn leven, waaronder zijn jeugdijaren, bracht hij door in Frankrijk. Hij werd daar volwassen tussen een groep internationale kunstenaars in Parijs. De namen van deze kunstenaars worden nu met ontzag uitgesproken, maar in de 19e eeuw werden ze gezien als rebellen, over hun werk werd schande gesproken. En misschien vond men in de 19e eeuw de familie Leenhoff wel niet helemaal fatsoenlijk. Zijn vader was een buitenechtelijk kind. De grootouders van Ferdinand Leenhoff trouwden pas met elkaar na de geboorte van hun zoon. Zijn zus Suzanna was een ongehuwde moeder die deed of haar zoon haar jongste broertje was. Het is nooit bekend gemaakt wie de vader van dit kind was, er wordt nog steeds over gespeculeerd. Een beroemd schilderij illustreert het 'losbandige' milieu waarin Ferdinand Leenhoff verkeerde. Dit schilderij is het werk van een van de vaders van de moderne schilderkunst: Édouard Manet. Het schilderij is zijn beroemdste werk: 'Le déjeuner sur l'herbe' (1862/1863). Dat Ferdinand Leenhoff op dit schilderij figureert is minder vreemd dan het lijkt: Manet was namelijk zijn zwager.

Ferdinand Karel Adolf Constantijn Leenhoff werd op 24 mei 1841 geboren in Zaltbommel, een stadje aan de Waal, als zoon van Carolus Antonius Leenhoff en Martina Adriana Johanna Ilcken. Vader Carolus Leenhoff (1807-1878) was in Zaltbommel klokkensist/beiaardier en organist van de St. Maartenskerk, muziekmeester en pianist.

EN ETSER

Plaquette door J. H. Baars, 1899 (Coll.: Amsterdam Museum)

Hij kwam oorspronkelijk uit Rotterdam. Moeder Martina Ilcken (1807-1876) was een dochter van de Delftse goud- en zilversmid Christiaan Ilcken. Het gezin, bestaande uit drie dochters en twee zoons, heeft eerst in Delft gewoond, daar zijn de oudste kinderen geboren. In Museum Het Stadskasteel van Zaltbommel worden enkele foto's bewaard van vader en moeder Leenhoff en van hun woonhuis.

De familie Leenhoff

Op marktdagen bespeelde Carolus Leenhoff het carillon van de St. Maartenskerk. Het verhaal gaat dat de Hongaars/Franse componist Franz Liszt hem een keer hoorde spelen toen hij op een boot over de Waal langs Zaltbommel voer. Hij was onderweg van Nijmegen naar Rotterdam. Het klokkenspel betoverde hem zo dat hij zijn reis onderbrak en in Zaltbommel aan wal ging. Carolus Leenhoff was blij met de belangstelling van de vreemdeling en nodigde hem uit in zijn huis. Daar zat dochter Suzanna, de oudste zus van Ferdinand, achter de piano. Liszt en Suzanna Leenhoff zouden zelfs even samen achter de piano hebben gezeten. Volgens overlevering is Suzanna later, met haar zussen en broers, op aanraden van Franz Liszt naar Parijs gegaan om daar verder piano te studeren. Toen de ontmoeting met Liszt plaats vond, op 19 november 1842, was Suzanna nog maar dertien jaar oud en Ferdinand eigenlijk nog maar een baby. Inmiddels is inderdaad bewezen dat Franz Liszt in november 1842 een boottocht van Nijmegen naar Rotterdam heeft gemaakt. Zijn naam staat op de 'Nijmeegsche Vreemdelingenlijst'. Hij logeerde er in het hotel 'In den Rotterdamschen Wagen'. In Parijs woonden de Leenhoffs en Franz Liszt bij elkaar in de buurt en hadden zij een gemeenschappelijke vriendenkring.

Vader en moeder Leenhoff hebben grote ambities voor hun kinderen en willen dat ze een gedegen artistieke opleiding ontvangen. Dat was in een kleine stad als Zaltbommel niet mogelijk. Grootmoeder van vaders kant, Suzanna Leenhoff-Aanholt, woont in Parijs. Als Suzanna negentien jaar is en Ferdinand zeven, in 1848 of 1849, verhuizen de kinderen Leenhoff naar hun grootmoeder in Parijs. Ferdinand Leenhoff woont tot 1889 in Parijs, hoewel hij tussendoor ook wel in Nederland komt. Zijn naam duikt al voor zijn verhuizing naar Nederland regelmatig op in Nederlandse kranten, omdat hij meerdere kunstprijzen wint.

In Parijs wordt Suzanna concertpianiste en pianolerares. Onder haar leerlingen bevinden zich

Prentbriefkaart, ingekleurd, ca. 1900, beeld Coen op de rug gezien en inkijs het Grote Oost (Coll. Oud Hoorn)

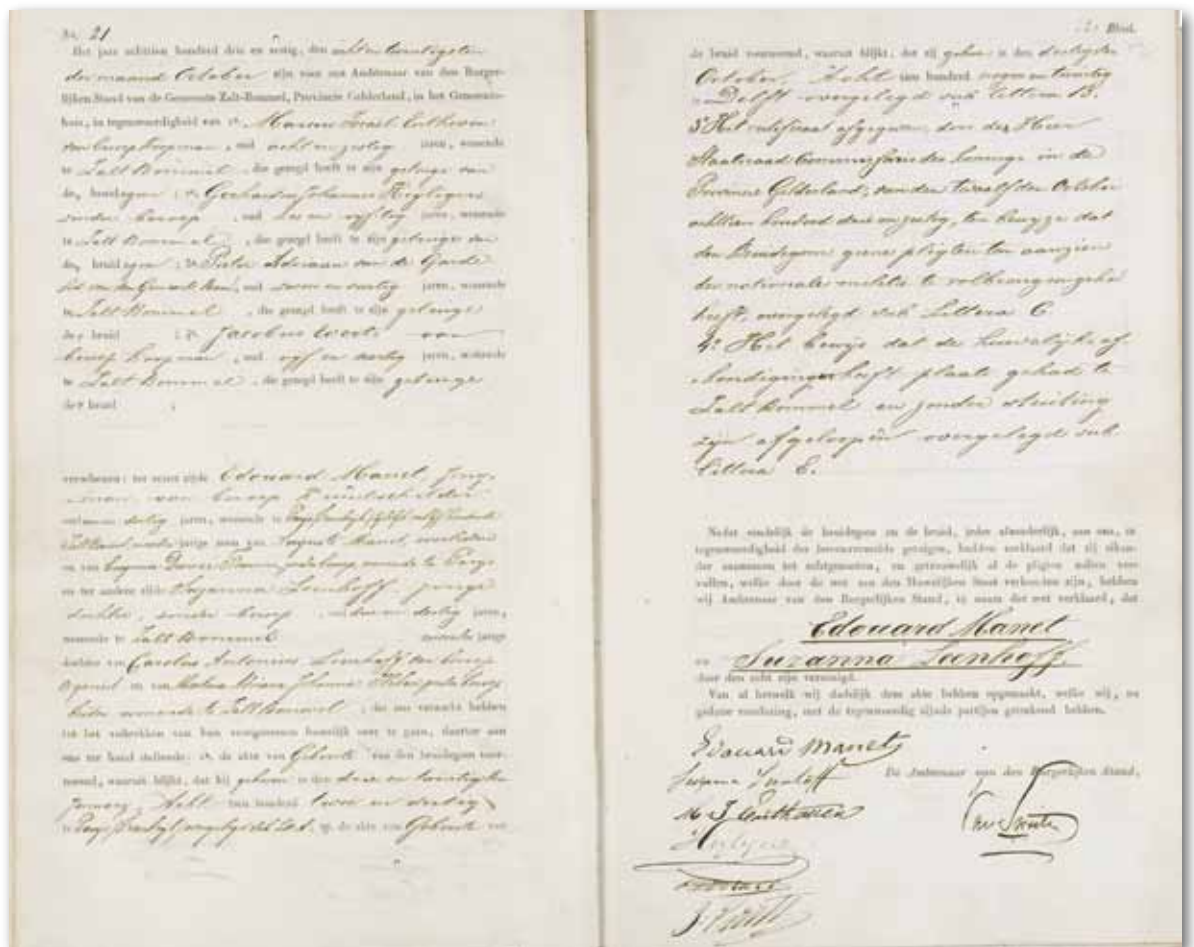
de twee jongste zoons uit het gezin Manet, die ze bij hen thuis les geeft. De oudste zoon was door zijn vader op reis gestuurd. De familie Manet heeft belangrijke connecties: moeder is een peetdochter van een Zweedse prins. Het koningshuis Bernadotte, dat in 1818 de Zweedse troon besteeg, was van Franse oorsprong. Later, in 1863, zou Suzanne Leenhoff trouwen met de oudste van de drie broers, Édouard Manet, de bekende kunstschilder. Hun trouwakte wordt bewaard in het streekarchief van de Bommelerwaard, evenals de geboorteakte van Ferdinand Leenhoff. Behalve Suzanna trouwen ook haar twee jongere zussen met kunstenaars, zus Martine met de Franse kunstschilder Jules Vibert en zus Mathilde met beeldhouwer/schilder Joseph Mezzara. Hij, Mezzara, heeft een portret geschilderd van grootmoeder Leenhoff. De jongste van het gezin Leenhoff, Rudolph, wordt kunstschilder en poseert meerdere malen voor Édouard Manet.

Geboorteakte F. Leenhoff (streekarchief Bommelerwaard)

Ferdinand Leenhoff wordt kunstenaar

Ferdinand Leenhoff gaat in de leer bij zijn zwager Joseph Mezzara, een Amerikaan van geboorte maar van oorsprong een Italiaan (1820-1901). Mezzara is in Parijs onder meer bevriend met de Nederlandse kunstenaar Ary Scheffer. Enkele jaren na het overlijden van kunstschilder Scheffer vraagt zijn dochter aan Mezzara om haar te helpen met de uitvoering van een standbeeld voor haar vader. Dit standbeeld wordt in 1862 in Dordrecht, de geboorteplaats van Ary Scheffer, onthuld. Museum

begint Leenhoff als beeldhouwer naam te maken. Naast het beeldhouwen bekwaamt Leenhoff zich ook in het graveren, als leerling van zijn schoonvader, de Franse graveur Alphonse François (overleden in 1888). Schoonvader heeft bijvoorbeeld gravures gemaakt van het werk van Ary Scheffer. Met zijn graveerwerk wint Leenhoff onder meer een prijs op de in 1883 gehouden Wereldtentoonstelling in Amsterdam. Net als zijn schoonvader maakt Leenhoff reproductiegravures, zoals verschillende etsen naar schilderijen van zijn vriend Jozef Israëls. Deze etsen

Trouwakte S. Leenhoff met E. Manet (streekarchief Bommelerwaard)

Het Stads­kasteel in Zaltbommel bezit een stel door Joseph Mezzara geschilderde portretten van het echtpaar Van Haren Noman. De portretten dateren uit 1871. Johannes van Haren Noman was een landelijk bekende uitgever en drukker uit Zaltbommel. Uit deze opdrachten blijkt dat de leermeester van Ferdinand Leenhoff meerdere malen in Nederland komt. De leerling, Ferdinand Leenhoff, debuteert op 18 jarige leeftijd, in 1859, voor het eerst als beeldhouwer in de Parijse Salon met zijn 'Mater Dolorosa', een marmeren beeld. Rond 1870

zijn gepubliceerd in bekende kunsttijdschriften. Voordat de fotografie was uitgevonden werden boeken en tijdschriften geïllustreerd met gravures. Voor kunstschilders was het van essentieel belang dat er van hun werk goede reproducties gemaakt werden voor publicatie in een kunstboek of -tijdschrift. In 1876 laat Ferdinand Leenhoff zijn eerste duidelijke spoor in Nederland achter. In 1874 krijgt hij vanuit Den Haag de opdracht voor het ontwerpen van een standbeeld voor een van Nederlands meest bekende staatslieden, J.R. Thorbecke. Leenhoff heeft

Thorbecke, overleden in 1872, nooit in levenden lijve gezien. Hij werkt naar portretten en foto's. Toch zijn de opdrachtgevers zeer tevreden: *'Leenhoff heeft ons Thorbecke gegeven zoals we hem tijdens zijn leven gekend hebben en toch heeft de bekwame artist, door aan dien dringenden en voornaamsten eisch te voldoen, geen monsterachtig beeld gemaakt, waarvoor men zo terecht vreesde.'* Hoewel de opdracht uit Den Haag kwam wordt dit standbeeld in 1876 geplaatst in Amsterdam, waar het sindsdien zijn naam leent aan het Thorbeckeplein. Thorbecke was voor de

toenmalige regering in Den Haag, het Kabinet Heemskerk-Van Lynden van Sandenburg, te liberaal. Voor het beeld van Thorbecke moest het beeld van Rembrandt naar een ander plein verhuizen, de Botermarkt, die sindsdien officieel Rembrandtplein heet. Al sinds de plaatsing van het standbeeld wordt er gediscussieerd over de kijkrichting van Thorbecke.

Professor Leenhoff

Nadat hij zich omstreeks 1889 in Nederland vestigt wordt Ferdinand Leenhoff in 1890 benoemd tot leraar aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam, als opvolger van professor Frans Stracké. Waarschijnlijk is een ontwerp voor het standbeeld van Jan Pietersz. Coen in de collectie van het Westfries Museum (03471) van de hand van professor Stracké. Professor Ferdinand Leenhoff geeft in Amsterdam tot 1900 graveer- en beeldhouwlessen. Op internet zijn een paar stukjes tekst over enkele van Leenhoffs (vrouwelijke) leerlingen te lezen. Zij vinden hem een inspirerende leraar. In een biografie over kunstenares Julie Mendlik-Mijnssen wordt geschreven: *'Leenhoff was vol temperament en enthousiast, hij had eerbied voor de traditie van kunst en eerbied voor de natuur. Hij placht te zeggen: 'Het moet niet waar zijn, het moet waar lijken.'*

Hoe professor Leenhoff zelf over zijn manier van lesgeven denkt is te lezen in een artikel dat over hem geschreven is door zijn neef de kunstjournalist P. A. Haaxman jr. (hun beider moeders waren dochters van de Delftse goud- en zilversmid Christiaan Ilcken). Hierin komt naar voren dat *'de natuur ten allen tijde de eenige en algenoegzame bron zal blijven waaraan de kunst hare uitingen zal ontleenen. Iemand wordt geen persoonlijkheid in de kunst alvorens zich van die bron gelaafd te hebben.'* Dit artikel verscheen in een nummer van *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* uit het jaar 1894. Als illustratie is een afbeelding van professor Leenhoff geplaatst, een portret getekend door zijn collega professor Nico van der Waay. Toen het artikel geschreven werd, in juni 1894, was het standbeeld van Jan Pietersz. Coen nog maar net voltooid. Het beeld wordt in het artikel genoemd met foto, een verrassende foto. Deze is waarschijnlijk genomen op het terrein van de ijzergieterij waar het, overigens bronzen, beeld van Coen gegoten is, bij de firma C.J. Marijnen te Breda. Marijnen heeft ook andere standbeelden gegoten: van Jan van Nassau in Utrecht en van Hugo de Groot in Delft. Volgens Haaxman zijn de opdrachtgevers zeer tevreden over het ontwerp van Leenhoff. Ter gelegenheid van de oprichting van het standbeeld van Jan Pietersz. Coen wordt Ferdinand Leenhoff door de Nederlandse regering benoemd tot ridder in de orde van de Nederlandse leeuw. Priester/politicus Herman Schaepman spreekt bij deze gelegenheid de volgende woorden over het standbeeld uit: *'Ziedaar de man van onverzettelijke wilskracht, voor wien alles moest zwichten en buigen'*. Tijdens zijn leven ontvangt Ferdinand Leenhoff meerdere onderscheidingen, zowel in Nederland als in het buitenland, in 1896 bijvoorbeeld: *'de versierselen van officier der orde van het Legioen van Eer, waartoe hij door den president van de Fransche Republiek is benoemd.'* De critici die na de onthulling op 30 mei 1893 het standbeeld van Coen beschreven zijn minder enthousiast over Leenhoffs capaciteiten. J.E. Banck schrijft in *'De Amsterdammer'* dat het beeld te teatraal, te zwierig is. Het wordt vergeleken met een Franse toneelheld. Coen zou meer vastberadenheid moeten uitstralen. Ook op een ander door Leenhoff gemaakt beeld, dat van zijn vriend Jozef Israëls (1894, collectie Stedelijk Museum Amsterdam), wordt kritiek geuit. Cornelis Veth vindt de benen veel te lang uitgevallen. Aan het eind van de 19e eeuw was er veel vraag naar standbeelden van belangrijke historische figuren voor de aankleding van de Nederlandse steden. Ferdinand Leenhoff behoorde tot de groep traditionele beeldhouwers die aan deze vraag voldeed.

Portret van Ferdinand Leenhoff door zijn collega prof. N. v.d. Waay

Edouard Manet:
Suzanna Manet-
Leenhoff aan de piano,
1867-1868

Le déjeuner sur l'herbe

Édouard Manet heeft zijn vrouw Suzanna Leenhoff herhaaldelijk geportretteerd. Dat was onder meer te zien tijdens de tentoonstelling *Manet: Portraying life* (Royal Academy of Arts, Londen 26-1-2013 t/m 14-4-2013). Recensent Sandra Smalenburg schrijft in de NRC van 24-1-2013: 'De mooiste, meest intieme portretten maakte Manet van zijn Nederlandse echtgenote Susanne Leenhoff ...' 'De portretten die Manet van haar maakte waren nooit bedoeld om in het openbaar te tonen en zijn daarom veel vrijer en

is Ferdinand Leenhoff, tegenover hem zit Eugène Manet, een broer van Édouard. De badende vrouw is Suzanne Leenhoff en de vrouw op de voorgrond is het bekende model Victorine Meurent. Manet heeft haar rode haarkleur op dit schilderij bruin gemaakt, mogelijk omdat rood haar in de 19de eeuw geassocieerd werd met verleiding en slechte vrouwen. Wie van de opdrachtgevers voor het standbeeld van Jan Pietersz. Coen zou geweten hebben dat niet alleen het onderwerp van hun opdracht een omstreden reputatie had, maar ook

Edouard Manet; *Le déjeuner sur l'herbe*. De man in het midden is Ferdinand Leenhoff. Rechts: Manets broer Eugène. De badende vrouw is Leenhoffs zuster Suzanna, echtgenote van de schilder

experimenteler ...'. Voor Horinezen is het interessant te weten dat Manet ook zijn zwager Ferdinand Leenhoff eens als model heeft gebruikt en wel op een van zijn meest spraakmakende schilderijen. Op het schilderij *Le déjeuner sur l'herbe* (1862/1863) is te zien hoe twee naar de mode van hun tijd geklede jonge mannen met elkaar converseren, gezeten in het gras op een open plek in het bos. Op de achtergrond baadt een halfnaakte vrouw in het water. Helemaal op de voorgrond, naast een van de jonge mannen zit een volledig naakte vrouw die de toeschouwers aankijkt. De man naast deze vrouw

degene aan wie ze de opdracht gaven. Zeker in de ogen van de preutse 19de eeuwers was het niet netjes om je te laten afbeelden naast een blote vrouw, die er niet uitzag als een godin – dan was het nog wel enigszins acceptabel geweest – , maar als een vrouw van vlees en bloed. Het schilderij veroorzaakte alleen al hierom heel wat opschudding toen het voor het eerst tentoongesteld werd in de Parijse *Salon des Refusés*, in 1863 (hetzelfde jaar waarin Suzanne en Édouard met elkaar trouwden).

Tegenwoordig maakt het schilderij deel uit van de collectie van Musée d'Orsay in Parijs. In hun

catalogusbeschrijving van het schilderij wordt Ferdinand Leenhoff genoemd. Omdat dit schilderij, net als de *Mona Lisa* van Da Vinci, meerdere andere kunstenaars heeft geïnspireerd, is het heel wat keren nageemaakt. Wereldwijd gezien is Leenhoffs beeltenis waarschijnlijk meer bekend dan die van Coen. Al zal niet iedereen weten wie Leenhoff is.

De erfenis van Ferdinand Leenhoff

In 1900 vertrekt Ferdinand Leenhoff weer naar Frankrijk, waar hij op 25 april 1914 overlijdt in

Nice. Tegenwoordig is hij vooral bekend als figurant op het schilderij van zijn zwager Manet. Op de beelden van Thorbecke en Coen na is men zijn werk vergeten. Met enig speurwerk op internet is veel meer van zijn werk terug te vinden, onder meer in verschillende Amsterdamse museumcollecties, waaronder het Rijksmuseum. Ook in Parijs moet hij sporen, in de vorm van marmeren beelden, hebben nagelaten.

Op de website van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, het RKD, is een globaal overzicht te vinden van het leven en de werken van Ferdinand Leenhoff en van de over hem verschenen literatuur. In een van de krantenartikelen over de beeldhouwer, gepubliceerd in 1888, wordt een ontwerp voor een standbeeld van de gebroeders Jan en Cornelis de Witt beschreven. Het levensgrote witgipsen beeld staat in het Parijse atelier van de

beeldhouwer. *'Zij staan naast elkaar, de een in de eenvoudige kledij die geleerden en staatslieden in de zeventiende eeuw in de Nederlanden droegen: ... ; de ander uitgedost in de fraaie kleding van de vlootvoogd, die hij als bestuurder der admiraliteit droeg,..., Jan de Witt houdt zinnen linkerarm vriendschappelijk geslagen om den linkerschouder zijns broeders...'* De schrijver vraagt zich af of de beide broers ooit een standbeeld in Nederland zullen krijgen. Ook zij zijn omstreden figuren uit de Nederlandse geschiedenis. Toch hebben ze hun standbeeld gekregen, in Dordrecht

Het beeld van Jan Pietersz. Coen in de Bronsgieterij te Breda, ca 1893. Rechts: De verdwenen gipsen beeldengroep van de Gebroeders Johan (Jan) en Cornelis de Witt

(1918) en Den Haag (Johan de Witt, 1916), maar niet naar het ontwerp van Leenhoff. Het beeld in Den Haag is gemaakt door een van zijn oud-leerlingen: Frederik Jeltsema.

Wat zou er met het Parijse ontwerp uit 1888 gebeurd zijn? Een afbeelding van dit ontwerp is te vinden in: H.S.M. Van Wickevoort Crommelin, *Johan de Witt en zijn tijd*, 1913, op p. 238 (zie www.dbnl.org). In 1954 schrijft mevrouw De Loos-Haaxman dat het Amsterdamse Rijksmuseum de eigenaar is en dat deze het heeft uitgeleend aan het Gemeentehuis van Wassenaar. Bij navraag bleek het niet meer in Wassenaar te staan. Een levensgroot gipsen model is natuurlijk erg kwetsbaar.

Voor de bronnen wordt u verwezen naar de website van Oud Hoorn, www.oudhoorn.nl.

CHRIST STOFFELEN

In de periode mei t/m juli 2013 is onze verzameling boeken flink uitgebreid. Dat is vooral te danken aan een paar mooie aankopen, die ik op een veiling in mei heb kunnen doen. Als eerste noem ik een eerste druk van Henry Havards *La Hollande à vol d'oiseau* (Nederland in vogelvlucht) uit 1881. Havard beschrijft daarin op meesterlijke wijze wat hij op zijn reizen door Nederland waarneemt en beleeft. Nog meer dan in zijn *Voyage pittoresque aux villes mortes du Zuiderzee*, waarover ik in 2012 enkele malen schreef, treffen we hierin zeer fraaie illustraties aan. Vervolgens noem ik enkele boeken die betrekking hebben op de Tachtigjarige Oorlog. Deze strijd tégen het beleid van Filips II en vóór godsdienstvrijheid leidde uiteindelijk tot de onafhankelijkheid van de Republiek der Verenigde Nederlanden. In deze boeken wordt dan ook een van de belangrijkste perioden uit de geschiedenis van ons land behandeld. In 2008 verscheen het standaardwerk *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca. 1560-1650)*. Met medewerking van enkele collega's hebben prof. dr. S. Groenveld en Drs. H.L.Ph. Leeuwenberg dit prachtige boekwerk samengesteld en geschreven.

De prettig leesbare tekst is gebaseerd op de wetenschappelijke kennis van eind 2007. Aan bod komen de staatsrechtelijke, economische, maatschappelijke en godsdienstige aspecten van dit oorlogstijdvak. Het lijvige boekwerk is voorzien van vele illustraties, de meeste in kleur. Bij de bespreking van de gilden komt ook de rol van de schutterijen ter sprake. Als illustratie daarbij gebruiken de samenstellers o.a. een afbeelding van een schilderij met daarop twee overliden van het Sint Joris schuttersgilde te Hoorn. U ziet bij dit artikel hetzelfde schilderij afgebeeld. Op de achtergrond is te zien hoe Sint Joris de draak verslaat.

Twee overliden
van het Sint Joris
schuttersgilde van
Hoorn, 1589.
Anoniem, collectie
Westfries Museum,
Hoorn

Van de hand van beide hiervoor genoemde heren is ook het boek *De Unie van Utrecht; Wording en werking van een verbond en een verbondsacte*, uit 1979. Aan dit belangrijke verbond tegen Spanje, gesloten in 1579, zijn nog twee andere werken uit de veilingaankoop gewijd. Een daarvan is *Van Opstand tot Onafhankelijkheid; De Unie van Utrecht en het ontstaan van een zelfstandige staat 1559-1609*, geschreven door drs. J. Baalbergen. Ook dit boek verscheen in 1979, uitgegeven door de Staatsuitgeverij t.g.v. de 400ste verjaardag van de Unie van Utrecht.

Erg interessant is het in 1990 verschenen proefschrift van Johannes Wierd Koopmans *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-88*. Deze studie geeft een beschrijving en vergelijking van het functioneren van de Hollandse Staten voor en na het uitbreken van de Opstand. Koopmans neemt hiervoor de Hollandse Statenvergadering te Dordrecht van 19 juli 1572 als grens- en omslaggebeurtenis.

Aan de orde komen de samenstelling, taken en bevoegdheden van de Staten van Holland, hoe hun bestaande organisatie door de Opstand veranderde en hoe het gesteld was met de continuïteit in personele zin in zowel de Staten als hun ambtenarencorps. Op bestuurlijk gebied begon Hoorn in de behandelde periode een aanzienlijke rol mee te spelen. Onze stad komt dan ook in dit proefschrift verschillende malen ter sprake, o.a. natuurlijk in verband met het feit dat Hoorn de vestigingsplaats werd van het college van Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier.

Ook een interessant boekwerk is *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten (circa 1548-1673)* uit 2003. Geleid door Yolanda Rodríguez Pérez volgt de lezer de ontwikkelingen in de Spaanse beeldvorming aangaande de Nederlanden, vanaf ca. twintig jaar vóór het uitbreken van de oorlog tot enkele decennia na de Vrede van Munster. Met behulp van een rijke verzameling bronnen, oorlogskronieken en toneelstukken, maar ook aan de hand van vlugschriften, gedichten, geschiedwerken en prozageschriften, onthult Rodríguez Pérez met wat voor bijzondere blik de Spanjaarden naar de Lage Landen keken.

Uit dezelfde veilingaankoop, waarin de boeken over de Tachtigjarige Oorlog zaten, komen ook twee boeken van Rudolf M. Dekker over de oproeren in Holland in de 17e en 18e eeuw. In een groot aantal steden door het hele land braken er in die periode

volksoproeren uit door ontevredenheid en boosheid over de toestand van o.a. voedselvoorziening, belasting, godsdienst en politiek. Het eerste boek is *Oproeren in Holland, gezien door tijdgenoten* uit 1979. Het tweede werk is Dekkers academisch proefschrift *Holland in beroering* uit 1982. In dit boek komen ook de oproeren in Hoorn ter sprake. In 1996 nam de bekende cultuurhistoricus A. Th. van Deursen afscheid als hoogleraar in de geschiedenis van de Nieuwe Tijd aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Bij die gelegenheid verscheen van zijn hand *De hartslag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden*. Dit boekwerk is het laatste boek uit de veilingaankoop dat ik hier vermeld. Het bevat zestien artikelen over politiek, cultuur, godsdienst en de staat van de Republiek. Van Deursens wetenschappelijk werk wordt gekenmerkt door de thematiek van de normen en waarden in de samenleving en de wijze waarop daaraan vorm wordt gegeven in het dagelijkse leven. Hij schreef – Van Deursen overleed in november 2011 – in een prettige, redelijk leesbare stijl, maar door de soms erg specialistische thematiek is dit boek minder interessant voor de doorsnee lezer.

Na de veilingaankopen noem ik nog enkele andere aankopen die vermelding verdienen. Zo verscheen op Moederdag 12 mei jl. het boek *Pittige Moide. Vrouwen in West-Friesland 1900-2000*, een uitgave van de Vrienden van het Westfries Archief. Een vruchtbare samenwerking van een groot aantal vrouwen en enkele mannen heeft een zeer gedegen en informatief boekwerk opgeleverd over de vele ontwikkelingen in de rol van de vrouw in (vooral oostelijk) West-Friesland gedurende de twintigste eeuw. In negen hoofdstukken 'Vrouw en ...' worden de veranderingen op net zoveel gebieden uitvoerig behandeld. Een en ander is de neerslag van vele gesprekken, vastgelegd op schrift en/of recorder en van archiefonderzoek. *Pittige Moide* is beslist een boek voor vrouwen en mannen, de tekst is duidelijk geformuleerd en voorzien van heel veel toepasselijke illustraties. Als voorbeeld daarvan ziet u hierbij een afbeelding van een affiche van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht uit 1918. Niet alleen is dit werk een belangrijke bijdrage aan de geschiedschrijving van Nederlandse vrouwen, het kan ook als voorbeeld dienen voor soortgelijk onderzoek en verslaglegging betreffende andere delen van Nederland en/of andere onderwerpen.

Begin mei jl. was bij onze vereniging het boekje *'Stolpersteine' in Hoorn* te koop. Het werkje draagt de ondertitel *Kleine gedenktekens voor gewone mensen die zijn verdwenen maar niet vergeten*. In

ons kwartaalblad van september 2012 kon u al het artikel 'Struikelstenen' in Hoorn lezen. Peter Tack schrijft hierin over het hoe en waarom van de 16 Stolpersteine, die op 18 juni 2012 door Gunter

Poster uit 1918, ontworpen door Theo Molkenboer (1871-1920)

Demnig in Hoorn zijn geplaatst. *'Stolpersteine' in Hoorn* is zeer leeswaardig en geschreven als fiets- en wandelroute, aangevuld met extra wetenswaardigheden langs de route. Zonder de overige medewerkers tekort te willen doen, noem ik als verantwoordelijke voor de samenstelling Diana van den Hoogen en voor controle en lay-out Peter Tack. Het betrof hier een eenmalige en zeer beperkte oplage waardoor het boekje al snel uitverkocht was. Gelukkig had Diana voor ons documentatiecentrum een exemplaar gereserveerd.

Coen en zijn tijd

Vrijdag 21 juni jl. vond in Café J.P. Coen te Hoorn de presentatie plaats van het boek *Coen en zijn tijd*, een uitgave van Uitgeverij Poldervondsten, Hoorn. Dat dit boek er aan kwam heeft u al kunnen lezen in ons kwartaalblad van maart dit jaar. Egbert Ottens, sinds 2006 voorzitter van Oud Hoorn, schreef het in de vorm van een essay. Dit is een beschouwende prozatekst, waarin de schrijver zijn persoonlijke visie geeft op een verschijnsel,

probleem of andersoortig onderwerp. U vraagt zich misschien af wat dit boek nog kan toevoegen aan alles wat er al over Jan Pieterszoon Coen gezegd en geschreven is. Wel, dat zal u verbazen. Egbert Ottens is er in geslaagd talrijke aspecten en feiten betreffende Coen en zijn tijd uit zeer vele bronnen bij elkaar te brengen en te bespreken hoe ze zich ten opzichte van elkaar verhouden. De ene keer ondersteunen de bronnen elkaar, de andere keer verzwakken ze elkaar juist. Hoe dan ook, Ottens maakt er melding van en geeft naar zijn inzicht een mogelijke interpretatie en/of conclusie wat betreft het besprokene. Een belangrijk en regelmatig terugkerend aspect in het essay is dat mores en moraal in de loop der tijd evolueren. Zonder daarmee rekening te houden een oordeel vellen over handelwijzen en daden uit het verleden, is eigenlijk altijd discutabel. Duidelijk komt in dit boek ook naar voren dat Coens calvinistische geloof in zijn leven en werk een heel voorname rol moet hebben gespeeld.

Vrijwel bij elk in het essay besproken onderwerp wordt aan de lezer de vrijheid gelaten om met de aangedragen feiten en meningen uit diverse bronnen zijn eigen beeld te vormen en/of conclusie te trekken. Alleen wanneer bronnen aantoonbaar fouten bevatten en/of van zeer twijfelachtige informatie uitgaan, heeft Ottens dat op een dusdanige wijze vermeld en aangetoond, dat de lezer hier eigenlijk wel in mee moet gaan. Ik geef hiervan verderop een drietal voorbeelden. Anders ligt het op het gebied van het karakter en de psyche van Coen. Egbert Ottens vermeldt wat hierover in een aantal bronnen gezegd is, maar trekt voor zichzelf op dit gebied geen harde conclusies. Hij werpt eerder vragen op, dan dat hij met antwoorden komt. Hij benadrukt dan ook dat er op dit gebied nog heel wat studie mogelijk en nodig is en spreekt de hoop uit dat daar in de toekomst

alsnog iets aan gedaan zal worden. Als eerste van de hierboven beloofde voorbeelden noem ik het feit dat het nagenoeg zeker is dat het dodental ten gevolge van de operatie op het Banda-eiland Lontor in 1621 dichter bij de 2000 à 2500 moet worden geschat dan bij het aantal van 15.000, dat regelmatig genoemd wordt. Hiermee is geenszins beweerd dat het niet vreselijk en afkeurenswaardig is wat zich daar heeft afgespeeld. Als tweede noem ik het verkeerd interpreteren van 'ontsiet uwe vijanden niet'. Ottens toont duidelijk aan dat Coen 'ontsiet' gebruikte in de betekenis van vrees. Ikzelf voeg hier nog aan toe dat J. Verdam in zijn Middelnederlandsch handwoordenboek als éérste betekenis van ontsien geeft: vreezen, bang zijn voor. Als derde voorbeeld noem ik dat Ottens met succes aantoonde dat, in tegenstelling tot wat sommige tegenstanders van Coen beweren, koningin Wilhelmina grote bewondering had voor Jan Pietersz. Coen. In verband hiermee komt de verzetstafel ter sprake, die Wilhelmina in paleis Het Loo heeft ingericht. Ter illustratie ziet u hierbij een foto, die ik in 2011 maakte tijdens een bezoek aan Museum Paleis Het Loo te Apeldoorn. De regels op de twee ronde Makkum blauw aardewerk schotels zijn afkomstig uit de brief die Coen op 14 mei 1623 schreef aan zijn opvolger Pieter de Carpentier. Egbert Ottens heeft zijn essay opgebouwd met een flink aantal korte tekstonderdelen onder een titelkopje. Over het algemeen is dit prettig lezen, al hadden m.i. enkele tweetallen van die stukjes wel onder hetzelfde kopje samengenomen kunnen worden. Ik heb me al lezend enkele keren afgevraagd, of het grote aantal in het essay aan de orde gestelde aspecten en feiten misschien wat kleiner had kunnen zijn. Het antwoord was elke keer ontkenkend. Egbert Ottens heeft terecht volledigheid nagestreefd, zowel op het gebied 'Coen' als op het gebied 'zijn tijd'. Het staat de lezer natuurlijk vrij om aspecten, die hij of zij minder belangrijk of interessant vindt, over te slaan.

Het essay eindigt met een erg goede samenvatting waarin alle hoofdpunten uit het boek naar voren komen. Over de tekstuele leesbaarheid van het essay kan ik alleen maar positief zijn. Moeilijke woorden en/of begrippen, voor zover die er in zitten, worden al lezend snel duidelijk. Ik ben erg weinig taal- of zetfouten tegengekomen. Ook dat komt het leesgenot zeer ten goede.

Dit was voor nu het laatste nieuws over ons documentatiecentrum. Voor vragen, opmerkingen en schenkingen kunt u mij bereiken op telefoonnummer 0229 235227.

De Verzetstafel van Wilhelmina in Museum Paleis Het Loo te Apeldoorn, met de twee schotels. (C.S., 20-10-2011)

OVERZICHT LEZINGEN SEIZOEN 2013-2014

Maandag 23 september 2013.

Herman Souer: Versteende vroomheid.

De hele bijbel is op gevelstenen afgebeeld. Tijdens deze lezing ziet u voor de pauze voorstellingen uit het Oude Testament en erna uit het Nieuwe Testament. Het begint bij de Zondeval, maar ook de tocht van Mozes door de woestijn en hoe de eenvoudige herdersjongen David door een list de reus Goliath een kopje kleiner maakt. U bent getuige van de aankondiging door de engel Gabriël, die Maria zegt dat zij de moeder van de Messias zal worden, u ontmoet de wijzen uit het Oosten en tenslotte de zegenende Christus op de Mozes en Aäronkerk.

Donderdag 21 november 2013.

A.A.J. Scheffers: De Westfrieze Munt.

Nadat in 1573 het College van Gecommitteerde Raden van West Friesland en het Noorderkwartier was opgericht, ontstond in dit gebied behoefte om een eigen munt in het leven te roepen. Toen in 1584 de eerste rijksdaalder in Hoorn werd geslagen was dit niet geheel volgens de regels hetgeen het stadsbestuur op een ernstige reprimande kwam te staan. In 1587 sloten de Westfrieze steden een overeenkomst om munten te slaan. Dat heeft geleid tot de oprichting van de Westfrieze Munt, die volgens afspraak periodiek zou worden gevestigd in één van de Westfrieze steden. Pas in 1655 was de eerste vestiging in Medemblik dat wel bijzonder schraal werd beloond voor haar aanvankelijke steun.

Donderdag 16 januari 2014.

Lorraine Décombe: Moderne Devotie.

Volgens Jan Piet van der Knaap en Leo Veerkamp in hun boek *Uit de schemer van Hoorns verleden* zijn

alle kloosters in Hoorn min of meer onder invloed van de Moderne Devotie ontstaan. Daarnaast was het klooster Nieuwlicht te Blokker het derde klooster dat gesticht is door het kapittel van deze beweging en het eerste klooster van deze regulieren in Holland.

Donderdag 27 februari 2014.

Carel de Jong: Willem van Oranje.

De leider van de opstand tegen het Spaanse gezag was de voormalige stadhouder van dit gebied Willem van Oranje. Toen bekend werd dat Filips II Alva zou sturen om hier orde op zaken te stellen vluchtte Willem naar de Dillenburg in Duitsland. In 1584 kwam hij op tragische wijze om het leven bij de moord door Balthasar Gerards te Delft. Zijn waarde voor de vorming van een zelfstandig Nederland is van niet te onderschatten betekenis geweest.

Donderdag 10 april 2014.

Michiel Bartels: Archeologie in en rond Hoorn.

Recente archeologische onderzoeken, zoals aan de dijk tussen Hoorn en Enkhuizen, worden nader toegelicht door de Hoornse stadsarcheoloog. Maar ook onderzoeken die nog op stapel staan, bijvoorbeeld in het volgende deel van de dijk, zullen deze avond worden behandeld.

De lezingen vinden plaats in de Bibliotheek, Wisselstraat 8 te Hoorn. Aanvang 20.00 uur. De toegang bedraagt €4,00, leden hebben €1,50 reductie. Kaarten kunnen worden afgehaald in ons verenigingsgebouw op dinsdag en donderdag van 10.00 tot 16.00 uur en zaterdag tussen 10.00 en 14.00 uur. Reserveren kan per e-mail naar info@oudhoorn.nl of telefoon 0229 273570. Voor meer informatie zie onze website: www.oudhoorn.nl

CADEAU LIDMAATSCHAP

Niet die eeuwige goede fles wijn. De volgende keer neemt u een origineel en langer houdbaar cadeau mee voor uw vrienden of goede kennissen: een cadeau-lidmaatschap van de Vereniging Oud Hoorn. U betaalt een speciale prijs en geeft zo het eerste jaar van het lidmaatschap cadeau. Daarna zorgt uw vriendin, vriend of kennis zelf voor de volgende jaren.

Normaal kost een lidmaatschap €22,50 per jaar. Het cadeau-lidmaatschap kost slechts €15,-.

Dat bedrag betaalt u aan de vereniging en u ontvangt een welkomspakket en een aardige cadeaubon die u ten geschenke kunt geven.

Er zijn enkele voorwaarden aan verbonden.

Zo kan het cadeau-lidmaatschap niet worden geschonken aan iemand die minder dan een jaar tevoren zijn lidmaatschap heeft opgezegd.

De ontvanger wordt door Oud Hoorn tijdig herinnerd aan het moment van eventuele verlenging.

Het cadeau-lidmaatschap kunt u verkrijgen in de winkel van Oud Hoorn op dinsdag en donderdag van 10 tot 16 uur en op zaterdag van 10 tot 14 uur.

Als u nog iets wilt weten, kunt u altijd tijdens de openingstijden even bellen (0229 273570) of een mailtje sturen: info@oudhoorn.nl

VERSLAG LEDENVERGADERING VERENIGING

RITA LODDE-TOLENAAR, SECRETARIS

1 Welkom en algemene mededelingen

De voorzitter opent de vergadering in de Oosterkerk en heet eenieder van harte welkom; in het bijzonder de gasten en de aanwezige ereleden van de vereniging. Afbericht is ontvangen van John Lamers, Tine Eggers, Piet Verhoeven, Ton van Weel, Jos Biegstraaten en Jacques Entius.

Het formele gedeelte van de vergadering wordt zo kort mogelijk gehouden, omdat na afloop in het Westfries Museum de Maquette Hoorn 1650 in haar nieuwe opstelling te kunnen bekijken.

2 Verslag najaarsledenvergadering van 27 oktober 2012

Het verslag is te vinden op de bladzijden 25 tot en met 27 van het eerste nummer van het Kwartaalblad 2013. Er zijn geen opmerkingen of vragen en het verslag wordt met dank aan de secretaris vastgesteld.

3 Actualiteiten en mededelingen vanuit het bestuur

Het bestuur doet een dringende oproep om met elkaar nieuwe leden te werven. Er zijn afmeldingen, maar ook nieuwe leden. Een cadeaulidmaatschap kost slechts €15,- en biedt de mogelijkheid om kennis te maken. Op zaterdag 20 april vindt er om 13.00 uur op de Roode Steen nog een specifiek programma rond de vernieuwde maquette plaats met de Amsterdamse schutterij en burgemeester Onno van Veldhuizen. Vrijdagavond 19 april vindt de eerste van de serie zomeravondwandelingen van Oud Hoorn plaats. Deze wandeling staat in het teken van de presentatie van de Veliusbioografie, die eerder die middag in het Sint Pietershof plaatsvindt. Ook de Veliustentoonstelling in het pakhuis en de maquette in het museum worden bezocht. Het bestuur is bezig om de ledenwervingsfolder te vernieuwen. Deze is over een paar maanden beschikbaar. Voor het Hoorns Biografisch Woordenboek heeft zich tot nu toe één persoon aangemeld. Bij deze de oproep voor meer vrijwilligers. Oud Hoorn gaat op Facebook met hulp van enkele jongere leden onder wie Natalie Huisman en met een bijdrage van scholieren uit het voortgezet onderwijs in het kader van hun maatschappelijke stage.

4 Jaarverslag 2012

In het Kwartaalblad 2013-1 staat op de bladzijden 46 tot en met 51 het Jaarverslag. Er zijn geen vragen of opmerkingen. Het wordt onder dankzegging vastgesteld.

5 Rekening 2012

De jaarrekening met toelichting is met het Kwartaalblad meegezonden. Het gaat bij dit agendapunt om de cijferkolommen 3 en 4, de begroting 2012 en de werkelijke uitgaven, de kolom werkelijk 2012. Er zijn geen vragen of opmerkingen.

6 Verslag financiële commissie

De heer Jan Wigard heeft samen met Dick Louwman de boeken van de vereniging gecontroleerd. Namens de financiële commissie verklaart hij dat deze in orde zijn bevonden.

Het voorstel om in navolging van het voorstel van de financiële commissie de penningmeester, Piet van Iersel onder dankzegging decharge te verlenen wordt aangenomen. De voorzitter dankt de heren Louwman en Wigard voor hun werk. De aftredende Jan Wigard ontvangt een boek.

7 Begroting 2013

Deze staat eveneens vermeld op het meegezonden katern. Er zijn geen vragen of opmerkingen. Het bestuur kan met deze begroting aan het werk.

8 Benoeming financiële commissie 2013

Jan Wigard heeft drie jaar achtereenvolgend deel uitgemaakt van de financiële commissie. Dat betekent dat een nieuw commissielid in zijn plaats benoemd moet worden. Het bestuur heeft daarover Sebastiaan Hol benaderd. Hij heeft zich bereid verklaard om volgend jaar met Dick Louwman het boekenonderzoek te doen. Er zijn geen tegenkandidaten ingebracht. Sebastiaan Hol wordt benoemd.

9 Verkiezing bestuursleden

Volgens het rooster van aftreden treden drie bestuursleden af: Rita Lodde, Hieke Stapel en Jan Floris. Rita Lodde in haar functie als secretaris van de vereniging en lid van het dagelijks bestuur.

Alle drie hebben zich voor een nieuwe periode van drie jaar herkiesbaar gesteld. Voor deze vrijkomende bestuursfuncties zijn geen tegenkandidaten gesteld. Het betekent dat de vergadering hen opnieuw het vertrouwen schenkt. Daarmee zijn deze bestuursleden voor drie jaar herbenoemd.

10 Rondvraag

De vraag naar het verdwenen rooster van het voormalige Joodse badhuis is ter plekke beantwoord. Het rooster had daar niet mee te maken.

Het knotten van treurwilgen is erg radicaal gebeurd. Het verzoek om zorgvuldig om te gaan met monumentale bomen zal aan het bureau Erfgoed

worden overgebracht. Het kanon voor het Westfries Museum blijkt er al sinds mensenheugenis te staan.

11 Overdracht maquette Hoorn 1650

De voorzitter memoreert de zeven jaar van noeste arbeid op de zolder van het majestueuze woonhuis van tandarts Habes aan de Gouw en presentatie van de maquette Hoorn 1650 in mei 1987. Een lange stoet van middeleeuwen en gouden-eeuwen trok toen onder groot bekijks door de stad, over de Roode Steen naar de Noorderkerk, waar tegen de muur en passant nog een heks werd verbrand. Door haar schuld waren Hoornse schepen op zee vergaan. Muziek uit voorbije eeuwen weerklonk op straat en in de kerk. Daar, in het oudste monument van onze stad, liet Jack Buiten, de man bij wie het allemaal begon, weten 'de dag van zijn leven te beleven.' Buiten was de ontwerper en bouwer van de maquette en geholpen door vele vrijwilligers groeide deze van een paar huisjes uiteindelijk tot het zeventiende eeuwse Hoorn met havens en Zuiderzee op een oppervlak van dertig vierkante meter.

Slechts zes jaar heeft de maquette in de Noorderkerk gestaan. In 1993 dreigde de maquette te worden opgeslagen op de zolder van een school. Het Museum van de Twintigste Eeuw bood daarop onderdak aan. De Vereniging Oud Hoorn werd eigenaar. Bijna een half miljoen mensen hebben volgens Hans Stuijbergen, directeur van het Museum van de 20^e Eeuw, sindsdien de maquette in het pand aan de Bierkade bezocht.

Met het nieuwe onderkomen van het Museum van de Twintigste Eeuw kwam januari 2011 een eind aan de behuizing aan de Bierkade. Gelukkig toonde het Westfries Museum belangstelling voor de maquette. Het museum richt zich op de Gouden Eeuw en de maquette speelt daarin een belangrijke rol. Met het legaat van mevrouw Groefsema kon de maquette door Marchel de Bruin worden gerestaureerd. Vervolgens slaagde directeur Ad Geerdink van het Westfries Museum erin meer fondsen aan te boren. Met een filmische presentatie op de achtergrond en de plaatsing van *touch screens* voor verdiepende informatie, heeft de maquette een plaats in de geheel heringerichte middeleeuwse kelders van het museum gekregen, ingebed in een presentatie van archeologische vondsten en historische voorwerpen.

Vanavond draagt Oud Hoorn de maquette in langdurig bruikleen over aan het Westfries Museum.

Aan Hans Stuijbergen overhandigt de voorzitter als dank voor vele jaren goede zorgen een cheque. Ook Marchel de Bruin en Jack Buiten worden speciaal bedankt voor hun inzet. De andere vrijwilligers die zich vanaf het eerste uur hebben ingezet ontvangen eveneens een blijk van waardering.

Jack Buiten gaat nog even in op de geschiedenis van bouw en locaties en dankt voor het feit dat 'zijn' maquette nu weer in volle glorie zichtbaar is mede dankzij het legaat van mevrouw Groefsema.

De vergadering wordt verrast door de komst van doctor Theodorus Velius zelf die na enige medische adviezen de vergadering de vraag voorlegt wat er in 1481 in Hoorn was gebeurd. Helaas wist niemand het antwoord: de grote stadsbrand. De stad was daarna herrezen; uit de maquette blijkt 'hoe groots uw stad, mijn stad, onze stad, in de Gouden Eeuw was'.

Ad Geerdink vertelt dat het museum dat in plaats van de bronstijdvondsten en de vroegchristelijke sarcofagen nu de kelder heeft ingericht voor de maquette. 'Ik ben heel erg blij dat deze stadsmacquette een plek in het museum heeft gekregen. U kunt zich dat voorstellen en ik ben iedereen dankbaar die heeft meegewerkt. De Vereniging Oud Hoorn, als eigenaar van de maquette, Hans Stuijbergen van het Museum van de Twintigste Eeuw, die het museale stokje zeer collegiaal aan het Westfries heeft overgedragen en Jack Buiten, die logischerwijs nog altijd zeer betrokken is gebleven bij de toekomst van zijn geesteskind. ... Tussen de eerste verkennende gesprekken over de toekomst van de maquette en vandaag liggen zo'n vier jaar. Tijd die is gebruikt om de maquette na 25 jaar intensief gebruik eens grondig op te knappen, plannen te maken voor een vernieuwde presentatie en het geld hiervoor bij elkaar te krijgen.' Dat is gelukt, de presentatie rond de maquette is nog niet helemaal klaar, maar dat komt in het najaar voor elkaar.

De voorzitter en Ad Geerdink ondertekenen de overeenkomst van langdurige bruikleen en daarbij is de maquette ook formeel op zijn nieuwe plaats gezet.

12 Sluiting vergadering

De voorzitter sluit de vergadering en wenst allen een aangename voortzetting in het Westfries Museum, bij de Rembrandttentoonstelling en uiteraard bij de vernieuwde maquette.

HOE HOORN VERANDERDE

FEMKE UITERWIJK EN FRANS ZACK

Op 1 november 1960 werd door notaris Breebaart de oprichtingsakte van de Stichting Protestants Interkerkelijk Verzorgingshuis voor Bejaarden opgesteld. Het was de bedoeling dat er een nieuw tehuis voor bejaarden gerealiseerd zou gaan worden in de binnenstad bij het water. Door de aankoop van in totaal 23 woningen werd een dergelijke plaats gevonden aan de Kuil, Westerdijk en Proostensteeg. Daar kon op 3 november

1967 het nieuwe bejaardenhuis met de naam 'Westerhaven' door burgemeester Canneman worden geopend. Het gebouw telde 88 éénpersoons kamers en 11 tweepersoons kamers (foto boven). Na zo'n twintig jaar voldoet het gebouw niet meer aan de eisen en krijgt het predikaat 'slecht'. Vervolgens wordt besloten om een geheel nieuw gebouw neer te zetten. Op 1 november 1990 kan het nieuwe 'Westerhaven' officieel

worden geopend. Het huidige 'Westerhaven' telt 106 éénpersoons appartementen en 10 tweepersoons appartementen. In 1997 krijgt de instelling de naam Stichting Interkerkelijk Woonzorgcentrum Westerhaven. Op dit moment maakt Westerhaven deel uit van de Stichting Ouderenzorg Wilgaerden. Zo veranderde in zo'n halve eeuw het Hoornse achterstandsbuurtje in een schitterende woonlocatie voor ouderen.

Redactie:

Jos Biegstraaten, Jacq Entius,
Alex Flaming, Leo Hoogeveen,
Ben Leek, Egbert Ottens
Christiaan Schrickx, Dick Snijder,
Femke Uiterwijk, Frans Zack

Redactieadres:

E.S. Ottens,
Renoirhof 155, 1628 XC Hoorn
e-mail: redactie@oudhoorn.nl

Ereleden:

J.C. Kerkmeijer (1875-1956)
mr.dr. B. R. Canneman
(1909-1982)
H. Krijgsman (1914-1990)
D. Breebaart (1905-2002)
C. Kupperts (1921-1990)
drs. H. M. van den Berg
(1918-2005)
J.L.N. Dijkstra (1930-1992)
J.M. Baltus (1939-1994)
J.P.H. van der Knaap (1936-2007)
J.E.J. Lamers
A. de Graaf
L.P.M. Hoogeveen
A. Boezaard
F. Uiterwijk
A.G.F. van Weel

Copyright:

Gehele of gedeeltelijke overname
van teksten en/of illustraties
uit dit blad is alleen toegestaan na
toestemming van de redactie.

Productie:

Van Vliet Printing B.V.
Verlengde Lageweg 1
1628 PM Hoorn

